

T.C.
NİĞDE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE EKONOMİSİNDE, CUMHURİYETİN İLK
DÖNEMLERİNİN İKTİSADİ YAPISI (1923-1939)**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

122994

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Zübeyir TURAN

Hazırlayan
Banu TAŞDURMAZ

Niğde 2002

ONAY SAYFASI

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
ait
.....
adlı çalışma, jürimiz tarafından Anabilim dalında
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

(İmza)

Akademik Ünvanı Adı Soyadı

Başkan

(İmza)

(İmza)

AKADEMİK ÜNVANI ADI SOYADI

AKADEMİK ÜNVANI ADI SOYADI

Üye

Üye

ÖZET

Ekonomi, siyasi ve askeri başarıların en büyük dayanağıdır. Ekonomisi güçlü, olan devlet ve millet de güçlüdür. 1990'lı yıllardan itibaren teknolojik haberleşmenin geliştirilmesiyle sermaye akımları, para piyasalarındaki hareketlilik artmıştır. Bu etki ekonominin kontrolünü biraz daha zorlaştırmıştır. Küreselleşme akımı hızlanmış, ekonominin daha geniş yorumlanması gerekmiştir. Ancak yakın iktisat tarihi incelenirse ekonomik başarının temellerinin hâla çok değişmediği görülmektedir.

Türkiye Ekonomisi'nin gelişimi izlendiğinde, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin oldukça büyüdüğü, ileri teknolojilerin üretimde kullanılabilirdiği gözlenmektedir. Türkiye modern dünya içerisinde yerini almıştır. Ancak mevcut potansiyel açısından değerlendirme yapılırsa, olması gereken yerin çok gerisindedir. Türkiye Ekonomisi'nde, dönemler itibarı ile ilerlemeler hedeflenmiştir ama çoğunlukla hedeflerin gerisinde kalmıştır.

İktisadi dönemler içerisinde 1923-1939 Dönemi ayrıcalıklı bir özelliğe sahiptir. Yeni ülkenin ekonomisi bu dönem zarfında kurulmuş ve 15 yıl içerisinde istikrarlı, bir gelişim kaydetmiştir. Bu durumda 1923-1939 sürecinin özellikleri çok iyi araştırılmalı, uzun vadede istenilen seviyeye ulaşmak için ulusal iktisat tarihinin deneyimlerinden de faydalanılmalıdır.

Türkiye Ekonomisi; kabarık dış borçlar, kapatılamayan dış ticaret açığı, kişi başına GSMH'nin yetersizliği, reel ekonominin küçülmesi, yüksek seyreden enflasyon, milli paranın istikrarsızlığı, istihdam gibi büyük sorunlar içerisindedir. Sorunların çözümü bir bütünlük içerisinde ele alınmalıdır. Bu bütünün içerisinde başlangıç süreci de araştırılıp, incelenmelidir.

Çalışmada, 1923-1939 sürecinde günümüz koşullarıyla kıyaslanamayacak kadar yetersizlikler içerisinde alınan doğru kararlar uygulamalar, sistemler ayrıntılarıyla ortaya konmuştur. Daha sonraki belirli ekonomik devrelerde, ekonomiye yapılan katkıların Atatürk Dönemindeki kadar yoğun olmadığı gösterilmiştir. Halkın iktisadi isteklerine verilen önem, dünyanın en ciddi buhranlarından biri karşısında alınan tedbirler, ülke geliri oluşturmada,

yapılan değişiklikler, sanayii hareketleri, yeni girişimci sınıfı oluşturma, bankacılık alanındaki köklü değişim konu içerisinde yer alan faaliyetlerdendir. Amaç; Türkiye Ekonomisinin geniş düşünce çerçevesinde, sağlam temeller üzerine inşa edildiğini göstermek ve bu temeller üzerinde yükselbilmesi için katkı sağlamaktır.

SUMMARY

Economy is the biggest support of politic and military success. If a country's or a nation's economy is high, that country or that nation is strong. Since 1990, with the progress of technological communication there has been increase in the activities of capital currents and in those of financial markets. This factor has made the economic control more difficult. The globalisation movement has been accelerated and it has been necessary to Comment the economy widely. However, when the near history of economy is observed, it has been seen that the bases of the economic success haven't still changed so much.

When it is viewed the progress of the Turkish economy, it has been observed that the sectors of Agriculture, Industry advanced technologies can be used in production. Turkey took its place in the Modern World. However, when it is considered in accordance with its current potential, Turkey, was backward. Turkey has aimed at the economic progress in the course of time but mostly, it hasn't been able to make much progress.

Of the economic periods, the period between 1923 and 1939 has the most considerable characteristics. The Economy of the new country has been a stable progress with in fifteen years. While taking these in to consideration, the characteristics of 1923-1939 consideration, the characteristics of 1923-1939 process must be investigated very well and it must be sea that we should make use of the experiences of the National Economic History to reach the wanted level in the long term.

Turkish Economy has got such big problems as foreign debts, foreign trade deficit, insufficiency of the level of Per Capital Income deprecation of real economy, high inflation instability of the national currency and unemployment. The solution of problems must be taken into consideration with a unity. Writhing this unity, the causes of the problems must be investigated.

In this study, it has been explained in detail the systems, the practices and the right decisions that were made in 1923-1939 process. It has been

shown that the contributions that were made to economy in later certain economic periods were not as intensive as they were in Atatürk period. Importance given to the economic wishes of the people, the measures taken against the most serious crises of the world, the changes made in forming the Nation's Income, forming the new entrepreneur class, radical change in banking system are mentioned in this study. The aim is to show that Turkish Economy has been built on the strong bases and to make contributions to its rise on these bases.

ÖZET

SUMMARY

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ

TABLolar LİSTESİ

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

1 OSMANLI DEVLETİ SON DÖNEM EKONOMİSİNİN TEMEL SEKTÖRLERİ 1

1.1	TARIM.....	1
1.2	SANAYİ	4
1.2.1	20 yy Başlarında Dünya Ülkelerinin Endüstriyel Durumu.....	4
1.2.2	20. yy Başlarında Osmanlı Sanayisi	6
1.2.3	Teşvik-i Sanayi-i Kanunu	7
1.2.4	1913-1915 Sanayi Sayımları	8
1.2.5	Dış Ticaret	13
1.2.6	Dış Borçlar	16
1.2.6.1	Dış Borçların Gelişimi ve Etkileri.....	16
1.2.6.2	Rüsum-u Sitte İdaresi	17
1.2.6.3	Düyun-u Umumiye İdaresi	18
1.2.6.4	Milli Gelir.....	19
1.3	OSMANLI DEVLETİNDE MALİ DURUM.....	21
1.3.1	Bankacılık	21
1.3.1.1	Osmanlı'da İlk Bankacılık Faaliyetleri	21
1.3.2	Osmanlı Bankası'nın Kuruluşundan Önceki Bankalar	23
1.3.2.1	İstanbul (Dersaadet) Bankası	23
1.3.2.2	Ottoman Bank (Bank-ı Osmani)	24
1.3.2.3	Mali İttihat Bankası	24
1.3.2.4	Osmanlı Bankası	24
1.3.2.5	Osmanlı Bankası'nın Kuruluşundan Sonraki Yabancı Sermayeli Bankalar ve Osmanlı'da Şube Açan Avrupa Bankaları	26

1.3.3	Ziraat Bankası.....	27
1.3.3.1	İstanbul Emniyet Sandığı.....	29
1.3.4	Osmanlı'da Diğer Milli Bankalar.....	29
1.3.4.1	Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası.....	29
1.3.4.2	Osmanlı'da Diğer Milli Bankaların İsimleri.....	29
1.3.5	Maliye Teşkilatı.....	30
1.3.5.1	Borsa.....	31
1.4	OSMANLI SON DÖNEM EKONOMİSİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ	33

İKİNCİ BÖLÜM

2	1923-1939 DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	36
2.1	YENİ BİR DEVLETİN OLUŞUMUNDAKİ SİYASİ DURUM.....	36
2.1.1	1923'den Önceki Siyasi Durum.....	36
2.1.2	Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması.....	38
2.1.3	Anadolu'da Milli Mücadele Hareketleri.....	39
2.1.4	Kurtuluş Savaşı'nın Başlaması.....	40
2.1.5	Büyük Millet Meclisi'nin Kurulması.....	41
2.1.6	1921 Anayasası.....	41
2.1.7	Cephe Savaşları.....	42
2.1.8	Mudanya Ateşkes Anlaşması.....	43
2.1.9	Lozan Barış Anlaşması.....	43
2.1.10	Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı.....	44
2.2	1923-1939 DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	45
2.2.1	Ekonomiye Verilen Önem.....	46
2.2.2	1923-1929 Türkiye Ekonomisi.....	48
2.2.2.1	Dönemin Ekonomi Politikası.....	48
2.2.2.2	Türkiye Ekonomisine Atılan Temeller.....	51
2.2.2.2.1	İzmir İktisat Kongresi.....	52
2.2.2.3	Lozan Anlaşması.....	64
2.2.2.4	Aşar'ın Kaldırılması.....	68
2.2.2.5	Teşvik-i Sanayi Kanununun Yeniden Düzenlenmesi.....	69
2.2.2.6	Diğer Yeni Kanunlar ve Reformlar.....	71
2.2.2.7	Âli İktisat Meclisi.....	72

2.2.2.8	İktisat Bakanlığının Kurulması	73
2.2.2.9	Milli Girişimci Oluşturma	73
2.2.3	1929-1939 Türkiye Ekonomisi	75
2.2.4	Dönemin Ekonomi Politikası	75
2.2.5	1929 Dünya Ekonomi Krizi	77
2.2.5.1	Türkiye'nin Büyük Krizden Etkilenmesi.....	78
2.2.6	Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti	81
2.2.7	1930 Sanayi Kongresi ve Sanayi Programı	82
2.2.8	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	83
2.2.8.1	Birinci Sanayi Planının İçeriği ve Finanse Edilmesi	85
2.2.9	İkinci Sanayi Planı.....	86
2.3	1923-1939 DÖNEMINE AIT EKONOMİK GÖSTERGELER	87
2.3.1	Tarım Sektörü	87
2.3.1.1	Tarımsal Vergilerin Değişimi.....	88
2.3.1.2	1927 Tarım Sayımı	90
2.3.1.3	Döneme Ait Tarımsal Üretimin Genel Durumu	91
2.3.1.4	Dünya Krizi'nin Tarım Kesiminde Etkileri.....	95
2.3.1.5	Tarımda Yasa, Kurum ve Eğitim Gelişmeleri.....	96
2.3.2	Sanayi Sektörü	97
2.3.2.1	Teşvik-i sanayi Kanununun Etkileri.....	101
2.3.2.1.1	1927 Sanayi Sayımı	101
2.3.2.1.2	Teşvik-i Sanayi Kanununun Sonuçları	103
2.3.2.2	Yabancı Sermaye	105
2.3.3	Mali Yapı ve Faaliyetler	107
2.3.3.1	Bankacılık.....	107
2.3.3.1.1	Türkiye İş Bankası.....	108
2.3.3.1.2	Sanayi ve Maden Bankası.....	110
2.3.3.1.3	Emlâk ve Eytam Bankası	111
2.3.3.1.4	T.C. Merkez Bankası.....	111
2.3.3.1.5	Sümerbank.....	113
2.3.3.1.6	İller Bankası (Belediyeler Bankası)	114
2.3.3.1.7	Türkiye Halk Bankası	115

2.3.3.1.8 Etibank.....	115
2.3.3.1.9 Denizbank.....	116
2.3.3.2 Para ve Kredi.....	116
2.3.3.3 Maliye.....	120
2.3.3.3.1 Maliye Bakanlığı Teşkilatı.....	120
2.3.3.3.2 Maliye Politikaları.....	121
2.3.3.3.3 Dış Borçlanmalar.....	123
2.3.3.4 Borsa.....	123
2.3.3.5 Sigortacılık.....	125
2.3.4 Ulaştırma.....	125
2.3.5 Dış Ticaret.....	129
2.3.6 Milli Gelir (GSMH).....	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 1923-1939'DAN 2000'E TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	140
3.1 1939'DAN 1995'E TÜRKİYE EKONOMİSİNİN GENEL DEĞERLENDİRİLMESİ.....	140
3.2 SON DÖNEM TÜRKİYE EKONOMİSİ.....	150
3.2.1 Tarım.....	150
3.2.2 Sanayi.....	152
3.2.3 Mali Yapı.....	158
3.2.3.1 Bankacılık.....	158
3.2.3.2 Kamu Maliyesi.....	160
3.2.3.3 Enflasyon ve TL'nin Değeri.....	161
3.2.3.4 Dış Borçlanmalar.....	162
3.2.4 Dış Ticaret.....	163
3.2.5 Gayri Safi Milli Hasıla.....	165
SONUÇ.....	168

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
A.Ş.	Anonim Şirket
D.P.T.	Devlet Planlama Teşkilatı
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
H.Ü.	Hacettepe Üniversitesi
İ.İ.B.F.	İktisadi İdari Bilimler Fakültesi
İ.M.K.B.	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İ.Ü.	İstanbul Üniversitesi
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
s.	Sayfa
S.B.F.	Siyasal Bilgiler Fakültesi
SHGM	Sivil Havacılık Genel Merkezi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
T.L.	Türk Lirası
TCDD	Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
Yy	Yüzyıl
\$	Dolar

TABLolar LİSTESİ

I. TARIMIN UZUN DEVREDE BAZI DEVLETLERİN MİLLİ GELİRİNDEN ALDIĞI PAYLAR (%)	2
II. 1923 SINIRLARI İÇİNDE BAZI ÜRÜNLERİN ÜRETİM MİKTARI VE KÜÇÜK BAŞ HAYVAN SAYISI, 1913-1922	2
III. 1913 YILINDA TÜRKİYE'NİN 1923 SINIRLARI İÇİNDE BULUNAN VE HER BİRİ 100 YA DA DAHA ÇOK İNSAN ÇALIŞTIRAN İMALAT SANAYİ KURULUŞLARI	9
IV. 1913 SANAYİ SAYIMI SONUÇLARININ BİR ÖZETİ	10
V. ÜRETİM DEĞERLERİ (KURUŞ)	11
VI. OSMANLI TİCARET DENGESİ 1899-1912 (MİLYON KURUŞ).....	15
VII. OSMANLI GELİR VE GİDERLERİ 1908-1911.....	19
VIII. BİTKİSEL ÜRETİM.....	92
IX. TARIMDA YARATILAN GELİRİN MİLLİ GELİRE ORANI.....	94
X. SANAYİ KESİMİNDE GELİŞME	99
XI. 1927 SANAYİ SAYIMI SONUÇLARI.....	102
XII. TEŞVİK-I SANAYİ KANUNUNDAN YARARLANAN İŞLETMELER.....	104
XIII. TEŞVİK-I SANAYİ KANUNUNDAN YARARLANAN İŞLETMELERDE MAKİNE VE GÜÇ KULLANIMI.....	105
XIV. TOPLAM PARA ARZI (000 TL).....	118
XV. KAMU SEKTÖRÜNE VE ÖZEL SEKTÖRE AÇILAN KREDİLER (1932-1938).....	120
XVI. KAMU GELİR VE GİDERLERİ	122
XVII. İHRACAT VE İTHALAT (MİLYON TL.).....	130
XVIII. TÜRKİYE'NİN İTHALATINDA BAŞLICA MADDELERİN PAYI (YILLIK TOPLAM 1000).....	132
XIX. TÜRKİYE İHRACATINDA BAŞLICA MADDELERİN HİSSESİ (YILLIK TOPLAM 100.0).....	134
XX. ATATÜRK DÖNEMİNDE GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILA (GSMH) DEKİ ARTIŞLAR, BÜYÜME HIZLAR VE YATIRIMLAR	137
XXI. ÜRETİM KOLLARINA GÖRE GSMH (CARI FİYATLARLA VE MİLYON TL).....	139
XXII. BEŞ YILLIK PLAN DÖNEMİNİN TEMEL GÖSTERGELERİ	143
XXIII. İKİNCİ BEŞ YILLIK KALKINMA PLAN DÖNEMİNİN GERÇEKLEŞEN TEMEL GÖSTERGELERİ	144
XXIV. ÜÇÜNCÜ PLAN DÖNEMİ VE GERÇEKLEŞMELER.....	145

XXV.	DÖRDÜNCÜ PLAN DÖNEMİNİN TEMEL GÖSTERGELERİ	146
XXVI.	BEŞİNCİ PLAN DÖNEMİ SONUNDA EKONOMİK DURUM (MİLYON \$).....	147
XXVII.	VI. PLAN DÖNEMİNDE EKONOMİK DURUM (MİLYAR \$).....	150
XXVIII.	SEÇİLMİŞ TARIM ÜRÜNLERİ ÜRETİMİ.....	151
XXIX.	SEÇİLMİŞ SİNAİ ÜRÜNLERİN ÜRETİMİ.....	153
XXX.	BAZI TEMEL ÜRÜNLERİN YILLIK ÜRETİMLERİ	154
XXXI.	SANAYİ ÜRETİMİ 2000 YILI YÜZDE DEĞİŞMELERİ	155
XXXII.	KREDİ HACMI (MİLYAR TL)	158
XXXIII.	KAMU MALİYESİ	160
XXXIV.	DIŞ BORÇ STOKU.....	162
XXXV.	DIŞ TİCARET.....	164
XXXVI.	CARI FİYATLARLA GSMH VE KİŞİ BAŞINA GSMH.....	166
XXXVII.	GAYRI SAFİ MİLLİ HASILA'NIN DURUMU.....	166

GİRİŞ

Bir devletin ayakta kalabilmesi ekonomisini ayakta tutabilmesi ile mümkündür. Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'ni kurma arifesinde gerçekleştirdiği iktisat toplantısında halka şöyle seslenmiştir: "Ekonomi her şey demektir. Yaşamak ve mutlu olmak için ne lâzımsa hepsi demektir. Tarım demektir, ticaret demektir, emek demektir."

Türkiye Ekonomisi oluşturmaya doğru ilk adımlar bu sözlerle atılmıştır. Ekonominin önemi günümüzde iyi bilinmektedir ama Türkiye Ekonomisi katettiği aşamalarla olması gerektiği yerde midir? Son yıllarda da artmaya devam eden dış borçlar dış ticaretin sürekli açık vermesi, TL'nin değer kaybetmeye hızla devam etmesi enflasyon sorununun önüne geçilememesi, daha sık yaşanmaya başlanan ekonomik krizler göstermektedir ki Türkiye Ekonomisi düze çıkamamıştır. Acaba 1923'te Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte oluşturulmaya başlanan ekonomi bugüne, o dönemde sağlam olmayan bir temele oturtulduğu için mi bu şekilde girmiştir? Yoksa o dönemde o koşullarda yapılması gerekli faaliyetler başarıyla yerine getirilmiştir de o başarı devam mı ettirememiştir?

Çalışmada 1923-1939 Dönem Türkiye Ekonomisi yani Kuruluş Ekonomisi, ekonomiye verilen, önem, uygulanan sistem, yapılanma şekli, ekonomik olayları, sektörel durumları ile ayrıntılı şekilde ele alınacak dönemin yetersiz koşulları altında çok önemli yapılanma ve atılımlar gerçekleştirildiği savunulacaktır. Sağlanılan büyüme açısından o günün kurumları uzun yıllar gelişime katkıda bulunmuşlardır. İzlenilen politika açısından da bugünün Türkiye Ekonomisi'nde örnek alınacak bir çok uygulamanın söz konusu dönemde gerçekleştirildiği göz önüne serilecektir. Çalışma içerisinde Osmanlı Devleti'nin ekonomideki son durumu genel olarak ele alınırken, 1923-1939 Dönemi esasları ve ayrıntılarıyla geniş bir şekilde incelenecektir. Türkiye Ekonomisi'nin son yıllardaki ekonomik durumuna temel göstergeler ile değinilip, önemli bütün gelişmeler, ele alınan ilk dönem ve bazı ekonomik göstergeler çerçevesinde bilgi verilen son dönem bazı noktalarda birlikte değerlendirilecektir.

Birinci Bölümde, çöküşe giden bir devlet ekonomisinin hangi sektörlere sahip olduğu yapılan yanlışların nelere sebep olduğu ve sonun nasıl geldiği

gösterilmek istenmektedir. Burada asıl verilecek olan, birinci bölümde Osmanlı Son Dönem Ekonomisinin değerlendirilmesi ile 1923-1939 Dönemi Ekonomisi incelenmeye başlanırken artı ve eksilerin ortaya konulmasının sağlanmasıdır. Osmanlı'da tarımın ne şekilde yapıldığı; ekonomideki yeri, dış borçların mali durumu ve devleti nasıl etkilediği, dünya sanayileşmeyi gerçekleştirirken ülkede sanayiden söz edilip, söz edilemeyeceği ve bankaların durumu hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin nasıl bir ekonomi devraldığı gözler önüne serilecektir.

İkinci Bölüm ise çalışmaya konu olan 1923-1939 Dönem Ekonomisinin, 2000'lerde bir daha gözden geçirildiği, gelinilen noktanın görünmesi açısından inceleneceği kısımdır. Ekonomiyi mutlak etkileyen siyasi başlangıç özetle verilecektir. Dönem boyunca tek lider tarafından uygulanan iki ekonomik sistemden bahsedilecektir. Çıkarılan yasalar, yeni kurulan ve değiştirilen kurumlar, döneme damgasını vuran ekonomik olaylar, tek tek değerlendirilecektir. Halka duyurulmak istenen ekonomik bilinç, tarımdaki gelişmeler, yeni oluşturulmaya başlanan sanayileşme çalışmaları, geliştirilen ve değiştirilen bankacılık hareketleri bölümün ana hatlarını meydana getirecektir.

Üçüncü Bölümde 1938-1995 yılları arasındaki ekonomik dönemler çok kısa şekilde anlatılacaktır. 1995-2001 arası ekonomik göstergelerden yararlanılarak son yılların Türkiye Ekonomisinin genel durumu ortaya konulacaktır. Bu genel durumun olumsuz yönleri ve 1923-1939 Dönemi'nin gelişmeleri ortak göstergeler zarfında bir değerlendirmeye tâbi tutulacaktır. İncelenen 15 yılın Türkiye Ekonomisi'ndeki yeri ve başarısı gösterilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1 OSMANLI DEVLETİ SON DÖNEM EKONOMİSİNİN TEMEL SEKTÖRLERİ

1.1 Tarım

Tarımın ülke ekonomilerindeki önemi; zorunlu ihtiyaç olan gıda sektörüne yönelik olması ve sanayi sektörünün hammaddesini oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan tarımsal kaynaklara sahip olmak büyük avantajdır. Ancak tarımın ekonomiyi geliştirebilmesi için öncelikle bilinçli ve mevcut teknolojiden en iyi şekilde yararlanacak biçimde yapılması ve sanayie kaynak aktarımlarının optimum düzeyde gerçekleştirilebilmesi gerekmektedir.

Osmanlı ekonomisi içerisinde tarım sektörüne bakıldığında, özellikle son dönem açısından çok yüksek paya sahip olduğu görülür. Gelirinin büyük kısmını savaş ganimetlerinden ve tarımdaki aşar vergisinden sağlayan Osmanlı Devleti, savaşların ve toprakların ardarda kaybedilmesi ile ganimet gelirlerinden yoksun kalmış, dünyada hızla gelişen sanayie yatırım yapamamış, tarımın doğal potansiyeline sahip olmasına rağmen yeterli kullanım sağlayamamıştır. Tarımın, devletin hızlı harcamaları için gerekli geliri oluşturamaması devleti, kısa süreli çareler olarak dış borçlara yöneltmiştir.

Osmanlı Devletinde tarım, üretim ve istihdam alanı olarak tek hakim sektör olmuştur.

"Tarım kesimi İmparatorluğun son yıllarında milli hasılanın yaklaşık %55'ini sağlamakta ve nüfusun %80'ini barındırmakta idi. 1913 yılı 1914 yılları ile ilgili istatistik verilere göre tarımsal hasılanın yaklaşık %80'i bitkisel %20'si hayvansal üretimden elde edilmiştir"¹.

Osmanlı Devletinde tarımın milli gelir içerisindeki payı son dönemlerde %55 iken gelişen dünya devletlerinde ise çok daha düşüktü.

¹ ŞAHİN Hüseyin; Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa 1998, s. 8-9

I. Tarımın Uzun Devrede Bazı Devletlerin Milli Gelirinden Aldığı Paylar (%)

Devletler	Yıllar	Tarımın Payı	Yıllar	Tarımın Payı	Yıllar	Tarımın Payı
Fransa	1825-35	50	1908-10	35	1970	6
Almanya	1960-69	32	1905-14	18	1970	3
İtalya	1860-00	47	1951-55	25	1970	9
A.B.D.	1869-79	20	1939-48	9	1970	3
Japonya	1878-82	63	1923-27	26	1970	7
Rusya	1928-00	49	1958	22	1970	22

Kaynak: AÇIL A., DEMİRCİ R., Tarım Ekonomisi Dersler, Ankara Ün. Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara 1984, s. 32

Tabloda da görüldüğü gibi Osmanlı Devleti'nin son yıllarının kapsamında olan 1905-1914 döneminde Almanya'da tarımın payı %18, 1908-1910 yıllarında Fransa'da ise % 35'dir.

Osmanlı Devleti'nin son yaptığı savaş dönemlerinde kaybedilen topraklar, o topraklardan gelen tarımsal gelirin de kaybolması anlamını taşımıştır. Mesela 1914'de Rumeli'de tarımsal gelir bölge gelirinin %59'unu Irak'ta %68'ini oluşturmaktaydı.

"Sürekli savaşlar ve nüfus azalması nedeniyle Türkiye'deki tarımsal üretimde 1913 ve 1920 arasındaki azalma da önemlidir"².

II. 1923 Sınırları İçinde Bazı Ürünlerin Üretim Miktarı ve Küçük Baş Hayvan Sayısı, 1913-1922

Yıllar	Buğday (100 ton)	Tütün	Pamuk	Fındık	Küçük Baş (milyon)
1913-1944 ort.	3788	46	29	52	33
1922	2402	21	7	10	15

Kaynak: TEZEL Yahya, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınevi, Ankara, 1082, s. 91

Adana, Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum illerinin üretimi yukarıdaki rakamlara dahil değildir.

Bu tablodan gözlenen en net bilgi tarımsal üretimde yaşanan genel azalmadır. Üretimi en fazla olan tarım ürünü buğdaydır. Fındık, tütün ve pamuk da üretimde önemli yere sahiptir. Hayvansal üretimde ise küçükbaş hayvan sayısı 1922 yılı itibariyle 15 milyon baştır.

Buğdayın tarımsal üretimde en fazla paya sahip olması Osmanlı Devletinin özellikle İstanbul Bölgesinin tüm un gereksinimini karşılaması anlamına gelmiyordu.

“Osmanlı ekonomisinin içsel bütünleşmesinin zayıf niteliği ve yarı sömürge yapısı yüzünden dış pazarlarla, yani dünya kapitalizmi ile bağlantı noktalarını oluşturan İstanbul, İzmir, Selanik gibi metropollerin (ve onların ekonomik hinderlandlarının) ülkenin diğer bölgeleri ile ekonomik bağları fevkalade sınırlı idi. Büyük hububat alanı olan İç Anadolu’dan İstanbul’a buğday nakletmek Newyork’tan buğday ithal etmekten %75 daha pahalı idi. Bu nedenlerle İstanbul hububat tüketimini büyük ölçüde Avrupa ve Amerika kaynaklı unlardan sağlıyordu.”³

Osmanlı Devleti’nde 19. yy’ın son yıllarında tarımı teşvik edici uygulamalar gerçekleşmiştir. Bunlar 20. yy’ın başlarında tarımsal üretimi artırmaya muvaffak olmuştur. Ancak gelişen teknolojinin Osmanlı Devleti’nde tarıma yansıtılamaması olabilecek gelişmenin gerisinde kalınmasına neden olmuştur. Hepsinden önemlisi, bilindiği gibi savaş yılları, ileri atılan adımları yeniden geriye döndürmüştür.

Osmanlı Devleti 1858’de o güne kadar geçerli olan tımar sistemini kaldırmış yeni Arazi Kanunnamesi ile özel mülkiyete izin vermiştir. Ancak bu yenilik tarımda kalkınmaya yardımcı olmak yerine uygulamada toprak ağalarının ortaya çıkmasının başlangıcını teşkil etmektedir.

3 BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985)*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, s. 19

“Köy mensuplarının yararlanmasına tahsis olunan mera, yayla, baltalık gibi unsurlardan oluşan bir orta malı etrafında kapalı bir sistemdir. Köy topluluklarında gelişen en belirgin sosyal dayanışma bilinci bu mal varlığını komşu köylere karşı korumaktır. Bu suretle, köyler arasına çıkar çatışmaları sokarak, bu toplulukların feodallere karşı güç birliği yapmaları ve direnmeleri önlenmiştir. Sözü edilen düzen, öte yandan, köy halkının ekonomik ve sosyal faaliyet alanını köyün dar çevresine bağlı tutarak, iş bölümünün gelişmesini engellemek suretiyle ekonomik durgunluğa sebep olmuştur.”⁴ Tarımda kullanılan aletlerin ilkelliği üretimin pazara yönelik düzeye getirilememesi tarımsal üreticiyi de refahın uzağında bırakmıştır.

1.2 Sanayi

1.2.1 20 yy Başlarında Dünya Ülkelerinin Endüstriyel Durumu

Osmanlı Devletinde 20. yy'a girerken sanayi, ekonomik sektörler içerisinde yerini alamamıştı. Oysa belirli dünya devletleri 19. yy'da gelişmelerini sınai üretim ile gerçekleştirmelerinin yanı sıra, 1914-1918 yıllarında Birinci Dünya Savaşında da sanayi hareketlerini yoğun olarak devam ettirmişlerdi. ABD, Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkelerin ekonomisinde savaş harcamalarının oranı yüksekti.

“Birinci Dünya Savaşı içinde ABD, yukarıda değindiğimiz gibi oldukça yüksek harcamalar yapmıştır. Bu harcamalar her ne kadar savaş sanayiine yönelik olmuşsa da çeşitli sanayi alt kollarında büyük üretim artışları, dolayısıyla ekonomide büyük bir canlanma olmuştur. Demir-Çelik üretiminde, makine sanayii üretiminde, kimya ve tekstilde önemli üretim artışları olmuştur. Bir yandan ABD'nin kendi savaş gereksinimlerini karşılamak, öte yandan da müttefiklerinin siparişlerini karşılamak amacıyla, yüksek üretim programları bunun doğal bir sonucu olmuşlardır. Çünkü ABD'nin müttefiklerine açtığı büyük

4 OKTAY Necati, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi”, Maliye Yazıları, Eylül-Aralık 1988, s. 161

çapta krediler bu tür yapım mallarının bizzat ABD sanayiince üretilmesine yöneliktir.”⁵

ABD sanayisi Birinci Dünya Savaşı ardından iki yıllık bir durgunluk yaşamıştır.

Savaş Almanya sanayisi için ABD'deki canlanmanın tersine olumsuz hareketlenmeler getirmiştir. “Sanayide devlet müdahalesi ve bazı alt kollarda kamu yatırımlarına rağmen savaşın etkisi çok kötü olmuş, endüstriyel üretim de düşmüştür.”⁶ Oysa 1890'lardan sonrada sanayiinin milli gelire yaptığı katkı oranı sürekli büyümüştü.

I. Dünya Harbi'nin endüstriyel üretimde meydana getirdiği azalmalara rağmen Almanya'da sanayi tarım sektörünün çok önünde gitmiştir.

1900'lerin başında İtalya sanayisinin durumuna bakıldığında ise; burada ABD, Almanya, Fransa ve Japonya'ya göre sanayileşme hareketleri daha geç başlamasına rağmen bu dönemde yeterli düzeye geldiği söylenebilir.

“Doğal kaynakların sınırlılığına rağmen, İtalya'nın belirli sanayi girişimlerinde başarıya ulaşması, hatta bu alanda belirli birleşme düzeyine erişmiş olması onu dışarıyla sıkı ilişkiler kurmaya zorlamıştır. Bu durum tam gelişen sanayii için ilkel maddeler, bu arada ayrıca besin malları dışalım bakımından hem de yapım mallarının dış satımı için pazar bulma gereğinden kaynaklanmıştır. Bunun içindir ki İtalya, zamanın modasına uygun olarak, ilkel maddeler ve besin malları sağlayabilmesi amacıyla sömürgeler ele geçirmeye çalışmış, görünüm daha önce böyle olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra da böyle olmuştur.”⁷

ABD gibi I. Dünya Savaşı'nda sanayisini geliştiren ülkelerden biri de Japonya olmuştur. “Sözü edilen bu savaş yıllarında Makine ve Kimya Sanayileri hızla gelişmiş, 1914/1918 arasında yani sadece dört yıllık bir sürede iki katı artmıştır. Tabii, bu artış zorunlu olarak bunların ara malı durumunda olan çelik

5 KUYUCUKLU Nazif, *İktisadi Olaylar Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3329, İstanbul 1985, s. 246-247

6 KUYUCUKLU Nazif, a.g.e., s. 258

7 KUYUCUKLU Nazif, a.g.e., s. 274

üretimini arttırılmasıyla sağlanabilmiştir. Savaş döneminde Japonya ayrıca, bir yandan daha önce Uzak-Doğu pazarlarında egemen olup şimdi savaş içinde ve savaşılan durumda olan ülkelerden boşalan bu bölgedeki mal istemini karşılamak, öte yandan, savaşılan ülkelerin hafif sanayi mal istemlerini de giderebilmek açısından üretim yapma durumunda olmuş ve bu amaçla hafif sanayiini de daha fazla güçlendirme yoluna gitmiştir."⁸

Japon sanayii 1900'lerin ilk çeyreğinde , 1920'den 1925'e kadar yaşanan bir takım pazar sıkıntılarına ve doğal afetlere rağmen ileri bir görüntü sergiliyordu.

Fransa, sanayi devriminin başladığı yer olarak 19. yy süresince ve 20. yy başlarında oldukça güçlü bir sanayie sahipti. Ancak I. Dünya Savaşı Fransa'yı çok büyük ekonomik zararın içine sürüklemiş, endüstriyel üretiminin de %75 zarar görmesine neden olmuştur. Buna karşın Fransa'nın sanayi alt yapısının sağlam olması nedeniyle 10-15 yıl gibi kısa bir süre büyük orandaki endüstriyel zararın kapatılması için yeterli olmuştur.

Şöyle söylenebilir ki, 20. yy'ın ilk çeyreğinde ABD, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya gibi ülkeler 17. ve 18. yy'ın güçlü ekonomisine sahip olan Osmanlı Devleti'nin sanayisi ile kıyaslanmayacak derecede ileri ve modern sanayie sahiptiler.

1.2.2 20. yy Başlarında Osmanlı Sanayisi

Osmanlı Devleti'nin son yıllarını oluşturan 20 yy başları devlet için her yönden karışıklıkların ve yetersizliklerin hüküm sürdüğü dönemdir. Osmanlı Devleti, aslında bir asır öncesinden karışmaya başlamış, ordu düzeni ve devlet yapısı kökten bozulmalara uğramış, siyasal alanda yaşanan büyük dengesizlikler doğal olarak ekonomiye de yansımıştır. Dünya 19 yy da tamamen farklılaşan sanayi toplumları haline gelen ve geliştirmek istedikleri sanayileri için sömürgeler arayan ve kullanan devletlerin hüküm sürdüğü bir yer haline gelirken, Osmanlı Devleti ilkel tarıma ve azınlıkların elindeki ticaret hayatına

8 KUYUCUKLU Nazif, a.g.e., s. 279

dayalı, endüstriyel gelişmelerin uzağında bir devlet olarak, hükmünü kaybetmeye başlamıştır.

Batı Avrupa rönesans ve reform hareketleri ile silkelenmiş ve yepyeni bir kimlik kazanmıştır. Sanayi, kimya, makine, demir, çelik, kömür yiyecek tekstil gibi alt kollar halinde gelişerek devletler için rekabet ve birleşme nedenleri oluşturmuştur.

“Batı Avrupa da bu gelişmeler yer alırken, Osmanlı İmparatorluğu politik ve ekonomik parçalanmaya doğru gidiyordu. İmparatorluk ekonomisi tarıma ve kısmen, oldukça zayıf bir şekilde yiyecek işleme ve tekstil endüstrisine dayanıyordu. Çok zayıf sanayiinin himaye gereksinimine rağmen çeşitli Avrupalı ilgililerle imzalanan anlaşmalar koruma politikası uygulama imkanlarını tamamen ortadan kaldırdı.”⁹

Tüm olumsuzluklara rağmen Osmanlı’da II. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte sanayi temellerinin atılması ve sanayiinin hareketlendirilmesi için birtakım çalışmalara başlanmıştır.

1.2.3 Teşvik-i Sanayi-i Kanunu

Osmanlı’da son dönemlerde siyasete ve ekonomiye müdahale eden milliyetçi etken olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki hükümeti, dünyanın sanayileşmeye giderek, değiştiğini görmüş ve sanayi alanında yapısal değişimler için faaliyet göstermeye başlamıştır. Bu doğrultuda 1913’de Teşvik-i Sanayi Kanunu için ilk adımı atmış, 1914’de talimatnameyi ve 1917’de Kanunla ilgili yönetmeliği çıkarmıştır.

"Teşvik-i Sanayi Kanunu yürürlüğü girdikten kısa bir süre sonra Birinci Dünya Savaşı başladı. Osmanlı Hükümeti savaşa girdikten sonra, iktisadi konularda kendini daha serbest hissetmiş olacak ki Kanunda değişiklik yaparak yabancı kuruluşları teşvik kapsamından çıkardı. Asıl önemlisi Kapitülasyonları tek taraflı bir kararla kaldırdığını ilan etti, gümrükleri yükseltti. Böylece Osmanlı Sanayii Kapitalist Batının haksız ve eşit şartlarda olmayan rekabetinden kaçıt

üzerinde kurtulmuş oldu. Ancak başta sermaye ve girişimci yetersizliği ve savaşın giderek ağırlaşan şartları dolayısıyla bu iyi niyetli fakat geç kalmış sanayileşme hamlesi başarıya ulaşamadı.

Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına girecek kuruluşların yaralanacakları teşvikler ve muafiyetler özetle şunlardır.

- a. Fabrikaların kurulması için gerekli 5 dönüm kadar arazi bedava verilecekti.
- b. Fabrikaların kurulduğu arazi ve fabrika tesisatı emlak ve temettü vergilerinden ve belediye harç ve resimlerinden muaf tutulacaktı.
- c. Fabrikaların tesisi ve genişletilmesi için gerekli malzeme ülkede yeterince üretilinceye kadar gümrük resminden muaf tutulacaktı.
- d. Fabrikaların imalatta kullanacağı hammaddeler, yerlisi yoksa gümrük resminden muaf tutulacaktı.
- e. Fabrikaların dışarıya yapacağı satışlardan gümrük resmi alınmayacaktı.
- f. Hükümet kendi ihtiyacı için mümkün olduğunca yerli mamulleri tercih edecekti."¹⁰

Teşvik-i Sanayi Kanunu I. Dünya Savaşı ve Osmanlı Devleti'ndeki belirsizlik nedeni ile düşünüldüğü gibi uygulanmamıştır. Ancak cumhuriyetten sonra da gündeme gelmiş, cumhuriyet ekonomisinde sanayiinin yönlendirilmesinde kanunun hükümleri bir takım değişikliklerle devam ettirilmiştir. Bu kanun sanayide, batının sömürgeci tutumuna karşı alınan tavır açısından da ayrıca önem taşımaktadır.

1.2.4 1913-1915 Sanayi Sayımları

20. yüzyılın başlarında Osmanlı Sanayisinin çok zayıf olduğu biliniyordu. Ancak elde net veriler bulunmamaktaydı.

9 ALKIN Erdoğan, Turkey's International Economic Relations-University of İst. Public, No: 2780, İstanbul 1982, s. 2

¹⁰ ŞAHİN Hüseyin , a.g.e., s. 12-13

II. Meşrutiyetten sonraki sanayileşme çabaları içerisinde durumun ortaya konması ve geliştirme faaliyetlerine başlanması açısından Ticaret, Ziraat ve Maadin Nezareti tarafından İstanbul ve Batı Anadolu illerini kapsayan bir sayım gerçekleştirilmiştir. Sayım belirli kapasitedeki işletmeler için yapılmıştır. Sayım bölgesindeki sanayi işletmelerinin çeşitleri, çeşitlerine göre sayıları, sanayi üretimine dahil olan sermayedarların ve işgücünün milliyetleri, kullanılan enerji türleri, hangi alt sektörde hangi enerji çeşidinin kullanıldığı, işgücü istihdamının faaliyet kollarına göre dağılımı yine üretim değerlerinin sanayii oluşturan alt sektörlere dağılımı gibi bilgiler edinmek mümkün olmuştur. Bu bilgiler çeşitli açılardan yorumlanmıştır.

III. 1913 Yılında Türkiye'nin 1923 Sınırları İçinde Bulunan ve Her biri 100 Ya da Daha Çok İnsan Çalıştıran İmalat Sanayi Kuruluşları

İmalat Sanayi alt kesimleri	Kuruluş sayısı		Ekipman ya da üretim kapasitesi toplam	En büyük Kuruluşta Çalışanların Sayısı
	Özel	Kamu		
Un değirmenleri	3	1	By ⁽¹⁾	174
Tütün işleme ve ürünleri	4	-	By	1000
Bira fabrikaları	3	-	by	118 (ortalama)
Yünlü dokuma	11	1	30000 iğ 500 tezgah	200 ortalama
Pamuklu dokuma	9	1	82000 iğ 800 tezgah	540
Deri işleme ve ürünleri	-	1	by	768 ⁽²⁾
Çimento	2	-	80000 Ton (yıl)	225 ortalama
Askeri silah yapımı tersaneler	-	17	by	338 ortalama

⁽¹⁾ Bilgi yok

⁽²⁾ 1915 yılı için

Kaynak: TEZEL Yahya, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950); Yurt Yayınevi, Ankara 1982, s. 92

IV. 1913 Sanayi Sayımı Sonuçlarının Bir Özeti

İmalat Sanayi alt kesimleri	Kuruluş sayısı	İstihdam(1)		Kuruluş başına ortalama kişi
		1000 kişi	% dağılım	
Tekstil-elbise	61	7,8	46	132
Gıda- tütün	71	4,3	25	63
Kağıt-matbaacılık	51	1,9	11	42
Çimento-tuğla-toprak ürün	16	1,0	6	70
Deri işleme ve ürünleri	11	0,9	6	85
Ağaç işleme ve ürünleri	19	0,7	4	37
Kimya	10	0,4	2	42
Toplam	239	17,0	100	75

(1) İstihdam verileri, ilgili bilgileri sağlayan 226 kuruluşa aittir

Kaynak: TEZEL Yahya, Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi (1923-1950), s. 93

1913'de en fazla işgücü istihdamı gerçekleştiren imalat sanayi 7800 kişi ile tekstil ve elbise, onu takip eden sektör ise 4300 kişi ile gıda ve tütün sanayidir. 1913 yılında, 226 imalat kuruluşu içerisinde yapılan bu araştırmaya göre, sanayi dallarında çalışan 17000 kişinin 12.100 kişisi tekstil ve gıda sektörlerinde istihdam etmektedir. Bu da toplam istihdamın % 71'ini oluşturur. Kağıt ve matbaacılık alt sektörün payı % 11'dir. Geriye kalan sayıyı çimento-tuğla-toprak ürünleri, deri ürünleri, ağaç ürünleri ve kimya sanayi çalıştırmaktadır.

1913-1915 yıllarında sanayinin sağladığı üretim değerlerine bakılacak olduğunda iki yıl içerisinde sektörler arası dalgalanmalar gözlenmektedir. Ancak toplam üretim değerinde artış söz konusudur.

V. Üretim Değerleri (Kuruş)

İktisadi Faaliyet Kolu	1913	1915
Gıda	459,644,480	531,895,513
Toprak	13,382,456	2,683,843
Deri	31,983,117	62,577,319
Ağaç	11,062,825	5,920,096
Dokuma	100,266,904	90,787,522
Kağıt	37,541,277	46,185,177
Kimya	16,935,693	16,997,288
Toplam	670,816,762	757,046,755

Kaynak: DİE Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50. yılı, s.146

1913 ve 1915 sayımlarında en fazla değer getiren alt sektörün gıda olduğu, sonrasında gıda sektörünün 1/5 ine yakın üretim değeri olan dokuma sektörünün geldiği görülmektedir. 1915'de 757,046,755 kuruşluk üretim değerinin 531,895,513 kuruşunun (%70'nin) gıda sektöründen sağlandığı göz önünde tutulursa, diğerlerinin üretim değerlerinin oldukça az olduğu tahmin edilebilir.

Sanayide kullanılan enerji açısından da Osmanlı Sanayisinin oldukça zayıf olduğu bilinmektedir.

"Çevirici gücün cinsi incelenecek olunursa Birinci dereceyi %40.6 ile buhar makineleri alır. Bunlar takatça %75.9'u kapsamaktadır. İkinci sırada içten yanmalı motorlar (sayıca %35) yer almaktadır. Daha sonra sayıca %21.4 ve . takatça %66.4 olmak üzere elektrik motorları gelmektedir. Elektrik, iş yerlerinde pek az kullanılmaktadır. Buhar en çok kullanılan çevirici güçtür. 1915 de Osmanlı Sanayisinin teknoloji açısından, Batıdan çok geride olduğu açıktır."¹¹

Eldeki veriler değerlendirildiğinde, gelişmiş ülkeler ekonomisinde sanayinin payı hızla artırılıp, tarımın payı azaltılırken, Osmanlı Devleti ekonomisinde dikkate alınacak bir sanayi payından söz etmek pek mümkün

¹¹ Başbakanlık DİE, Türkiye de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, s. 144

değildir. Dünya ülkeleri kimya ve makine sanayisini geliştirirken, Osmanlı buğday öğütülmesine dayalı gıda sanayi ve tezgahlardaki üretime dayalı tekstil sanayi ile yolun en başında bulunuyordu. 1913 sayımında yaklaşık 17 milyon nüfuslu ülkenin söz konusu bölgesinde, sanayi de istihdam edilen kişi sayısı 17.000'di. 1915'de sanayiinin üretim değeri aynı bölge için 757,046,755 kuruştur.

Tüketim malları açısından sanayi faaliyetleri az da olsa varolmasına rağmen ara malların üretiminde bu seviye yakalanamamıştır.

Cumhuriyet'ten önce Türkiye'de yatırım malları sanayi olarak kayda değer bir üretim olduğunu söylemek mümkün değildir. 1921 yılında Ankara hükümetince kendi denetimleri içindeki bölgelerde (Batı Anadolu dışında) yapılan sayıma göre, toplam sınai üretiminde gülyağı üretiminin payı %44, çömlek ve seramik üretiminin payı %23 iken metal işleyen atölyelerin (tenekeci, bakırcı, testereci, hırdavat üreticileri ve silah yapımcıları) payı yalnız %1.6 idi.¹²

Görünen odur ki, İstanbul ve Batı Anadolu'nun sanayisi ile Anadolu'nun diğer kesimlerinin sanayisi üretim açısından birbirinden farklıdır. Ayrıca Osmanlı Devletinin mevcut sanayisi de 1913-1915 sayımlarından sonraki savaş yıllarında zarar görerek gerilemiştir. Eldeki 1915'e ait verilerinde altına inilmiştir.

Osmanlı imalat sanayisinin son durumuna bakıldığında mevcut üretim kapasitelerinin yurtiçi tüketimini karşılama oranının çok düşük olması, bu dönemde imalat sanayiinde ne kadar geri kalınmış olduğunu gözler önüne sermektedir.

Birinci Dünya Savaşına kadar bir takım yeni imalat sanayi işletmeleri kurulmuşsa da, Türkiye'nin 1923 sınırları esas alındığında, yerli fabrika üretiminin yurtiçi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda %10, yünlü kumaşlarda %40, ipekli kumaşlarda %5, sabunda %20, buğday ununda %60'dı. Porselen, cam, çatal-bıçak, şeker gibi tüketim mallarının tamamı ithal edilmekteydi. Taşıma zorlukları açısından yurtiçi üretime büyük avantajlar

12 GÜÇERİ Şinasi, *Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri ve Bir Çözüm Modeli*, İş Dünyası Vakfı, İstanbul 1993, s.333

sağlayan tuğla ve kiremitte bile iç üretim piyasasının ancak üçte birine cevap vermekteydi¹³.

Görülmektedir ki; Osmanlı son dönem sanayisi büyük ölçüde dışa bağımlıdır, bu durum dış ticaret açığını büyütmekte, dış borçları artırmakta özetle sömürülen bir devletin sömürülme nedenlerinden birini oluşturmaktadır.

1.2.5 Dış Ticaret

Osmanlı'da ticaret; dünyada sanayiinin gelişmeye başlaması, emperyalist ülkelerin hammaddeyi ucuza alma ve mamul madde olarak satma politikalarına hız vermesi, Osmanlı'nın sanayileşememesi ve Batılı ülkelerin bu politikasına alet olup sömürülmesi ile gerilemeye başlamıştır. Zaten uygulanan ve batılı devletlere büyük imtiyaz sağlayan kapitülasyonların üzerine, 1838'de İngiliz Ticaret Anlaşmasının yapılması ile dış ticareti Osmanlı Devletinin aleyhine döndüren büyük bir yanlış adım atılmıştır.

"Bu anlaşma 1838-1841 arasında, Alman prenslikleri ;Fransa, İspanya, İtalya, İskandinav ülkeleri ve Rusya ile imzalandı. Osmanlı ekonomisi açık Pazar ilan edildi."¹⁴

İhraç mallarından toplam %12 oranında, İthalatta toplam %5 oranında vergi alınması, İngiliz tüccarlarının ve yerli tüccarın iç ticarete aynı vergiyi vermesi, transit ticaretin serbest olması, yabancı malların boğazlardan serbestçe geçmesi hükümlerinin bulunduğu ve süresiz imzalanan anlaşma ile Osmanlı Devleti dış ticaretini çıkmaza sokmuştu. Bunun sonucunda:

"Osmanlı, kendi iç pazarını yüksek gümrük vergileri ile kapitalist ekonomilerin rekabetinden korumalıydı. Oysa 1838 Anlaşması ile bunun tersi yapıldı. Ülke sanayiini dışa koruma önlemi getirilmeden, içerdeki kayıtlar kaldırıldı. Sonuç, ucuz Avrupa mallarının bendi yıkılmış seller gibi Osmanlı pazarlarını basması, ülkenin Avrupa'nın açık pazarına dönüşmesi oldu."¹⁵

13 TEZEL S. Yahya, a.g.e., s. 92

14 TOKGÖZ Erdiç, "Prof. Dr. Tuğrul ÇUBUKÇU'nun Anısına", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Ankara 2000, s. 371

15 DURA Cihan ve ALTIPARMAK Aytekin, 1838 "Osmanlı İngiliz Ticaret Anlaşması Nedenleri ve Sonuçları", Erciyes Ün., İ.İ.B.F. Dergisi Sayı:16, Kayseri 2000, s.23

“Osmanlı hammaddelerini Avrupa'ya satan ve karşılığında mal getirtip iç piyasaya süren yüzlerce Osmanlı ve Avrupalı tüccar servet sahibi oldular.”¹⁶

II. Meşrutiyetin (Bir hükümdarın başkanlığı altında millet meclisi ile idare edilen devlet sistemi¹⁷) ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti'nde değişim çabaları başlamıştır. Öne çıkan milliyetçilik duyguları politikalara da yansımış, yabancı hükmü altındaki Abdülhamit hükümeti büyük tepki görmüştür.

“Tanzimat sürecinin aksine, halkın Abdülhamit hükümetine güveni tamamıyla kayboldu. Gerçi Tanzimat dönemine ait devlet adamları çok popüler yenilikler yapmamışlarsa da hiç olmazsa köklerine, pozisyonlarına ve kişiliklerine bağlı olduklarından itibarlarına dayalı saygı gördüler.”¹⁸

20. yy'a girilmesiyle Osmanlı Devleti'ndeki siyasal değişiklikler dış ilişkilere, ekonomiye dahilinde dış ticarete de yön vermiştir.

“Temmuz 1908 Genel Türk Devrimi, öncelikle, İmparatorluğu eski düzenden kurtarmayı ve Avrupa devletlerinin denetiminden çıkarmayı amaçlayan bir siyasal hareketti. Birinci Dünya Savaşının patlak vermesine kadar ki altı yıl boyunca, mücadele esas olarak siyasal nitelikte kaldı. Ancak Büyük Devletler'in düşmanlıklarını açığa vurmalarından ve Türkiye'nin içişlerine müdahale olanağını yitirmelerinden sonradır ki, Genç Türkler kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırdılar. Bu onları, Büyük Devlet Sefaretlerine müdahalesi olmaksızın ekonomik politikalar uygulama özgürlüğüne kavuşturdu ve modern Türkiye'nin tarihinde yeni bir sayfa açtı.”¹⁹

“Kapitülasyon rejiminden çıkar sağlamaya devam eden yabancı devletlerin engellemesine ve işbirliğine yanaşmamalarına karşın Genç Türkler ekonomiye çeki düzen vermeye başladı.”²⁰”1916 Şubatı'nda Türk parlamentosu

16 SHAW Stanford, SHAW Ezel Kural, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İkinci Cilt 3. Baskı, E Yayınları, İstanbul 2000, s. 290

17 YEĞİN Abdullah, **Osmanlıca-Türkçe Yeni Lügat**, İstanbul 1983, s. 420

18 ONULDURAN Ersin, **Political Development and Political Parties in Turkey**, Ankara Üniversitesi SBF. Yayınları, Ankara 1974, s. 40

19 AHMAD Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, İstanbul 1999, s. 30-31

20 AHMAD Feroz, a.g.e., s. 35

ticari işlemlerde Türkçe'nin kullanılmasını zorunlu kılan bir yasayı kabul etti ve ithal mallarına yüksek vergi koyarak yerli sanayii koruyacak yeni gümrük tarifeleri üzerine tartışmaya başladı."²¹

"Yeni gümrük tarifeleri Aralık 1915'te meclise sunuldu. 23 Mart 1916'da kabul edildi ve 14 Eylül 1916'da da yürürlüğe girdi."²²

Dış ticaret açığını kapatma ve olumsuzlukları azaltma girişimlerine rağmen dönemin siyasal karışıklıkları ve batılı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki karmaşık oyunları düzenli bir politika izlenmesini engellemiştir.

20. yy'ın başında Osmanlı dış ticareti şu şekilde oluşmaktadır.

VI. Osmanlı ticaret dengesi 1899-1912 (milyon kuruş)

Yıl	İhracat	İthalat
1899-1907 Ortalama	1.672.2	2.655.2
1907-1908	1.921.3	3.476.3
1908-1909	1.843.9	3.143.2
1909-1910	1.829.9	3.593.6
1910-1911	2.193.9	4.125.7
1911-1912	2.471.2	4.499.0

Kaynak: SHAW S. SHAW E.K., Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E Yayınları, s. 292

Görüldüğü gibi dış ticaret açığı söz konusu dönemde süreklilik kaydetmekteydi.

Osmanlı, 19 yy'da dış ticaretinin %60-70'lik kısmını, İngiltere, Fransa, Avusturya, Almanya ve az oranda Rusya ile gerçekleştirmiştir.

"- Düzenli ihraç edilen ürünler şunlardı: Fındık, incir, tütün, üzüm, pamuk yapağı-tiftik, afyon, ham ipek, meşe palamudu ve zaman zaman buğday, zeytinyağı.

21 AHMAD Feroz, a.g.e., s. 47

22 AHMAD Feroz, a.g.e., s. 49

19. yüzyılda ülke ithalatında vazgeçilmez iki tüketim malı, şeker ve kahve idi. İthalat içinde ağırlığı olan diğer mallar şöyleydi: pamuk ipliği, bez, kumaş, silah-cephane, makineler, maden kömürü, petrol, pirinç, çay, buğday, un, demiryolu malzemesi."²³

Osmanlı Devletinin son dönem dış ticareti üzerinde Düyun-u Umumiye İdaresinin etkisi büyüktür.

1.2.6 Dış Borçlar

1.2.6.1 Dış Borçların Gelişimi ve Etkileri

Osmanlı Devleti'nin borçlanmaya başlaması ile yapısı siyaseti ve ekonomisi de değişmeye başlamış bu borçlanmalar dolaylı da olsa devletin sonunu hazırlamıştı. Osmanlı'da ilk bankacılık hareketlerinin yabancılar tarafından geliştirilmesi, milli banka görevini görecek olan ve Gayri Müslimlere ait olan Osmanlı Bankası'na çok tehlikeli imtiyazların verilmesi yapılan anlaşmalarda batılı ülkelere büyük ticari tavizler tanınması, devletin gelirlerinin önemli bir kısmının Düyun-u Umumiye İdaresi'ne (yabancıların idaresindeki) bırakılması gibi bir devleti batıracak olayların nedeni dış borçlanmalar olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin ilk dış borçlanması 1854 yılında Kırım Savaşının finansmanı için yapıldı. Bu borçlanmayı bir dizi borç anlaşması takip etti. 1876 yılında Moratoryum ilan edilerek dış ödemeler durduruldu. 1854-1876 döneminde, diğer ülkelerin ödediği faizlerden daha yüksek faizlerle borç alındı. Sağlanan fonların büyük bir bölümü cari harcamalara, özellikle bürokrasinin maaşlarının karşılanmasında, saraylar yapımında, büyük bir donanmanın kurulması için harcandı. Ekonomik kalkınmaya yönelik verimli alanlara yatırım için kaynak ayrılmaması nedeniyle 1876'da mali iflasın eşiğine gelindi.²⁴

Osmanlı Devleti 1854'deki ilk borçlanması ile 1876 yılı arasında 15 tane borç anlaşması yapmıştır. Borçların aşırı kabarması siyasi ve askeri

23 TOKGÖZ Erdiñç, a.g.e., s. 370-371

24 AÇBA Sait, *Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları No:1 Afyon 1995, s. 39

başarısızlıklar devletin ekonomisini çıkmaza yöneltmiş ve mali iflas beklenir olmuştu. Bunun sonucu Osmanlı Devleti 1875 Ekim'inde Moratoryum ilan etmiştir. İç ve dış borçların faiz ve ödemelerini yarıya indirmiştir. Moratoryuma dışarıda İngiltere ve Fransa içeride ise Osmanlı Bankası ve Galata bankerleri büyük tepki göstermişlerdir.

1877 yılında yapılan yeni bir anlaşma ile Osmanlı Rus Savaşında kullanılacak yeni bir borçlanma daha yaşanmıştır. 1877-1878 Rus Savaşının yenilgiyle sonuçlanması, Rumeli'deki önemli gelir getiren vilayetlerin kaybedilmesi ve savaş tazminatı yükünün yüklenmesi üzerine dışarıdaki (batılı) alacaklılar ve içerideki alacaklılar (İstanbul Bankaları) harekete geçmişlerdir. Bunun üzerine devletin gelirlerinin bir kısmını devrettiği Rüşumu Sitte İdaresi, sonrasında Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bir anlamda borçlanmalar devletin gelirlerine ve yönetimine yabancıların müdahalesine neden olmuştur.

1.2.6.2 Rüşum-u Sitte İdaresi

1854'den 1879'a kadar yapılan borçlanmalar ve ödenmesindeki yetersizlikler, siyasi karışıklıktan doğan düzensiz yönetim, alacaklıları söz sahibi yapmış yabancıların sahip olduğu Osmanlı Bankası ve gayrimüslimlerden oluşan Galata sarrafları harekete geçmişlerdir.

Başta Osmanlı Bankası olmak üzere hükümet kısa vadeli avans veren diğer İstanbul bankerlerinin, alacaklarının sağlam bir esasa bağlanması için yapmış oldukları başvuru olumlu karşılanmış ve 10 Kasım 1879 tarihinde "rüşumu sitte" sözleşmesi yapılmıştır. Söz konusu sözleşme gereğince Osmanlı Hükümeti 10 yıllık süre ile gelir kaynaklarından tuz ve tütün tekeli, damga resmi, alkol vergisi, bazı belirli bölgelerdeki balıkçılık vergisi ve ipekböceği kozasından alınan dört ayrı dolaylı verginin net gelirlerinin idaresi alacaklı mali grubun eline verilmiştir²⁵.

Söz konusu gelir kaynaklarının yönetimi Rüşumu Sitte İdaresinin eline geçtikten sonra bu kaynaklardan gelen gelirlerle yükselme olmuştur.

25 AÇBA Sit, a.g.e., s. 87

Osmanlı'nın iç borçlarına karşılık banka ve bankerlere devrettiği gelirler batıdaki alacaklıları da kıskırtmıştır. Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ödenmesinde yararlanılacak, dış alacaklıların idaresinde Düyun-u Umumiye'nin kurulması ile Rüsüm-u Sitte, Düyun-u Umumiye'nin bünyesine alınmıştır.

1.2.6.3 Düyun-u Umumiye İdaresi

Osmanlı kaybedilen topraklar, ödenemeyen dış borçlar ve Avrupalı alacaklıların baskısı ile yoğun bir buhran içerisinde bulunmaktaydı. Devletin mali durumu gelecekte de bu borçların ödenmesinin güç olacağını gösteriyordu ve borçların itfası için bir çözüm yolu aranıyordu. Avrupalı alacaklılar, devletin bir kısım gelirlerini Rüsüm-u Sitte'ye devretmesiyle, kendilerine de böyle bir uygulama yapılmasını istemekteydiler. Bu durumda sorunun çözümü için Osmanlı temsilcileri ve alacaklı Avrupa temsilcileri 1881 Aralık'ında bir araya gelerek "Muharrem Kararnamesi" denilen bir kararname imzaladılar ve bu kararname ile devlet borçlarının yarıya indirilmesinin yanı sıra bir kısım gelirlerin devredildiği "Düyun-u Umumiye İdaresi" kuruldu.

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasıyla Rüsüm-u Sitte İdaresi'ne aktarılan gelir kaynakları ve devletin önemli daha bir çok gelir kaynağı olan bira da bu idareye verildi

"Düyun-u Umumiye İdaresi, Maliye Nezareti dışında müstakil bir idare olarak kurulmuş, Osmanlı iç ve dış borçlarının yönetimini devralmıştı. İdare içinde biri Osmanlı, diğer altısı yabancı üyeler bulunan Düyun-u Umumiye Meclisi yönetecekti."²⁶

"Düyun-u Umumiye İdaresi, devlet bütçesinin 1/3'ine yaklaşan gelir ve giderler üzerinde söz sahibiydi. Düyun-u Umumiye İdaresi Meclisi, yönetimine bırakılan gelirleri kendi personeli aracılığıyla toplamak ve yönetim giderleri

26 ÖNER Erdoğan, **Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, T:C. Maliye Bakanlığı, Ankara 2001, s. 390

düştüldükten sonra kalan kısmı, faiz ve anapara ödemelerine belli kurallara göre dağıtmak görev ve yetkisine sahipti.”²⁷

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin ayrı bir bütçesi vardı. Bu bütçe yılbaşından iki ay önce Maliye Nezareti'ne sunulup hükümet tarafından Osmanlı bütçesine eklenecek, yıl sonunda da kesin hesabı Maliye Nezaretine gönderilecekti. Bu haliyle idare bir çeşit devlet içinde ikinci bir Maliye Bakanlığı gibi idi. Düyun-u Umumiye İdaresi, 1881'den, Lozan Antlaşması ile kaldırılıncaya kadar 42 yıl fiilen görev yapmıştır²⁸.

1.2.6.4 Milli Gelir

Osmanlı Devleti, Milli Gelirin hesaplanması ile ilgili herhangi bir çalışma yürütmemiştir. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin milli gelirine ilişkin net ve geniş bilgiler bulunmamaktadır. Bu konu ile ilgili olarak istatistikçi, araştırmacı Vedat Eldem incelemelerde bulunmuş, kısmen tahmini kısmen bulgusal rakamlar ortaya çıkarmıştır.

Bunun dışında Osmanlı Devleti'nin bütçesi ile ilgili bilgilerin kaydı bulunabilmektedir. Örneğin 1908-1911 dönemine ait gelir ve giderler karşılaştırıldığında Osmanlı'nın son döneminin genelinde olduğu gibi bu dönemde de bütçe açık vermektedir.

VII. Osmanlı Gelir ve Giderleri 1908-1911

Mali Yıl	Toplam	Yüzde	Giderler (kuruş)	Bütçe Açığı
----------	--------	-------	------------------	-------------

27 TİĞEN Kamil, “Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri”, Maliye Yazıları, Ankara 29 Mart-Nisan 1991, s. 62

28 ÖNER Erdoğan, a.g.e., s. 391

	tahsilat (kuruş)			(kuruş)
1324/1908-9	2.519791.592	92.16	-	-
1325/1909-10	2.692.693.836	96.44	2.775.263.363	-82.569.527
1326/1910-11	2.878.303.078	98.14	3.374.511.319	-496.208.241

Kaynak: SHAW S.-SHAW E.K., Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950); Yurt Yayınevi, Ankara 1982, s. 344

Vedat Eldem'in tahminlerine göre 1907'de 20.187 milyon kuruş olan milli gelir, 1913'de 20.266 milyon kuruş, 1914'de ise 22.496 milyon kuruş olarak cari olarak değişmiştir. Bunun yaklaşık %50'si tarım sektöründen sağlanmaktadır. İmalat Sanayii'nin milli gelir içerisindeki payı ise %10 civarlarındadır. Bu sektörleri devlet hizmetleri, ticaret, mesken gelirleri, ulaştırma, inşaat ve madencilik izlemektedir. Milli Gelirdeki payı en fazla olan bölge 1914 yılı itibariyle 13855 milyon kuruş ile Anadolu'dur. Kişi başına düşen gelir açısından ise İstanbul ve Çatalca'dır. Kişi başına düşen gelirden ülke ortalaması 1.072 iken İstanbul ve Çatalca bölgesinin ki 1.934 olarak gösterilmektedir.

"Ulusal gelirin 25 yıllık dönem içinde büyümesi ise 1890 yılı 100 kabul edilerek yapılan hesaplara göre yüzde 56'dır. Yıllık ortalama büyüme hızı ancak %2'dir. Aynı süredeki yıllık nüfus artışı ise %1 olmuş, böylece büyüme hızı %1'e düşmüştür. Halbuki Amerika Birleşik Devletleri'nde 1913-1914'te %33'lük, Almanya'da 1875-1913 döneminde %3.1'lik, İngiltere'de 1875-1909 arasında %2.4'lük, Kanada'da 1870-1910 yıllarında %3,6'lık, Japonya'da ise 1883-1912 döneminde %4.1'lik bir kalkınma hızı gerçekleştirilmiştir."²⁹

1914'den önce ve sonra kaybedilen topraklar Osmanlı Milli Gelirini çok önemli ölçüde düşürmüştür.

²⁹ KİLİ Suna, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yılı Dizisi: I, Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981, s. 74

1.3 Osmanlı Devletinde Mali Durum

1.3.1 Bankacılık

1.3.1.1 Osmanlı'da İlk Bankacılık Faaliyetleri

Osmanlı'da ilk bankanın kurulmasına neden Osmanlı ekonomisinin durumu kadar ticarete ve para piyasasına hakim olan İstanbul'da yaşayan yabancıların girişimleri olmuştur. Kurulan bu bankalar geri kalmış ve bozuk yapılı Osmanlı ekonomisini güçlendirmek yerine bu bozuk düzenden yararlanmak isteyen gayrimüslimlerin kâr limitini yükseltecek kuruluşlar özelliğini göstermişlerdir. Çünkü bunlar, yönetimleri ve sermayedarları ile yabancılara ait bankalardı.

Osmanlı'da ilk bankacılık girişimleri oluşmadan önce para değişimi, kredi verilmesi işlevleri Galata'lı bankerler, sarraflar ve tefeciler tarafından gerçekleştirilmiştir. Türk bankacılığının tarihsel gelişimi içerisinde de şu şekilde ifade edilmiştir:

"Osmanlı İmparatorluğu'nda bankacılığın ilk aşamada sarrafların elinde geliştiği gözlemlendi. Galata sarrafları daha sonra bankerler olarak adlandırılan kişiler, yabancı paralarla, Osmanlı paralarını birbirleriyle değiştirmişler, mevduat benzeri kaynakları kabul etmişler, değişik koşullu krediler açmışlardır³⁰." Ayrıca gayrimüslimlerin simsarlık, bankacılık, faizcilik gibi işler en çok meşgul oldukları sahalardı³¹.

"Duraklama ve gerileme Devri'nde bizdeki tüccar ve sanayici esnaflaşma sürecine maruz kalmıştır. Halbuki bu sırada Batıda tüccar patron haline geliyordu. Bu dönemde bir Türk burjuva sınıfından söz etmek mümkün değildir. Ama gayrimüslimlerde vardı. Bunlar biriktirdikleri sermayeyi sanayi sektörüne yatırmıyor, sadece istismarcı aracı işine devam ediyorlardı. Bunlar yeni bir ticari kapitalistler sınıfı olup, gittikçe artan bir iktisadî kudrete sahiptiler³²."

30 PERKA A.Ş., Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, I. İletişim Yayınları, s. 155

31 CEBECİ Dilaver, Tanzimat ve Türk Ailesi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993, s. 47

32 CEBECİ Dilaver, a.g.e., s. 46

Kazançlarını, sektörel üretime yöneltmekten çok ticaret ve para piyasası aracılığıyla artıran bu grubun bankacılıkla alakalarından şöyle bahsedilmektedir:

“18. yüzyıl sonları itibârı ile Ermenilerin ekserisi tüccar ve esnaftır. Ayrıca bankacılık yaparlar, mekanik sanatlarla meşgul olurlar, yüksek rütbeli erkanın işlerine bakarlardı. Yahudiler ise Avrupa'dakilere göre daha câhil, daha fâkir ve daha mutaassıp olup her türlü alış-veriş ve süflî işlerle uğraşırlardı. Simsarlık, bankacılık, faizcilik gibi işler en çok meşgul oldukları sahalardı³³.”

Osmanlı'da faizin haram olması, devlet büyüklerinin faiz kullanmalarına karşın yine de bankacılık sektöründe Türklerin ilk adımı atmış sebeplerinden biri sayılabilir. Ama bankacılık alt yapısına sahip azınlıklar dinleri ve milliyetleri nedeni ile Avrupa devletlerinin Osmanlı para piyasasına yönelmelerinin önemli sebebidir.

Osmanlı Hükümeti'nin yabancı bir banka kurulmasına verdiği iznin ardında Osmanlı paralarının değer kaybı, buna bağlı olarak kambiyo işletmelerindeki tehlikeli dalgalanmalar bulunmaktaydı.

“Tedavüldeki paralar; kaimeler, kağıt paralar ve önceki dönemden tedavüle giren beşlikler ve altılıklardı. 1843 yılında İngiliz Sterlini 220 kuruştan işlem görüyordu. Halbuki aynı yılda 110 kuruş üzerinden işlem görmesi gerekiyordu. Böylece piyasalardaki kaos, ticaret hayatını da düzensizleştirmişti.”³⁴

Osmanlı Devleti için gelir kaynağı olan savaşlardan elde edilen ganimetler savaşların kaybedilmeye başlamasıyla sona ermiş ve giderler artmaya başlamıştır. Devletin gelirlerinin %80'e yakın bölümünü tarım sektörü sağlar olmuştur. Tarımdaki düzensizlik ise bu gelirlerin giderleri karşılama görevini zamanında yerine getirememesine, borçlanmaya gidilmesine neden olmuştur. Ayrıca hanedana mensup kişilerin dış borçlanmalara giderek, şahıslarına görkemli saray ve kasırlar yaptırmaları dış borçlanmanın hızla artışının sebeplerindendir.

33 CEBECİ Dilaver, a.g.e., s. 47

34 AÇBA Sait, a.g.e., s. 29

Osmanlı Devleti dış borçları için çareyi yine borçlanmada bulmuş, para piyasasının hakimi bankerlerin Avrupa da tanınmışlıklarından yararlanmak istemişlerdir. Dönemin iki ünlü bankerinin ilk bankayı kurmaları ve bunlara gayrimüslim olmalarına karşın devlet izninin sağlanması bu şekilde olmuştur.

Özetle, Osmanlı Devleti'nde ilk bankacılık faaliyetlerinin gayrimüslimlerin teşebbüsü olarak başlaması, Osmanlı'da faizin haram sayılması nedeniyle yabancıların bu tür işlemleri yürütmeleri, ticaret ve para piyasalarına hakim olmaları, dış borçlanmada aracılık yapmalarına bağlanabilir. Osmanlı paralarının değer kaybı, kambiyo işlemlerindeki belirsizlikler, dış borçların artması, gelir kaynaklarının tıkanması yabancılar verilen imtiyazlar nedeni ile gayrimüslimler bankacılık işinden kârlı çıkan kesim olmuştur.

1.3.2 Osmanlı Bankası'nın Kuruluşundan Önceki Bankalar

Osmanlı Devleti'nde ilk kurulan banka İstanbul Bankası olmuştur. İstanbul'un o dönemde tanınan diğer isimlerinden olan Dersaadet ve Constantinople kullanılacak Dersaadet Bankası, ya da Banque de Constantinople olarak da anılmaktadır.

Osmanlı Bankası kurulmadan İstanbul Bankası, Ottoman Bank ve Mali İttihat Bankası faaliyet göstermiştir.

1.3.2.1 İstanbul (Dersaadet) Bankası

1849 Haziranında Fransız Bankeri Alkon ve İtalyan Bankeri Baltacı, Osmanlı Hükümeti'nin himayesinde Dersaadet (İstanbul) bankasını kurarlar. Bu bankanın görevi kambiyo kurunu sabit tutmaktır. Hükümet bu bankaya 25 milyon kuruş yatırır ve 110 milyon sikkelik hisse senedi ihraç etme hakkı tanır. Ancak bu yetki hiç bir zaman kullanılmamıştır.³⁵

Banka kambiyo kurunu düzeltme görevini yerine getirmiştir. Ancak 1848'de Fransa devrim hareketlerinin başlaması dış ticareti olumsuz etkilemesi Osmanlı Hükümeti adına İstanbul Bankasından yüksek faiz ile alınan 130

35 AÇBA Sait, a.g.e., s. 30

milyon kuruşun ödenmemesi bankanın sonu olur. Daha sonra İstanbul Bankası adı altında yine banka kurma ve yönetme denemeleri yapılmıştır.

1.3.2.2 Ottoman Bank (Bank-ı Osmanî)

Ottoman Bank (Bank-ı Osmanî) Osmanlı Devleti'nin ikinci banka denemesidir. İstanbul Bankasının kapanmasıyla onun yerine kurulmuştur. "Bankanın kapanışından sonra Sterlin'in fiyatı yükselmeğe başlayınca kambiyo işlemlerinin bir mali müessese tarafından yürütülmesini uygun bulan hükümet 1856 yılında İngiltere Krallığı'na fermanı ile kurulan ve idare merkezi Londra'da olan Mısır dışında Türkiye'nin her yerinde şube açabilecek "Bank-ı Osmanî" isimli bankanın İstanbul'da faaliyete girmesine izin vermiştir."³⁶

Banka Osmanlı Bankası kurulduktan sonra da faaliyetlerine devam etmiştir. Ancak Devlet Bankası olma özelliği gösterememiştir.

1.3.2.3 Mali İttihat Bankası

1860 Yılında Bank-ı Osmanî'nin sermayesinden daha az bir sermaye ile kurulmuştur. Bu banka da Osmanlı Devleti'nin bir bankadan beklediği görevleri yerine getirememiştir.

1.3.2.4 Osmanlı Bankası

Osmanlı Devleti'nde daha önce yabancı sermaye ile kurulan İstanbul (Dersaadet) Bankası, Ottoman Bank (Bank-ı Osmanî) ve Mali İttihat Bankası; Osmanlı Devleti için bir devlet bankası olamamışlardı. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti geçmişteki borçlarını ödeyememekte ve yeni borç anlaşması yapmak durumundaydı.

Bu borç anlaşması Londra'daki Devaux ve Ortakları şirketiyle yapıldı. Osmanlı hükümeti gelecekteki Devleti Aliyye Bankası'nın kurulması ile ilgili

36 ZEYTİNLİOĞLU Erol, Türkiye Ekonomisi, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 1978, s. 532

fermanını Ottoman Bank'la bağdaştıracak bir sözde bulunmamış olsaydı belki bu borç anlaşması imzalanamazdı³⁷.

Bu borcun miktarı yaklaşık 200 milyon franktı; bir devlet bankası olarak Osmanlı Bankası'nın kuruluşunun nedenlerindendi. 4 Şubat 1863 tarihinde yayınlanan bir ferman ile Osmanlı Bankası'nın kurulmasına devlet izin vermiştir.

Osmanlı Bankası Devletle yaptığı 1875 imtiyaz anlaşması ile devlet bankası görev ve yetkilerine sahip olmuştur. Osmanlı Bankası Osmanlı Devletinde emisyon yetkisini ele geçirmiş ve kullanmış bir bankadır. Bankanın bu imtiyazı Cumhuriyet döneminde Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (T.C.M. B.) kuruluncaya kadar devam etmiştir. Osmanlı Bankası kuruluşundan itibaren Osmanlı iktisadi ve mali yaşamına etkili biçimde katılmıştır³⁸.

Osmanlı Bankasının sermayesinde en fazla pay Fransızlara, daha sonra İngilizlere aittir. %3.7'lik bir oran ise Osmanlılarındır. Osmanlı Bankası Fransız-İngiliz ortaklığı ile kurulmuş bir bankadır. Bu doğrultuda da merkezi İstanbul'da olmasına karşın Londra ve Paris de bulunan yönetim kurulları tarafından yönetilmiştir. Osmanlı Bankası'na Osmanlı Devleti adına tehlikeli imtiyazlar verilmiştir.

İmtiyaz şartlarından en önemlileri şunlardır: Banka, Padişahın himayesinde ve hükümetin denetiminde olacaktır. Banka ibraz edildiğinde hamiline ödenmek üzere tahviller çıkaracaktır. Fakat bu tahvillerin kıymeti ilk iki sene Bankanın sandık nakit mevcudunun iki mislinden ve ondan sonra üç mislinden fazla olmayacaktır. Banka devletin hazine sarraflığı vazifesini yürütecektir. İmtiyaz süresi 30 senedir. Bu süre içinde hükümet kağıt para çıkarmayacaktır. Banka Maliye Bakanlığı tarafından çıkarılacak olan 3 ay vadeli sergileri (hazine tahvilleri) iskonto edecektir. Bu tahvillerin faizi %6 olacak ve banka hükümete yılda %6 faizle 500.000 İngiliz liralık bir kredi açacaktır. Hükümetin iç borçlarının faiz ve anaparasının itfası ve dış borçlar gönderilmesinde banka görevli olacak ve bunun için %1 komisyon alacaktır³⁹.

37 AÇBA Sait, a.g.e., s. 59

38 ŞAHİN Hüseyin, a.g.e., s. 21

39 AÇBA Sait, a.g.e., s. 62

Osmanlı Bankası bankacılık faaliyetleri açısından etkin bir banka olmuştur. Osmanlı Devleti'nin para sorunlarının çözümünde de yararlı olmasına karşın verilen imtiyazlar nedeni ile Devletin mali yönetimine yabancılar dahil olmuşlardır. Bu da Osmanlı Devleti'nin geleceği açısından çok büyük sorundu.

1.3.2.5 Osmanlı Bankası'nın Kuruluşundan Sonraki Yabancı Sermayeli Bankalar ve Osmanlı'da Şube Açan Avrupa Bankaları

Osmanlı Bankasının yabancı sermayesinin elde ettiği büyük kârlar Avrupa sermayesini, Osmanlı'da banka açma yarışına girdirmiştir. Osmanlı Bankasından sonra çok sayıda yabancı sermayeli bankalar açılmıştır. Bunun yanı sıra önemli Avrupa bankalarının çoğu Osmanlı vilayetlerinde şube açmışlardır.

“Banknot çıkarma hak ve ayrıcalığı alan bu bankanın yanında kurulan ve genellikle uzun ömürlü olamayarak faaliyetlerine son veren diğer bankaların bazıları ise şunlardır.”⁴⁰

Şirket-i Umumiye-i Osmaniye Bankası (1864)

Şirketi-i Maliye-i Osmaniye Bankası (1864)

İtibarî Umumi-î Osmaniye Bankası (1864)

Avusturya-Osmanlı Bankası (1872)

Avusturya-Türk Bankası (1872)

İstanbul Bankası (1872)

1875'de hükümetin bir kısım alacaklı mali grup borçlarına karşılık bir kısım gelirlerini 10 yıllığına devretmesi yani “Rüsum-u Sitte” sözleşmesini yapması, daha sonra 1882'de Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması ve bunların sonucunda borçların ödenmeye başlanmış olması Osmanlı mali

40 ZEYTİNLİOĞLU, Erol, a.g.e., s. 532

piyajasını canlandırmıştır. Önemli Avrupa bankaları Osmanlı Devleti sınırları içerisinde banka şubeleri açmaya başlamışlardır.

“İlk defa olarak bir Fransız bankası olan “Credit Lyonnais” 1875 yılında İzmir, Yafa ve Kudüs’te şubeler açmış, bunu 1899 yılında Şam, Beyrut ve Trablus’ta şubeler açan “Alman-Filistin Bankası” izlemiştir. 1900 yılında ise İzmir tüccarlarından Solari tarafından Londra’da kurulan British Oriental Bank’ın İzmir’de bir şubesi açılmıştır.”⁴¹ Bunları “Anglo-Plastine Company”, “Atina Bankası”, “Şark Bankası”, “Banka di Roma” gibi bir çok Avrupa bankası Osmanlı Devleti’nin çeşitli yerlerinde şube açarak izlemişlerdir.

1.3.3 Ziraat Bankası

Ziraat Bankası kuruluncaya kadar Osmanlı Devleti’ndeki tüm bankaları yabancı sermaye ile yabancı yatırımcılar kurmuşlardır. Ziraat Bankası adı 15 Eylül 1888’de verilmişse de bu banka işlemlerine 1863 yılında Memleket Sandıkları Nizamnamesinin yürürlüğe girmesiyle başlatılmıştır. Bankanın ilgili açıklamaları farklı kaynaklarda şu şekilde belirtilmiştir:

“Osmanlı Devletin de yerli (milli) sermayeye dayalı ilk bankacılık girişimi Mithat Paşanın 1863’de kurduğu Tarım Kredi Kooperatiflerinin Ziraat Bankasına dönüştürülmesidir. Ziraat Bankası tarım sektörüne ucuz kredi sağlamak için örgütlenmiş bir devlet bankası idi.”⁴²

“Rumeli ve Batı Anadolu çiftliklerinin kredi taleplerinin karşılanamamasından doğan ve çok yüksek faiz yüzünden de alınan kredilerle yoksullaşan bir ortamda Niş’e vali olarak atanan Mithat Paşa konuya eğildi ve 1883 yılında Memleket Sandıklarını kurarak soruna çözüm aradı. Günümüz T.C. Ziraat Bankası’nın temeli sayılan bu sandıklar, önceleri hızlı bir biçimde gelişti ve ulusal banka niteliğine büründü. Bu nedenle Memleket Sandıklarının kuruluşu, Türk banka sisteminin gerçek başlangıcı oldu.”⁴³

41 ZEYTİNLİOĞLU Erol a.g.e., s. 532

42 ŞAHİN Hüseyin, a.g.e., s. 21

43 PERKA A.Ş., a.g.e., s. 155

Osmanlı Bankasından önce kurulan bankalar ait oldukları Osmanlı Devletinin borçlanma ihtiyacı karşısında dış borç almada aracılık faaliyetleri yürütmeleri ve bundan komisyon alarak kârlarını artırmaları amacı üzerine kurulmuşlardı. Osmanlı Bankası devlet adına banknot çıkarması gibi birçok devlet işlerini yerine getiriyordu. Ancak bu banka da yabancı sermayeden oluşuyordu ve devlet çıkarından çok Avrupalı şirketlerin yatırımlarını kâra dönüştürme amacını gözetiyordu.

Memleket Sandıkları çiftçiye kredi sağlayan tarımsal üretime katkıda bulunma amacıyla olan ve memleketin refahını düşünen ilk milli atılım olmuştur. Gelirleri yine çiftçilerden sağlanmış, yardımlaşma temeline oturtulmuştur. Memleket Sandıkları, Sandık Eminleri tarafından yönetilmiştir. Sandık gelirlerinin sermayeyi çoğaltmak yerine sosyal hizmetlerde kullanılması ve yeterince denetlenememesi, gelişmeleri açısından engel teşkil etmiştir. 1883'de hem denetimleri artırılmış, hem de Aşar Vergisine %10'luk Menafi Payı denilen bir zam yapılarak sandık gelirlerine aktarılmıştır. Bundan dolayı Menafi Sandıkları da denilmiştir.

15 Eylül 1888'de Memleket Sandıkları Ziraat Bankasına dönüştürülmüştür. Böylelikle ilk milli bankamız kurulmuştur.

"Ziraat Bankası, Ticaret ve Ziraat Nezaretinin denetimi altında çalışacak bir devlet bankası olarak kurulmuştur. İtibari sermayesi 10 milyon lira olup, sermaye aşağıdaki dört kalemden meydana gelmektedir."⁴⁴

- 1- 1886 yılı sonuna kadar menafi sandıkları hesabına tahsil edilip, nakden mevcut olan paralar,
- 2- Menafi sandıklarına ait alacaklar,
- 3- 1887 mali yılı başından itibaren aşar vergisinden alınacak %1 oranındaki hisse,
- 4- Her yıl elde edilecek kârın üçte biri,

44 TARLAN Selim, **Tarihte Bankacılık**, Maliye Gümrük Bakanlığı Araştırma, Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Yayını No: 1986:281, Ankara 1986, s. 74

Ziraat Bankası'nın 1916 yılında sermayesi genişlemiş tarımsal girdi temin edip satmak, tarımsal arazi imar etmek, kredi limiti artırmak gibi yeni işlevlere de başlamıştır. Ancak Cumhuriyete çok güçlü bir Ziraat Bankası ile geçilememiştir.

1.3.3.1 İstanbul Emniyet Sandığı

İstanbul Emniyet Sandığı, yine Mithat Paşa tarafından 1868 yılında kurulmuş olan, halkın tasarruflarını koruyan ve halka tüketim kredisi veren dönemin esnaf ve zanaatkarlarını destekleyen bir kuruluştur.

“Sermayesiz olarak kurulmuş olan İstanbul Emniyet Sandığının sonraki yıllarda sağladığı kârlar sermaye yerine ihtiyatlar hesabına aktarılmıştır. Kuruluş yıllarında tüccarlardan oluşan bir kurul tarafından yönetilmiş olan Sandık 1886 senesinde Ticaret ve Nafia Nezaretine bağlanmış ve bu yıldan itibaren Şurayı Devlet (Danıştay), Maliye Nezareti, Divan-ı Muhasebat'dan (Sayıştay) seçilmiş birer üye ile Ticaret Odasının seçtiği iki üye tarafından idare edilmeye başlanmış, 1907 senesinde ise sandığın yönetimi Ziraat Bankasına bağlanmıştır.”⁴⁵.

1.3.4 Osmanlı'da Diğer Milli Bankalar

1.3.4.1 Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası

Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası, Osmanlı Bankasının yerini alması planlanan ve birçok konuda geniş imtiyazlar tanınan önemli milli bankalardan olmuştur. 1917 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Hükümet tarafından desteklenmiştir. Yarı resmî bir kuruluştur ancak Temmuz 1927'de Türkiye İş Bankası'na devredilmiştir.

1.3.4.2 Osmanlı'da Diğer Milli Bankaların İsimleri

Ziraat Bankası ve Osmanlı İtibâr-ı Milli Bankası dışında İstanbul'da ve Anadolu'da çok sayıda milli sermayeli banka kurulmuştur. Bunlar isimleri kuruluş yılları, kuruluş tarihleri itibariyle şöyle sıralanmaktadır:

45 TARLAN Selim, a.g.e., s. 74

İSMİ	KURULUŞ YERİ	KURULUŞ YILI
İstanbul Bankası	İstanbul	1911
Emlak ve İkrizat Bankası Osmanlı A.Ş.	İstanbul	1914
Asya Bankası	İstanbul	1914
İtibari Ticaret Osmanlı A.Ş.	İstanbul	1914
Milli Aydın Bankası	Aydın	1914
İktisad-i Milli A.Ş.	Konya	1911
Karaman Milli Bankası	Karaman	1913-1915
Köy İktisat Bankası	Kayseri	1917
Konya Ahali Bankası	Konya	1917
Bağcılar Bankası	Manisa	1917
Çiftçi Bankası Osmanlı A.Ş.	Eskişehir	1918
İslam Ticaret Bankası	Adapazarı	1919

Bu bankalar Türk Bankacılığının temellerini oluşturmuşlardır.

1.3.5 Maliye Teşkilatı

1839 tarihine kadar padişahın doğrudan idare ettiği, bu tarihten sonra da devlet nazırlarının politikaları yürüttüğü Osmanlı'da her devlette olduğu gibi gelir gider tahminlerinin, kontrollerinin ve bütün mali işlerin yapıldığı maliyenin ne şekilde işlediği çok önemlidir.

"Osmanlı Devleti'nde ilk mali teşkilat, Birinci Murat'ın (1359-1389) saltanatı esnasında kurulmuştur. Bu teşkilat Fatih Sultan Mehmet ve bilhassa Kanuni Sultan Süleyman zamanında geliştirilmiştir. Mali mevzuat ise diğer kanunlar gibi Kuran'dan esinlenerek oluşturulmuştu."⁴⁶

46 T.C. Maliye Bakanlığı: "Maliye Teşkilatı Tarihçesi ve Mevzuatı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü", Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müd. Sayı 1994/3, Ankara 1994, s. 4

Osmanlı Devleti'nin mali teşkilatının başında defterdar bulunmakta idi. II. Mahmut zamanında 1837'de defterdarlığın yerine "Umur-ı Maliye Nezareti" oluşturulmuş ve ilk nazır atanmıştır. 1880 tarihinde Maliye Nezareti ile ilgili nizamname yayınlanmış, teşkilat yapısında yine bir takım değişiklikler yapılmıştır. Maliye nazırı devletin gelir ve giderlerinden, maliyeye ait kanunlardan ve yerine getirilmesinden, Düyun-u Umumiye'nin işlemlerini tetkiki sorumlu olabilmektedir.

Osmanlı Devleti'nde bütçe, üç aylık periyotlar halinde gelir ve giderleri gösteren defter düzenlenmesinden ibaretti. Bu durum 1845'e kadar devam etti. Tanzimat dönemi ile birlikte modern bütçe düzenlenmesi görüşülmüş, 1846-1847 mali yılından başlayarak genellikle her yıl düzenli olarak bütçeler hazırlanmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde Maliye Nezareti'nin Bünyesi'nde; Kalem-i Mahsus Müdürlüğü, Memurin ve Levazım Müdürlüğü, Muhasebe-i Umumiye Müdürlüğü, Muamelât-ı Nakliye Müdürlüğü, Varidat Umum Müdürlüğü, Emlaki Emiriye Müdürlüğü, Vezne Müdürlüğü, Teftiş Heyeti Müdürlüğü, Muhassesatı Zatiye Müdürlüğü bulunmaktaydı.

Meşrutiyet devri teşkilatı, eski teşkilat üzerinde değişiklikler yapmış, özellikle Ziya Paşa zamanında teşkilatta bir çok ıslahat gerçekleştirilmiştir.

1.3.5.1 Borsa

Dünya borsa tarihi ortaçağa dayanmaktadır. "Adı, ortaçağda Van der Bourse adlı bir bankerin Bruges'te işlettiği Hôtel des Bourges adlı ve armasında üç tane para kesesi bulunan hanından geliyormuş. Tüccarlar bu handa toplanıp ortada mal olmaksızın numune üzerinden alış veriş yaparlarmış."⁴⁷

"Osmanlı'da ilk borsa 19 yy'ın ikinci yarısında bir ticaret ve finans merkezi olan Galata'da Havyar İçi Sokakta ortaya çıktı. Daha sonra Komisyon Hanı yada Konsolid Han adıyla da anılacak olan bu han, girişi ile beraber üç katlı bir binaydı. Hanın içinde ızgara şeklinde, demirden yapılmış merdivenler ve

47 HANÇERLİOĞLU Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul 1997, s. 35

iç balkonlar bulunuyordu. Galata Borsası'nda iç ve dış borç tahvilleri alınıp satılıyordu. Gayri resmi olarak başlayan Galata Borsası, 19 Kasım 1871 tarihinde de Dersaadet Tahvilat Borsası Nizamnamesi ile yarı resmi bir kuruluş haline getirildi. Aynı dönemde Galata Borsası, bütün Avrupa'nın tanıdığı bir borsa haline gelmişti."⁴⁸

Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti ilk kez Kırım Savaşı hazırlığına dayanan bir borçlanma gerçekleştirmişti ve çöküşüne kadar borçlanmalar devam etmişti.

"Osmanlı istikrazları (borçlanmaları) mali piyasa ve borsa faaliyeti açısından gerekli mali araçların arzının çoğalmasında ve böylece borsanın gelişmesinde çok önemli rol oynamıştır."⁴⁹

"1854 yılında Osmanlı Devleti ilk olarak dış borçlara başvururken iç borçlarını da düzenleme gereği duymuş ve bu amaçla "Esham-ı Umumiye yi Devlet" adıyla çıkarılan hamiline yazılı tahvilleri daha önce çıkardığı nâma yazılı tahvillerle değiştirmiş ve bunların devir ve satışı için bir takım kolaylıklar getirmiştir."⁵⁰

"1873 tarihinden sonra İstanbul Borsasının geçirdiği iki büyük kriz vardır. Bunlardan birisi, tarihe Mahmut Nedim Paşa olayı diye geçen, devlet tahvilleri ana para ve faiz ödemelerinin ertelenmesi, ikincisi de 1895'te patlak veren "altın şirketi" olayıdır."⁵¹

1895'den sonra borsaya duyulan ilgi zayıflamış, siyasi çalkantılar borsayı etkilemiştir. 1906'da borsayı yeniden canlandırmak ve düzenlemek için tüzük değişikliğine gidilmiştir. Dersaadet Tahvilat Borsası, Esham ve Tahvilat Borsası olmuştur.

"1908 sonrasında Osmanlı devletini sürekli savaş koşulları içine sürükleyen iç ve dış olaylar (Trablusgarp, Balkan Savaşları) ve arkasından 1914

48 www.netbul.com: Galata'dan İstinye'ye, www.netbul.com/ekofinans/özel/dosyalar

49 FERTEKLİGİL Azmi, Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi, İ.M.K.B., İstanbul 2000, s. 11

50 BAŞOL Koray, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, İzmir 1994, s. 316

51 FERTEKLİGİL Azmi, a.g.e., s. 53

yılında Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması imparatorluğun sonunu getirmiş, borsayı da felce uğratmıştır."⁵²

Borsa teşkilatı Osmanlı Devleti'nin çöküşü ile son bulmamış, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra da faaliyetlerine devam etmiştir.

1.4 Osmanlı Son Dönem Ekonomisinin Genel Değerlendirilmesi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, ekonomide sektörlerin GSMH'dan aldıkları paya bakıldığında tarım en yüksek paya sahip olan sektördür. 20. yy'a girildiğinde tarımsal alanda yapısal önemli değişiklikler yapılmasına rağmen hem elde edilen gelir, giderleri karşılamada çok yetersiz kalmış, hem de gelişmiş ülkelerin teknolojilerini uygulama olanaklarına sahip olunamamıştır. Tarımda iyileştirme üzerine alınan; tarımsal eğitim imkanları vermek, makineleşmeyi teşvik etmek, toprakta özel mülkiyeti kolaylaştırmak, dünyadaki mevcut teknolojiden yararlanmak gibi kararlar, hareket oluşturmuştur. Ancak özellikle I. Dünya Savaşı, Osmanlı tarımını olumsuz etkilemiştir. Yeni uygulamalar ile toprak ağaları güçlerini büyütürken, köylünün durumu daha vahim hale gelmiştir. Tarımsal üretimde bitkisel üretim hayvansal üretime göre çok daha yüksektir ve tarla bitkileri üretimi yaygındır. Özellikle buğday üretimi diğer bitkisel ürün üretimlerinin oldukça üzerindedir. Tarım, üretim, istihdam, gelir açısından en yüksek paya sahip olan sektör olsa da Osmanlı'nın son döneminde gelir ve tarımsal üretim eksik kalmış, yeterli emek sağlanılamamış, teknoloji yaygınlaştırılmamış, mevcut potansiyelin yarısı bile kullanılamamıştır.

Sanayi sektörüne bakılacak olduğunda ise İngiltere başta olmak üzere batılı ülkelerin ve Japonya'nın hızla gelişen sanayilerinin çok gerisinde kalmıştır. Devletin değil sermaye oluşturmak, dış borçlarını azaltmaktan bile çok uzak olması, istikrar gösterememesi sanayi yatırımlarını engellemiş, ufak tefek sanayi kuruluşları, buğday unu dışında kendi taleplerinin yarısını bile karşılayamamışlardır. Osmanlı Sanayisi ile ilgili en kayda değer gelişme Teşvik-

⁵² FERTEKLİGİL Azmi, a.g.e., s. 60

i Sanayi Kanununun çıkarılmasıdır. Ancak bu kanunun tamamen uygulanma çabaları I. Dünya Savaşı engeline takılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin ekonomik göstergeleri içerisinde dış ticareti incelendiğinde; kapitülasyonların 1838 İngiliz Ticaret Anlaşmasına bağlı olarak yabancılara tanınan ticaret kolaylıklarının, gümrük vergisi avantajlarının ortaya çıkardığı ticari sömürü durumunu, Genç Türk Devrimi ile alınmaya çalışılan tedbirlerin ortadan kaldıramadığı görülür. Bu son dönem ile ilgili söylenebilecekler;

Dış ticaretin büyük oranda İngiltere, Fransa, Avusturya ve Almanya ile gerçekleştirildiği,

Fındık, incir, tütün, üzüm, pamuk, ham ipek gibi hammaddelerin ihracatının fazlalığı ve sürekliliği,

Tekstil ürünleri, makine, silah- cephane, çay, demiryolu malzemesi ve daha çok kahve, şeker gibi mamul madde ithalatının yapılması,

Hammadde ihracı ve mamul madde ithalatına, yabancılara verilen gümrük vergisi muafiyeti veya kolaylığına bağlı dış ticaret açığının fazlalığıdır.

Osmanlı Devleti'nin çöküşüne neden olan en önemli ekonomik etkenlerin kaynağı dış borçlardır.

Osmanlı Devleti'nin 1854'den itibaren dış borçlanmaya gitmesi, borçlarını yeniden borçlanarak kapamaya çalışması, gelir kaynaklarını rantabil değerlendiremeyip gider artışını engelleyememesi ekonomisini oldukça sarsmıştır. Bütün bunların üzerine devlet erkanının gösteriş merakının neden olduğu boyutu büyük olan ölü yatırım (saray, kasır yapımı gibi) harcamaları da dış borçlarla finanse edilmiştir. Dış borçların zamanında ödenememesi, moratoryum ilanlarına gidilmesi Osmanlı Devleti'nin dış ülkelerdeki itibarını sarsmış, yeni borçlanmalar için aracılara ihtiyaç duyulmuştur. Böylelikle Osmanlı'da ilk bankalar gayrimüslimlerin yabancı sermayeleri ile ülke ekonomisini canlandıracak amaçlardan ve faaliyetlerden uzak, daha çok devlete borç almada yardımcı olmak ve bu görev için alınacak komisyonlarla kârını artırmak hedefi ile kurulmuşlardır. Özellikle Osmanlı Bankası'nın kurulması ve

merkez bankası imtiyazlarının, yabancılara ait olan bu bankaya verilmesi (tahvil çıkarma yetkisi gibi) ülke ekonomisinde batılı devletlerin yönetim hakimiyetinin en büyük adımlarındandır.

Yine dış borçların ödenememesi ile kurulmasına izin verilen Düyun-u Umumiye İdaresi, Osmanlı Maliye Teşkilatı içerisinde mali olaylara etki eden ikinci bir teşkilat olarak ortaya çıkmıştır. Yönetim kurulunu yabancılara oluşturduğu ve devletin önemli gelir kaynaklarının devredildiği bu idare batılı devletlere (Fransa, Almanya, Avusturya, İngiltere, Almanya, İtalya) teslimiyetin bir diğer büyük adımıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2 1923-1939 DÖNEMİ TÜRKİYE EKONOMİSİ

2.1 YENİ BİR DEVLETİN OLUŞUMUNDAKİ SİYASİ DURUM

2.1.1 1923'den Önceki Siyasi Durum

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olan ve söz konusu dönemin başlangıcını oluşturan 29 Ekim 1923'den önce Türkiye, halkıyla birlikte çok önemli bir varolma savaşı vermiştir. Bu dönemde tamamen karışıklıklardan ve olumsuzluklardan kurtulmasa da dönüm noktasını bulmayı ve varlığını çok büyük değişimlerle devam ettirmeyi başarmıştır.

Kurtuluş Savaşı'ndan önce Osmanlı Devletinin varlığı fiilen sona ermemişti ama hakimiyetleri içte ve dışta kaybolmuştu.

“Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi, bir çok araştırmacı tarafından yarı sömürgeleşme sürecinin son aşaması olarak nitelendirilmektedir. Dönemin başlangıcı için belirli bir tarih verilememekte birlikte 1838 tarihli, İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Ticaret Antlaşması ve bunu izleyen, diğer Avrupa ülkeleriyle imzalanan ticaret antlaşmaları Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir dış ticaret politikası izleme hakkında “bir daha geri dönmek üzere” vazgeçmesi anlamını taşıdıkları için, yarı sömürgeleşme sürecinde önemli bir kilometre taşı olarak kabul edilebilirler.”⁵³

On altıncı yüzyılın en güçlü imparatorluğu olan Osmanlı İmparatorluğunun on sekizinci yüzyılda içine düştüğü durumun değerlendirilmelerinden biri de şudur.

53 YILDIRIM Turan, “Türkiye’de Devletin Ekonomiye Müdahalesi”, Maliye Yazıları, 28 Ocak-Şubat 1991, s. 13

“Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye, tarih gelişiminde iki aşamaya ulaşamamıştı: Sosyal yaşantıda reformasyon'u ve ekonomik yaşantıda da sanayi devrimlerini kaçırmıştı.”⁵⁴

İstanbul'da 1869'da kurulan modern üniversite, kara cüppelilerin etkisiyle kapanmıştı. Haritalar, “resim” diye duvarlardan indirilmişti. Türkiye böylesi bir sosyal ortamda Cumhuriyet'e girmişti⁵⁵.

Cumhuriyet'e girmeden önce uzun süredir yaptığı savaşlar dolayısıyla gelirlerini ve topraklarını kaybeden, aldığı dış borçlarla giderlerinin önemli bir kısmını karşılayan, çok büyüyen dış borçlarının da etkisiyle yabancılara sürekli taviz veren yönetimini İngiltere, Fransa, Almanya gibi devletlerin gözetiminde devam ettiren Osmanlı Devleti'ni sona yaklaştıran en büyük hatalarından biri de I. Dünya Savaşı'na katılması olmuştur.

“Balkan Savaşları'ndaki acı yenilgilerden sonra yeniden kendini toplayabilmek için, Türkiye, her şeyden çok barışa muhtaçtı. Büyük bir savaş çıktığı anda tarafsız bir durumda olursa, her iki tarafla da en iyi şartlarda uzlaşmak için coğrafi mevkiinden yararlanabilecekti. O günlerdeki durumun en akla yakın açıklaması buydu. Fakat ülke içindeki hava çok değişik olduğundan, bu tip makul bir siyaset düşünülemezdi.”⁵⁶

“I. Dünya Savaşı çıktığında Osmanlı Devleti'nin Sultanı Mehmet Reşat olmasına rağmen yönetimde daha çok etkin olan, I. Abdülhamit zamanında ortaya çıkan İttihat ve Terakki Hükümeti idi. İttihatçılar bu büyük savaşta yalnız kalmak istemiyorlardı. “İtilaf Devletleri”ne yaptıkları başvurular olumlu bir sonuç vermeyince Almanya'ya başvurdular. Almanya'yla anlaşırken kumar oynuyorlardı ve savaşın sonucu, yanlış ata oynadıklarını ortaya koydu, fakat üzerine oynayacak başka bir atın olmadığını da olaylar göstermiştir.”⁵⁷

54 ECZACIBAŞI Nejat, *Yeni Bir Türkiye*, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 75

55 ECZACIBAŞI Nejat, a.g.e., s. 75

56 AHMAD Feroz, a.g.e., s. 158

57 AHMAD Feroz, a.g.e., s. 159

2.1.2 Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması

I. Dünya Savaşı'na Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın yanında giren Osmanlı Devleti 1914 yılında Ruslarla yapılan savaşta Kafkas cephesinde yenilmiş (Enver Paşa komutasında), İngilizlere karşı ise Basra'yı savunamayınca Basra vilayetinin çoğu elden çıkarılmıştı. 1915 yılında İngiltere'nin Çanakkale'ye saldırması sonucu Miralay Mustafa Kemal Bey komutanlığında Anafartalar Grubu, İtilâf Devletlerine karşı Anafartalar ve Arıburnu'nu savunmuş ve bölgeyi düşmandan arındırmışlardı. 1915'de ve 1916'da Ruslar Doğu Anadolu'ya girmişler, 1917'de ise Irak cephesinde Bağdat kaybedilmişti. I. Dünya Savaşı'nın bu olumsuz gelişmeleri sonucu ateşkes anlaşmalarına ilk başlarda katılan Talat Paşa'nın başkanlığındaki İttihat Terakki kabinesi istifa etti.

“1918 yılının ortalarında Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu Merkezi Devletlerin savaşı kaybettikleri açık bir biçimde ortaya çıktı. Bulgar cephesi çökmüştü ve Osmanlı orduları İngiliz ilerleyişi karşısında Suriye ve Irak'tan Anadolu'ya çekiliyorlardı. Nihayet 30 Ekim 1918 tarihinde Limni adasında Osmanlı hükümetine Mondros Silah Bırakılması imzalatırıldı⁵⁸.” Bu anlaşmayı imzalayan Osmanlı heyetinin başında yeni Harbiye Bakanı Hüseyin Rauf Orbay bulunuyordu.

“Ateşkes hükümleri 31 Ekim 1918'de yürürlüğe girdi. Osmanlı askerleri silahlarını bırakmaya başladılar, İtilâfçılar da İstanbul ile diğer büyük kentleri işgal hazırlıklarına girdiler. Böylece Osmanlı İmparatorluğu başlarında İngiltere'nin bulunduğu İtilaf Devletlerinin eline ve keyfi idaresine bırakılıyordu.”⁵⁹ Mondros Ateşkes Anlaşması ile İstanbul Hükümeti Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını teslim ediyordu.

“Osmanlı İmparatorluğu Büyük Savaş'da (Birinci Dünya Savaşı) merkez güçlerine katılma kaderini onayladı. 1918'e gelindiğinde Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu'nun sahibi olan Türkler, kendi anavatanları olan Anadolu'nun dışında

58 SANDER Oral, *Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme*, Ankara 1987, s. 201

59 SHAW Stanford-SHAW Ezel Kural, a.g.e., s. 393

eski sahip oldukları şablonlarından tamamen yoksun kaldılar. 1918'de savaş sona erdiğinde Galip Müttefikler tarafından Anadolu'nun batısının Yunan, İtalyan ve Fransız bölgesi olarak ayrıldığı detaylı bir plan hazırlandı. Boğazlar Bölgesi askerden arındırıldı ve müttefik komisyon tarafından yönetildi. Ağustos 1920'de İstanbul'da Sultan'ın hükümeti hazırlanmış olan Sevr Antlaşması entrikasını kabul etti."⁶⁰

10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması yukarıda da değerlendirildiği gibi bir barış anlaşmasından çok bir ülkeyi parçalama entrikalarının sonucudur.

"Bu anlaşmaya göre, Osmanlı devletinin Rumeli sınırını bugünkü İstanbul ilinin sınırına getiriliyor ve böylece "Türklerin Avrupa'dan atılması" ile ilgili yüzyıllık Avrupa amacı gerçekleşiyordu."⁶¹ "İstanbul uluslar arası bir kent olacak ve Boğazlar'da donanması, ordusu ve bütçesi olan bir Boğaz Komisyonu kurulacaktı."⁶². Kısaca, Osmanlı Devleti İtilaf Devletlerinin ortak bir "sömürgesi" haline getiriliyor, Türklere "yaşama bölgesi" olarak Ankara, Kastamonu ve dolayları bırakılıyordu. Ege ve Akdeniz'e çıkışı olmayan ve yeterli yer üstü ve yer altı kaynaklarına sahip bulunmayan bu küçük bölgede, Türk insanı uzun sürede ortadan kalkıp yok olmaya terk ediliyordu⁶³.

2.1.3 Anadolu'da Milli Mücadele Hareketleri

İstanbul hükümetinin Mondros Ateşkes Anlaşması karşısında bütün acizliğine rağmen Türk topraklarına ve bağımsızlığına sahip çıkacak bir beyin bulunuyordu; Mustafa Kemal Paşa İstanbul'daki ortamı sürekli takip ederek Osmanlı Devleti'nin bittiğini gözlemlemiş, durumun ciddiyetini ve yapılması gerekenleri padişaha ve hükümete anlatmaya çalışsa da bir sonuç alamamıştı. Tabii ki Mustafa Kemal Paşa böyle düşünen tek insan değildi. Ordunun içerisinde ve hükümetteki memurların bir kısmı da milli mücadele yolunda

60 HALE William, The Political and Economic Development of Modern Turkey, St Martin's Press , New York, s. 33

61 SANDER Oral, a.g.e., s. 203

62 SANDER Oral, a.g.e., s. 203

63 SANDER Oral, a.g.e., s. 203

hazırlanıyor, Anadolu'yu yavaş yavaş hareketlendiriyorlardı. Mustafa Kemal'in koordinasyonu ile ülke gizliden gizliye işgal kararlarına karşı savunma fikrine ısındırılırken, fiili çalışmalar ve örgütlenmeler de başlatılıyordu.

2.1.4 Kurtuluş Savaşı'nın Başlaması

Mustafa Kemal'in yakın arkadaşları Kazım Karabekir Paşa, Nisan 1919'da Erzurum'a, Ali Fuat Cebesoy da Mart 1919'da Ankara'ya atanan ve mücadele planının içinde bulunan komutanlardı. Mustafa Kemal İstanbul'da iken bunlar Anadolu'da direniş hareketinin zeminini hazırlayan faaliyetlerine geçmişlerdi.

"Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcı, 1919 Mayıs ayı sonlarında Ayvalık'ta Yarbay Ali (Çetinkaya) Bey'in, bir Yunan çıkartma birliğini ateşle karşılaşmasıdır. Aynı ay içinde Mustafa Kemal Paşa'da 9. Ordu Müfettişliğine atanarak Samsun'a gitmiş ve Milli Mücadeleyi örgütleme çalışmalarına girişmiştir."⁶⁴

21 Haziran 1919'da, İstanbul Hükümetindeki başkanlık görevinden istifa eden Rauf Orbay diğer komutanlar Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Mustafa Kemal biraraya gelerek Amasya Genelgesi'ni imzalamıştır. Bu genelgeye Kâzım Karabekir de destek vermiştir. Amasya Genelgesi vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığı ile ilgili ilk yazılı bildirgedir.

İstanbul Hükümeti'nin Mayıs 1919'da, Samsun'a 9. Ordu Müfettişliğine atadığı Mustafa Kemal'in ülkeyi kurtarmak için arkadaşları ile birlikte başlattıkları direniş hareketlerinden İtilaf Devletlerinin şüphelenmesi üzerine yine İstanbul Hükümeti tarafından Mustafa Kemal, Temmuz 1919'da görevinden alınmıştır.

23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında Erzurum'da biraraya gelen ve artık bağımsız olan Mustafa Kemal ile arkadaşları milli bağımsızlık mücadelesinin ne şekilde sürdürüleceği ile ilgili kararları almışlar ve Erzurum Kongresinin sonuçlarını ilkeler halinde ortaya koymuşlardır.

64 TUNCAY, M., C. KOÇAK, H. ÖZDEMİR, K. BORATAV, S. HİLAV, M. KATOĞLU, A. ÖDEKAN, *Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 68

“Kemal Atatürk, birinci Erzurum kongresi sonucunda (Temmuz-Ağustos 1919) benimsenen ve Türk yurdunun tek parça ve bölünemez ulusal sınırlarını açıkladı, mandayı ve her çeşit koruma biçimini geri çevirdi ve ancak Türk ulusunun istencini ve ulusal egemenliğini onayan Misak-ı Milli'yi yükselterek: Dur! Diye bağırdı.”⁶⁵

Erzurum Kongresi'nden sonra 4-11 Eylül tarihleri arasında Sivas Kongresi ülkenin her yerinden gelen temsilcilerin katılımıyla yapıldı.

2.1.5 Büyük Millet Meclisi'nin Kurulması

İstanbul Hükümetinin milli mücadeleyi sürdürenlere karşı tamamen sert tavır takınması ve Mustafa Kemal ve arkadaşlarının görüldükleri yerde öldürülmesi fetvasının verilmesi üzerine, İstanbul'daki milliyetçiler de Anadolu'ya hareket etmeye başladılar.

İstanbul'da son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağılması ile bu meclisin 100 üyesi, Anadolu'da milli mücadele hareketinin içinde bulunan 190 üye ile birleşti. 19 Mart 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi adıyla yeni parlamento açıklandı ve Meclis 25 Nisan 1920'de ilk toplantısını gerçekleştirdi. Hükümet kurulması, geçici bir devlet başkanının seçilmesi, Büyük Millet Meclisi'nin tek güç olduğu ve devletin işlerinin Meclis tarafından seçilen kurul tarafından yönetilmesi kararları alındı.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Başkanlığına getirildi.

2.1.6 1921 Anayasası

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasası Teşkilât-ı Esasiye Kanunu adı verilen 20 Ocak 1921 tarihli anayasadır. 23 esas, 1 ek maddeden oluşmuştur. İlk maddesi “Egemenliğin kayıtsız şartsız milletin olduğunu” açıklar. Tüm yasalar ile ilgili yetkilerin Meclis'e ait olduğu, barışın ve savaşın Meclis tarafından ilan edileceği, Meclis Başkanının, Meclis adına imza atma yetkisinin bulunması da diğer maddelerde belirtilmiştir.

65 TEKİNALP, *Kemalizm*. Toplumsal Dönüş Yayınları. İstanbul 1998, s. 61

“Bu yönüyle 1921 Anayasası, ulusal eylemin sonunda kurulacak yönetim biçiminin ne yönde gelişeceğini ortaya koymuştur.

Anayasa'nın öbür maddeleri devlet örgütüyle ilgilidir ve il, ilçe, bucak, genel müfettişlik gibi yönetim birimlerini tanımlamakta, bunların, Meclis'in ilişkisini düzenlemektedir.”⁶⁶

Büyük Millet Meclisi'nin kurulması ve ilk anayasanın hazırlanıp kabul edilmesi ile yeni hükümet belirlenmiş oluyordu. Ancak, padişah Vahdettin, sadrazamı İtilaf Devletleri'nin kararlarını uygulayıcı Damat Ferit Paşa olan İstanbul Hükümeti, bütün acizliğine rağmen varlığını devam ettiriyordu.

2.1.7 Cephe Savaşları

Kurtuluş Savaşı, sıcak savaş olarak ele alındığında Doğu, Batı ve Güney olmak üzere üç cepheden oluşuyordu.

Yunanlılar batıya bütün kollardan saldırıya geçmiş ve seri olarak 3 saldırı gerçekleştirerek batıyı tamamen işgal etmişlerdi. Bu gelişmeler üzerine Genelkurmay Başkanı İsmet İnönü batı cephesine gönderildi, Kütahya'nın kuzeyinde İnönü'de Yunanlılara karşı direndi ve başarılı oldu. 10 Ocak 1921'de Birinci İnönü Savaşı sonucu Yunanlılar Bursa'ya doğru gerilemeye başladı. Yunanlıların 23 Mart 1921'de yeniden saldırıya geçmesi üzerine İsmet İnönü kuvvetlerini yeniden İnönü'de toplayarak 27 Mart-1 Nisan 1921 tarihleri arasında mücadele verdi ve 6-7 Nisan'da Yunanlıları bir kez daha yendi. Böylece II. İnönü Savaşı'nda kazanılmış oldu.

Bu zaferler kazanıldıkça Ankara hükümeti daha çok desteklenmeye başladı. Ancak yine de 1921 siyasi açıdan Mustafa Kemal için, hükümet içi bir takım rahatsızlıkların olduğu karışık bir yıl oldu.

Yunanlılar 1921 Temmuzunda ve Ağustosunda yeni saldırılara başladılar. Bu kez savaş Sakarya dolaylarında Mustafa Kemal'in Başkomutanlığı'nda, Genelkurmay Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü'nün yardımlarıyla gerçekleşti. Zorlu çarpışmalar sonucunda Yunanlılar 13 Eylül'de

kaçmak zorunda bırakıldılar. Ancak ordunun yeniden düzenlenmesi ve silahlanması gerektiğinden Yunanlıların püskürtülmesi için bir yıl beklenildi.

Bu başarıların ardından Fransız'lar Ankara hükümetini tanıdıklarını, Sevr Barışı yerine Misak-ı Milli'nin geçerli olduğunu kabul ediyorlardı. Ayrıca İngiltere de savaş tutsakları karşılığında, Malta'da sürgün bulunan Türk aydınlarından oluşan topluluğun iade anlaşmasını Ankara hükümeti ile imzalıyordu.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden bir yıl sonra 26 Ağustos'ta Büyük Taarruz başlatıldı ve 30 Ağustos'ta Yunan ordusu çok ağır bir hezimete uğratıldı. Türk ordusu işgal edilen yerleri tek tek düşmandan temizleyerek İtilaf Devletlerinin geri çekilmesini de sağladı .

Mustafa Kemal Ekim 1922'de Ankara'ya döndüğünde Kurtuluş Savaşı kazanılmıştı.

2.1.8 Mudanya Ateşkes Anlaşması

11 Ekim 1922'de Mudanya'da, Yunan ordusunu Meriç'in batısına geriletecek, Kurtuluş Savaşı'na resmen son verecek Mudanya Ateşkes Anlaşması, İsmet İnönü başkanlığında imzalandı. Anlaşmaya İtalya, İngiltere, Fransa katıldı. Yunanistan ise bu anlaşmayı 14 Ekim'de imzaladı.

Anlaşma'dan sonra, Refet Bele Doğu Trakya'yı almak için İstanbul'a gönderilmişti.

Türkler, İtilaf devletlerinin amaçlarına boyun eğmemiş, topraklarına ve benliklerine sahip çıkmışlar, sıcak cephe savaşları sonunda ayakta kalmayı başarmışlardı. Ancak ülke siyasi açıdan oldukça karışık durumdaydı. Bu arada Sultan Vahdettin İstanbul dışına kaçmış, halifelik için yerine Abdülaziz'in oğlu II. Abdülmecit getirilmişti.

2.1.9 Lozan Barış Anlaşması

Lozan görüşmeleri 21 Kasım 1922'de başlamış, İsmet İnönü başkanlığında Ankara hükümeti, İtilaf Devletleri ile sıkı pazarlıklara girişmişti.

Karşılıklı görüşmeler sonunda bir anlaşmaya varılamayınca, 4 Şubat 1923'de tatil edilmiş, ancak 24 Temmuz 1923'de imzalanmıştı. "Lozan Sulh müzakerelerinin kesilmesinin nedeni İtilaf Devletlerinin Osmanlı Hükümetlerinden elde etmiş oldukları ekonomik imtiyazları muhafaza ve bu yeni Türk Devletine kabul ettirme çabalarıydı."⁶⁷

Lozan Anlaşması bir ülkenin varolma mücadelesinin sonucu, zamana uyma, ileri dönük gelişme düşüncelerinin başlangıcıdır.

"Bağımsızlık Savaşının birinci aşaması Lozan Antlaşması ile bitti. Bu antlaşmada Sevr Antlaşmasında olduğu gibi, Trakya'nın Rumlara verileceğinden, İstanbul'un uluslararası bir kent durumuna getirileceğinden ve Anadolu'da bir Ermenistan Cumhuriyeti kurulacağından, Adana'nın Fransız sömürgesi, Antalya'nın İtalyan sömürgesi olacağından söz edilmiyordu. Türk ordu ve donanmasının kaldırılması, maliye, yargı, bayındırlık, eğitim ve ülkenin bütün siyasal işlerinin, devletlerin denetimi altına konulacağı da, bu antlaşmada söz konusu edilmiş değildi. Sakarya ve İnönü utkuları, bütün tutsaklık projeleri üstüne bir sünger çekmişti. İsmet İnönü'nün Lozan'dan getirdiği antlaşma yeni Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve her alanda tam bağımsızlığını güven altına alıyordu."⁶⁸

Lozan Anlaşması ile yeni kurulacak devletin sınırları oldukça netleşiyordu. Ayrıca siyasi, ekonomik konuları ve nüfus konusunu içeren kararları ile Lozan Anlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna ve gelişimine damgasını vurmuştur.

Bu barış anlaşmasının iktisadi hükümleri ayrıntılı ve önemlidir. İleride ayrıca incelenecek ve detaylı bir şekilde yorumlanacaktır.

2.1.10 Türkiye Cumhuriyeti'nin İlanı

Umut kalmamış bir devletin sonu, bir dizi siyasi karışıklara, güçlü devletlerin işgallerine, gelecekte yapılması gerekli köklü değişimlerin kabul ettirilmesi zorluğuna, bunlarla mücadele için çok sınırlı imkanlara karşın;

⁶⁷ EREZ Mesut, "Atatürk ve İktisadi Kalkınma", Maliye Yazıları, 14-15 Eylül-Aralık 1988, s. 10.

inanılmaz bir liderin zekası, inancı, benliği onu destekleyen, yanında savaşan komutanları ve bağımsızlık yolunda her şeyini veren bir millet ile yepyeni bir devletin başlangıcı olmuştur.

“Yeni seçim yapılmış; Millet Meclisi ikinci dönem çalışmalarına başlamış, 23 Ağustos 1923'te Lozan Barış Antlaşması Meclisçe onanmış, 2 Ekim 1923'te Anlaşık Devletlerin İstanbul'daki son kalıntıları çekip gitmiş ve 6 Ekim'de Türk ordusu büyük gösteriler arasında İstanbul'a girmiş, ülke artık tümüyle düşmandan kurtarılmıştır. Yeni devletin başkentinin de İstanbul olmasını isteyenlere karşın, Anadolu ulusal eyleminin doğal sonucu 13 Ekim'de Ankara'nın başkentliği kabul edilmiştir.”⁶⁹

28 Ekim'de Türkiye Devletinin yönetim biçiminin cumhuriyet olacağı, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetileceği tasarısı görüşülmüştür. Bu doğrultu da 29 Ekim 1923'de Türkiye Büyük Millet Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti adını kabul etmiş, bu Cumhuriyetin Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, başbakanı ise İsmet İnönü olmuştur.

Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra hilafet de kaldırılmıştır.

2.2 1923-1939 Dönemi Türkiye Ekonomisi

1923-1939 Dönemine ait ekonomi, Atatürk Dönemi Ekonomisi, Türkiye Ekonomisinin Yapılanma Devresi, Cumhuriyet Ekonomisinin Doğuşu olarak da adlandırılabilir. A'dan Z'ye her şeyin yeniden yapılandırılmaya çalışılması, milli ekonominin oluşturulması, tamamen eskisinden farklı bir yönetim şekline geçilmesi, ülke açısından alışılmış doğu etkisinden sonra batının ekonomik düzenine ayak uydurulması gerekliliği, dünyanın en önemli ekonomik krizi sayılan 1929 Buhranının bu dönem kapsamında gerçekleşmesi gibi bir çok yönüyle incelenecek farklı bir iktisadi devredir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Cumhurbaşkanı Atatürk'ün tüm dönem boyunca ekonomiyi yönlendirenlerin başında olması açısından 1923-

⁶⁸ TEKİNALP, a.g.e., s. 67

⁶⁹ KİLİ Suna, a.g.e., s. 40

1939 kesiti bir bütünlük ifade eder. Ancak izlenen ekonomi politiği çerçevesinde 1923-1929 ve 1929-1939 olarak dönemi iki alt döneme ayırmak daha doğrudur.

2.2.1 Ekonomiye Verilen Önem

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, İlk Başbakanı İsmet İnönü, İktisat Vekili Mahmut Esat dönemin ekonomi politikası üzerinde en etken isimlerdir. Özellikle Mustafa Kemal halkı da bilinçlendirmek için ekonominin bir millet ve devlet adına ne demek olduğunu vurgulayan söylevlerde bulunmuştur. Atatürk'ün ekonomik kalkınmanın önemine dair sözlerinden biri:

“Siyasi ve askeri muzafferiyetler ne kadar büyük olursa olsun iktisadi zaferle terviç edilmezse husule gelen zaferler payidar olamaz ve az zamanda söner!”⁷⁰ olmuştur. Atatürk siyasi ve askeri olarak kazanılanların devam edebilmesinin bir milletin varlığını önlerde sürdürebilmesinin, ekonomik alandaki başarılar ile paralel olacağını vurgulamıştır.

Yine henüz devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olduğunu bile açıklamadan yapacağı iktisadi faaliyetler öncesinde Türk gazetelerine:

“ ... Bir ulusun doğrudan doğruya yaşamıyla, yükselmesinde, çöküşüyle ilgili ve ilişkili olan ulusun iktisadıdır. Gerçekten Türk tarihi incelenirse bütün yükselme, çöküş nedenlerinin bir iktisat sonucundan başka bir şey olmadığı anlaşılır. ... “ demiştir⁷¹.

Mustafa Kemal'in ulus için iktisadın önemini yine ulusa anlatan görüşlerinden biridir.

“Daha Ocak 1923'de, zaferden iki-üç ay sonra Mustafa Kemal “Türkiye Devleti devlet-i iktisadiye olacaktır” diyerek bundan sonraki temel amacını öz bir biçimde açıklıyordu.”⁷²

⁷⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (www.mfa.gov.tr)

⁷¹ EREZ Mesut, a.g.e., s. 11

⁷² ŞAHİN Hüseyin, a.g.e., s. 30

Yeni kurulan ülkede yeni görüşler ekonominin; devletin, milletin, vatanın geleceği için çok güçlü olması gerekliliğini bilen ve empoze eden yöndeydi. Mahmut Esat Bozkurt da Ekonomi Bakanı olarak şunu ifade etmiştir:

“Ulusal egemenliği ulusal ekonomik egemenlik olarak anlıyorum. Aksi halde ulusal egemenlik bir hayal olur.”⁷³

Ülke büyük bir savaşın içerisinde çıkmıştı, toprakları kurtarmak kadar bu milletin bu topraklarda bu ülkeyi geliştirmesi de gerekliydi. Ancak bunu yapmak gerçekten çok zordu.

“Atatürk ve arkadaşlarının bu alanda gerçekleştirdikleri mucize işte budur. Savaş zamanına özgü olup silahlar elden bırakılır bırakılmaz sönmeye alışılmış olan ortak coşku, sivil yaşama, toplumsal ve ekonomik yaşamın savaş alanına doğru dikkate değer bir ustalıkla yönlendirildi.”⁷⁴

“Bu kadar verimli bu kadar güçlü olan yeni Hükümetimizin, düşmansız kalacağını sanmak doğru değildir. Bunun için kundaklar koyarak, onu bozguna uğratmaya çalışarak ve suikasta teşebbüs edecek, çok kimseler bulunacaktır. Bütün bunlara karşı silahımız ekonomik hayatımızdaki güç, sağlık ve başarımız olacaktır.”⁷⁵ Atatürk’ün yukarıdaki sözleri, halkın ortak coşkusunu ekonomik alanda devam ettirilmesine yönelik, motive edici sözlerinden biridir.

Alman düşünürü Herbmert Molzig “Türkiye’nin çöküşü ve yükselişi” adlı kitabında aynen şu değerlendirmeyi yapmıştır:

“Eski çağın büyük düşünürü Eflatun’un «Ya yöneticiler filozof ya da filozoflar yönetici olsalar» yolundaki iki bin yıllık dileği ilk kez 20. yy.’da Atatürk’ün kişiliğinde tam olarak gerçekleşmiş bulunuyor.”⁷⁶

Atatürk filozof yönetici olarak ekonominin önemini çok iyi biliyordu ve ilk uğraşlarından biri Türkiye Ekonomisinin temellerini atmaktı. Bu yolda daha Cumhuriyet ilan edilmeden Türkiye’nin ekonomi politikasına yön vermek amacıyla katılımı yüksek, büyük bir iktisat kongresi gerçekleştiriyordu.

⁷³ AHMAD Feroz, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999, s. 15

⁷⁴ TEKİNALP, a.g.e., s. 227

⁷⁵ EREZ Mesut, a.g.e., s. 10

2.2.2 1923-1929 Türkiye Ekonomisi

2.2.2.1 Dönemin Ekonomi Politikası

1923-1929 dönemi, batının liberalizm rüzgarının peşinden gittiği, açık ekonominin savunulduğu, ekonomiye müdahaleden uzak durulduğu dönemin sonunu içeren bir kesittir.

Liberalizm "dini inançlarda, politik faaliyetle ve ekonomik yaşamda kişisel serbestiyi ve bireysel davranışların özgürlüğünü savunan dünya görüşü"⁷⁷ olarak tanımlanmaktadır. Fertler ve piyasa serbest bırakıldığında herkes en yüksek kârı elde etmek için kendine çalışırken ülkenin de kalkınacağına inanılmaktadır. Sistemin en büyük savunucusu A. Smith'dir. "Piyasa mekanizması ve serbest rekabet, A. Smith'e göre, tıpkı bir «gizli el» gibi toplumun refahını adeta sihirli yollardan sağlayacaktır."⁷⁸

Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal, geçmişte yaşanan ulusal savaşta düşmanlığa rağmen yeni düzende yer alabilmek ve ülkenin ekonomik menfaatini korumak için, batıyla ekonomik ilişkileri güçlendirmek, dönemin politikasına yakınlaşma isteğiyle serbest ekonomiye, açık ekonomiye sıcak bakıyordu. Buna karşın Türkiye Ekonomisi henüz yapılanmamış, Türk burjuvazisi henüz oluşmamış iken tamamen serbest, devletin gözetiminden, savunmasından, icraatından uzak bir ekonomi politikası izlenmesi düşünülemezdi. 19 yy'ın en önemli ekonomik sektörü olan sanayi 20. yy'ın başlarında da popülaritesini sürdürüyordu. Yeni Türk Devleti'nin sanayileşmeye çok önem vermesine karşın iktisadi ve sınai bilgi sahibi kişiler yok denecek kadar azdı. Bunları yetiştirecek lisans programları mevcut değildi ve önemlisi memlekette sermayedâr yoktu.

"İşte Cumhuriyet hükümeti iş başına gelince, liberal iktisadi rejimin nazari bilgilerinden mülhem olarak hususi teşebbüsü himaye etme gayretinde

⁷⁶ TARLAN Selim, "1923-1938 Çağdaşlaşma Dönemi", *Maliye Yazıları*, 5 Nisan-Haziran 1992, s. 6

⁷⁷ Dünya Gazetesi, *Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü*, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2000, s. 234

⁷⁸ ÜSTÜNEL Besim, *Ekonominin Temelleri*, Ofset Beşinci Bası, 1988, s. 90

bulunmuştur. Lâkin tatbikatta hükümetin devletçilik zihniyeti ile de hareket ettiği ve bilhassa inhisarcılık temayülünde bulunduğu gözden kaçmamaktadır.”⁷⁹

Şu nettir ki: Yeni kurulmaya çalışılan bir hükümet vardır. Devletin geleceği yüksek oranda devletin ekonomisine bağlıdır ve bu ekonomiye yeni temel atılacağı için tek bir politika izlemek yerine, duruma göre uygun olan politikalardan faydalanmak gereklidir.

“Yeniden inşa, iktisat politikasının oturduğu en geniş çerçeve olmaktadır. Bu düşünce şüphesiz Cumhuriyet rejiminden önce de vardır. Ancak yeniden inşa düşüncesi, Cumhuriyetin sine qua non’u vazgeçilmez ilkesi olmuştur. Cumhuriyet kuruluş döneminde bu ilkeye bir uygulama yolu arıyor; büyük çaplı bir işi sınırlı kuvvetle gerçekleştirmek, rejimi yerleştirmekte büyük rol almayı sağlayacaktır. Bunu gerçekleştirmek için ne yapmalı? Aranan budur.”⁸⁰

Ülke yarı sömürge durumuna gelerek, sürekli yabancılara verilen tavizler ile bitirilmeye çalışılmıştır. Yeni kurulacak devletle bu sorun devam etmemeliydi. Milli burjuvazi denilen girişimci bir sınıf oluşturulmalıdır. “Bunlara koşut bir üçüncüsüyse yeni ekonomik politikaların geliştirilmesi yeni kurumların yaratılmasıydı.”⁸¹

Ekonomi politikasının ilk adımlarından biri yabancılara verilen tavizlerden kurtulmak, Türklerin Türk Ekonomisine katılımını artırmak olmalıydı.

“Ekonomik yapıda en belirgin değişiklik, Türk hükümeti ve vatandaşları tarafından ekonomik kontrolün tekrar ele alınarak ekonominin Türkleştirilmesi oldu. 1923’de Lozan Anlaşması’nın ardından kapitülasyonlar ve Borçlar İdaresi (Düyun-u Umumiye) kaldırıldı. Kıyı denizciliği Türk gemilerine ayrıldı.”⁸²

Bahsedildiği gibi yeni hükümet yeni yapılandıracağı ekonomiye, sömürülme durumuna son vererek başlamak istemiştir. İttihat ve Terakki

⁷⁹ CİLLOV Halûk, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 1965, s. 132

⁸⁰ KURUÇ Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I. Cilt (1929-1932)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 56, Ankara 1988, s. XXXII

⁸¹ AKBANK, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)*, Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980, s. 73

⁸² ISSAWI Charles, *The Economic History of Turkey (1800-1914)*, The University of Chicago Press/Chicago and London, s. 367

hükümeti kapitülasyonları kaldırdığını ilan etse de bu, tek taraflı bir görüştü Cumhuriyet hükümeti Lozan'da, bunu karşı taraflara da kabul ettirmiş oluyordu.

Yeni hükümeti oluşturan temsilcilerin çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden gelme olduğu için batılılaşma, bu grubun gerekli gördüğü bir durumdu. Mustafa Kemal'de batının ileri tekniklerinden yararlanma ve batıyla ticari ilişkileri ilerletme yanlısıydı ancak bu ilişkiler yeni Türk Devleti'nin zarar görmesine izin verilmeyecek şekilde olmalıydı. Batıya ekonomisini yakınlaştıran bir devlet, doğal olarak o günlerin müdahaleden uzak piyasa şekline de yakınlaşmış oluyordu.

"Türk devleti 1920'lerde müdahaleci olmayan ideal tavrın bir örneğiydi. Ankara hükümetinin aldığı önemli iktisadi politika tedbirleri Teşvik-i Sanayi Kanunu ve geleneksel öşürün kaldırılmasından ibaretti. Öşürün kaldırılması zorlanabilir artığı ve ticarileşme potansiyelini artıran bir politikaydı."⁸³

Yukarıda Çağlar Keyder'in Cumhuriyetin ilk ekonomi politikasını müdahaleden uzak olarak değerlendirmesine rağmen, yeni kurulmuş bir devletin, ekonomisine müdahaleden tamamen uzak kalabileceğini düşünmek pek mümkün değildir. Cumhuriyet ekonomisinde liberalist rüzgarlar esse de, devletin yönlendirmelerine, en azından kurumsallaşmalara rastlanmaktadır. Devlet piyasaya sert müdahalelerde bulunmasa da ekonomiye yön vermiştir.

Sanayileşme teşvik edilmiştir. Ancak tarımın önemi gözardı edilmemiştir. Sanayileşme açısından "Ekonomide hareketli kapital önemlidir. Normal kapitalin tek kaynağı ulusal çalışma ve tutumdur"⁸⁴ fikri verilmiştir. Sermayenin üretimde kullanılması ve dolaştırılması ve çok çalışılması istenmiştir.

"1908 sonrasında İttihatçıların ve 1923 İzmir İktisat Kongresinden sonra Kemalistlerin modern bir kapitalist ekonominin oluşması için öngördükleri ana mekanizma, devletin bireyleri zenginleştirecek ortamı ve desteği sağlamış, böylece oluşacak (ve kısmen siyasi kadrolardan kaynaklanacak) yeni burjuvazinin yabancı sermaye ile (eşit koşullarda) işbirliği ve ortaklık ilişkileri

⁸³ KEYDER Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Yurt Yayınları 3. Ankara 1984, s. 30.

⁸⁴ SEVİMAY Hayri, "Kemalizm ve Doğuşu", *Maliye Yazıları*, 4 Temmuz-Eylül 1994, s. 30

içine girerek gelişmeyi ve sanayileşmeyi gerçekleştirmesi idi. Sanayileşmeyi kolaylaştıracak «ölçülü ve ılımlı» bir korumacı rejim yeğlenmekte idi.”⁸⁵

1923-1929 ekonomisi, liberal ekonomi sisteminin izlenmek istendiği, yeni bir ekonomik yapı oluşturmak, sistem takip etmek için de devletin üzerine düşeni yapması gerektiği, sanayileşmenin meydana getirilecek milli bir sınıfla gerçekleştirilmeye çalışıldığı, daha çok liberal davranıldığı, yanı sıra sosyalist önlemlerin alındığı bir dönem olmuştur.

Atatürk, ekonomi konusunda eğitim almamasına rağmen, sürekli okuyarak, dinleyip-yardım alarak, dünyadaki ekonomik gelişmeleri takip ederek, Osmanlı Ekonomisi'nin durumunu görerek ve yaşayarak olumlu ve olumsuz iktisadi durumları irdeleyerek, sağlam kararları direktifleri ve icraatı ile ekonomimizin temellerini atmıştır.

2.2.2.2 Türkiye Ekonomisine Atılan Temeller

Türkiye Ekonomisi'nin hazırlıkları, Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan, Kurtuluş Savaşı tamamlanır tamamlanmaz başlamıştır: İlk, Lozan Anlaşmasının görüşmeleri başlamışsa da ilk toplantı uzlaşmayla sona ermeyince ertelenmiş, ikinci kez Lozan'da çok önemli iktisadî hükümler de içeren kararlar alınmıştır. 1923-1929 Döneminin Türkiye Ekonomisi açısından, ülkenin geleceği ile ülke iktisadının paralel yürüyeceğini gösteren, halkın görüşlerine ve isteklerine verilen önemi de ifade eden çok ciddi bir faaliyet kabul edilen İzmir İktisat Kongresi de Cumhuriyet arifesinde gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyetin ilanından hemen sonra yapılan Türk iktisadının gidiş yönünü belirleyen olayların başında aşarın kaldırılması ve Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması gelmektedir. Bunların yanı sıra batı ile ticareti kolaylaştıracak ve devlet ekonomisine yeni bir kimlik kazandıracak bir dizi kanunlar da bulunmaktadır. Türkiye ekonomisinin yapılanmasını sağlayacak kurumların oluşturulmasına çalışılmıştır. Ekonominin yapılanmasına yön verecek mali kuruluşların düzenlenmesi ve yenilerinin meydana getirilmesi, birarada yapılması güç ama gerekli çalışmalardan olmuştur. Bu dönem süresince

⁸⁵ BORATAV Korkut, a.g.e., s. 45-46

üzerinde durulan konulardan biri de Türk girişimci sınıfının oluşturulmaya çalışılmasıdır. 1923-1929 döneminin ekonomi politikasına son veren ve bütün dünyayı kuvvetli şekilde etkileyen dönemin en önemli uluslar arası olayı 1929 Dünya Ekonomi Krizidir.

2.2.2.2.1 İzmir İktisat Kongresi

İzmir İktisat Kongresi, Atatürk'ün ekonomiye verdiği önemin, yeni devletin yönetiminin Cumhuriyet olacağına ve bu yönetimde halkın isteklerinin ön planda tutulacağına ciddi göstergesidir. Bu kongre ile siyasi kadroların ve halkın bütünleşmesi istenilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923 Cuma günü açılmış, 4 Mart 1923 Pazartesi günü ise son bulmuştur.

"Kongrenin geniş çaplı olması düşünülmüş ve toplumu oluşturan tüm kesimlerin katılması öngörülmüştür. Bu katılmayı gerçekleştirmek için, her ilçeden düzenlenen yönetmelik uyarınca sekiz kişi gönderilmesi benimsenmiştir. Sekiz kişinin oluşması şöyledir: Bir tüccar bir sanatkâr, bir işçi, bir şirket, bir banka ve üç çiftçi temsilcisi."⁸⁶

Kongreye 375 kazadan 1135 kişilik bir katılım olmuştur. Kongre henüz düşmandan arındırılmış İzmir'de, Ermeni komisyoncu-tüccar Hamparsumyan'ın mağaza-ardiye olarak kullandığı geniş bir binada toplanmıştır. Katılımcılar arasında kadınlar da bulunmaktadır.

Kongre Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasıyla açılmış, İktisat Vekili Mahmud Esad Bey ve Kâzım Karabekir Paşa da katılımcılara yönelik nutuklar da bulunmuşlardır. İktisat Kongresi çeşitli iktisadi grupların temsilcilerinin isteklerini belirten konuşmalarla devam etmiştir. İşçi grubu reisi Akagündüz Bey, sanayi grubu reisi Salahaddin Bey, Çiftçiler grubu reisi Kâni Bey, ticaret grubu reisi Alaiyeli-Zâde Mahmud Bey, işçi kadınlar elçisi Rukiye Hanım, toplantıda söz almışlardır.

⁸⁶ ÜLKEN Yüksel, 1923'den 1993'e Cumhuriyet Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994, s. 40

2.2.2.2.1.1 İzmir İktisat Kongresi Açılış Nutukları

Gazi Mustafa Kemal Paşa lider konumuyla, kongreyi toplayan kişi sıfatıyla, iktisadın, milletin ve devletin geleceğini belirleyen unsur olarak çok ciddi ele alınmasını gerektiğini, Osmanlı devletinin gelişimin de iktisadi önlemlerin alınmaması sonucu gelinen son noktayı belirten etkileyici konuşmalarda bulunmuştu.

“Efendiler;

Aziz Türkiye'mizin iktisadî tealisi esbabını aramak ve bulmak gibi vatanî, hayatî ve millî bir gaye-î mukaddese için bugün burada toplanmış olan sizlerin, muhterem halk mümessillerinin huzurunda bulunmakla çok mes'ut ve bahtıyırım.

Efendiler;

Uzun gafletlerle ve derin lakaydî ile geçen asırların bünye-i iktisadiyemizde açtığı yaraları tedavi etmek ve çareleri aramak, memleketi mamuriyete, milleti refahiyet ve saadete isât yollarını bulmak için vuku bulacak mesainizin muvaffakiyetle neticelenmesini temenni eylerim.

Arkadaşlar;

Sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından müntehap olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin halini; ihtiyacını, milletimizin elemelerini ve emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler, halkın lisanında söylenmiş telâkki olunur ve bunun için en büyük isabetlere mâlik olur. Çünkü halkın sesi, hakkın sesidir”⁸⁷ diye başlatmış olduğu konuşmasında; orada hangi çok önemli amaç için biraraya gelindiğinden, iktisada gereken önemin verilmesinden oluşan, çok büyük yarayı kapatma yollarının birlikte aranmasından, halkın isteklerini-görüşlerini en iyi ifade edecek varlığın yine halk olduğundan söz etmiştir.

⁸⁷ KARABEKİR Kazım, İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Emre Yayınları İstanbul 2001

Mustafa Kemal Paşa sonrasında Osmanlı tarihimizden örnekler vererek, tüm alınan toprakların, kazanılan askeri başarıların ülkenin devamlılığı için yeterli olmadığına; Fatih'in, Yavuz Selim'in, Kanunî Süleyman'ın en çok neler amaçladıklarına, kişisel fikirleriyle açıklık getirmiştir:

“Arkadaşlar

Bütün bu ef'âl ve harekât (fiil ve hareketler) tetkik olunursa, görülür ki, bu kudretli ve azametli padişahlar siyaset-i hariciyelerini (dış politikalarını), emellerini, arzuları ve ihtiraslarına istinat ettirmişler (dayandırmışlar) ve teşkilat ve siyaset-i dahiliyelerini (dahili teşkilat ve siyasetlerini), bu mevlûd-ı ihtirasât (ihtirasların kaynağı) olan siyaset-i hariciyelerine (dış siyasetlerine) göre tanzim mecburiyetinde kalmışlardır.

Halbuki teşkilât-ı dahiliyenin, siyaset-i dahiliyenin vüs'at ve tahammül (genişlik ve dayanma) derecesinde her siyaset-i hariciye takip eylemek mecburiyeti vardır. Aksi takdirde felaket ve hüsrân muhakkaktır.

Filhakika, Osmanlı bakanları asıl olan bu noktayı unuttular. Bütün ef'âl ve hareketlerini hayaller ve emeller üzerine bina ettiler. Teşkilat-ı dahiliyeyi siyaset-i hariciyeye (iç teşkilatı dış politikaya) uydurmak mecburiyeti hasıl olunca, zaptettikleri mahallerdeki anâsırı (unsurları) olduğu gibi muhafaza mecburiyetinde kaldıktan başka onlara istisnalar, imtiyazlar bahşettiler.

Diğer taraftan, unsur-i asliyi uzun seferlerde, fütihat meydanlarında dolaşırttılar. Ve bu suretle kendi kendini tahrip etmiş oluyordu.

Bu itibarla millet, yani unsur-ı asli kendi evinde, kendi yurdunda eshâb-ı hayatiyesini istihsal için çalışmaktan mahrum bir halde bulunuyordu. Bu tâcdârlar (padişahlar), milleti böyle diyar diyar dolaşmakla iktifa etmiyorlar, belki (aksine), fütihat dairesi dahiline giren halkı memnun etmek, ecnebileri memnun etmek için, unsur-ı aslinin hukukundan, menâbi-i iktisadiyesinden (ekonomik kaynaklarından) bir çok şeyleri atıyye (bağış ihsan) olarak onlara bahşediyorlardı.⁸⁸

⁸⁸ KARABEKİR Kâzım, a.g.e., s. 106-107

Geçmişte en başarılı padişahların gayretlerinin, icraatlarının imparatorluğun devamlılığını getirememesi, iç siyasetin elverdiği ölçüde bir dış siyaset izlenmemesi, sonradan kazanılan topraklardaki halka ve diğer yabancılara verilen gereksiz imtiyazlar olarak görmüştür. En önemlisi Türk halkı, savaştan savaşa koşturulduğundan, kendi yurdu için üretmekten, çalışmaktan, ekonomiye katılmaktan mahrum bırakılmıştır.

Mustafa Kemal devam eden konuşmasında yabancıların işgallerinin amacının Osmanlı Devleti'ni yok etmek olduğunu, devleti yok ederken Türk Milletini de yok edeceklerini sandıklarını, asıl hataya burada düştüklerini belirtmiştir. Türk milletinin sahip olduğu meziyetlerin ezilmelerine izin vermediği ve ülke için çalışmanın, iktisada katılmanın gelecek için şart olduğunu söylemiştir. Tam bağımsızlık için ekonomik yeterlilik istemiştir.

“İstiklâl-i tâm (tam bağımsızlık) için şu düstur var (dır): Hakimiyet-i milliyeye, hakimiyet-i iktisadiye (ekonomik hakimiyet) ile tarsin edilmelidir (güçlendirilmelidir).”⁸⁹

Atatürk yabancılara verilen imtiyazların büyük yanlışlıklarından, Türk üretici, girişimci sınıfının oluşturulmamasının büyük eksikliğinden bahsederken; konunun yanlış algılanmamasını, Türkiye'nin menfaati için yabancı sermayenin gerekli yerler için katılımına açık oldukları fikrini de beyan etmiştir.

En geniş şekliyle şunları söylemek mümkündür;

“Türkiye'mizi layık olduğu uygarlık düzeyine eriştirebilmek için ekonomiyi ön planda tutmak lâzımdır. Çağımız, ekonomi devridir.”⁹⁰

“Ekonomi her şey demektir. Yaşamak ve mutlu olmak için ne lâzımsa hepsi demektir. Tarım demektir, ticaret demektir, emek demektir.”⁹¹ Atatürk, ekonomiye millet, devlet ilişkisine dair çok net açıklamalarda bulunmuştur. Kongreyi açış nutkunu şu sözleriyle tamamlamıştır:

“Efendiler!

⁸⁹ KARABEKİR Kâzım, a.g.e., s. 115

⁹⁰ ——— Kemal Atatürk, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 3233, İstanbul 1984, s. 185

⁹¹ ——— Kemal Atatürk, a.g.e., s. 186

Heyet-i âliyenizin bugün akdetmiş olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir, çok tarihidir. Nasıl ki Erzurum Kongresi, felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda misak-ı millinin ve teşkilat-ı esasiye kanununun ilk temel taşlarını tedarik hususunda amil olmuş, müessir olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, tarih-i millimiz de (milli tarihimizde) en kıymetli ve yüksek hatırayı ihraz etmiş ise, kongreniz dahi, milletin ve memleketin hayat ve hâlas-ı hakikisini (gerçek kurtuluşunu) temine medar olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını ihraz edip (hazırlayıp) ortaya koymak suretiyle tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı ihraz edecektir.”⁹²

Türk milletini işgalden ve yok olmaktan kurtaran Erzurum Kongresi kadar İzmir İktisat Kongresinin de gerçek bağımsızlığın ilk adımı olduğunu vurgulamıştır.

İktisat Vekili Mahmud Esat Bey de kongreye ve ekonomiye dair düşüncelerini içeren nutkunu Mustafa Kemal Paşa'dan sonra seslendirmiştir. Nutkunda dönemin gerçekleştirilmesi düşünülen ekonomi politikasına da değinmiştir.

“Karma İktisat sözünü ilk defa dile getiren İktisat Bakanı Mahmud Esat Bozkurt, iktisadın önemini ve ülkenin içinde bulunduğu gerçeği keskin biçimde vurguluyordu: Görünüşte ülke bizimdi. Fakat aslında Türkiye iktisaden bizden çok yabancıların ülkesi, bir sömürgesi idi”⁹³

Mahmud Esat'dan sonra açılış nutku ile kongrenin katılımcılarına seslenen Kâzım Karabekir de şahsi iktisadi görüşlerini sunmuştur. İktisat için üç koşul öne sürmüştür. Birincisi sahip olduklarımızın kıymetini bilip onları kaybetmemek, ikincisi daha çok üretmek için çalışmak, gerekli alt yapı çalışmalarını gerçekleştirerek üretim genişliğine gitmek, üçüncüsü ise israftan kaçınmaktır. İzmir İktisat Kongresinin en önemli amaçlarından birinin de iktisadî birliği sağlamak olduğunu belirtmiştir.

⁹² KARABEKİR Kâzım, a.g.e., s. 124

⁹³ ÜLKEN Yüksel, a.g.e., s. 42

2.2.2.2.1.2 Misak-ı İktisadî (İktisat Anlaşması Esasları)

İzmir Kongresinde Kabul edilen 12 maddelik misak-ı iktisadînin bütün esasları:

“Madde 1. Türkiye, milli hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklal ile dünyanın sulp ve terakki unsurlarından biridir.

Madde 2. Türkiye halkı milli hakimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiçbir şeye feda etmez ve mili hakimiyete müstenit olan meclis ve hükümetine daima zahirdir.

Madde 3. Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesâi iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matûftur.

Madde 4. Türkiye halkı sarfettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: Vakitte, servette ve ithalatta israftan kaçır. Milli istihsali temin için geceli gündüzlü çalışmak şîâridir.

Madde 5. Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vakıftır. Ormanlarını evladı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenleri kendi milli istihsâli için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

Madde 6. Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımız; taassubdan uzak dindarâne bir salâbet her şeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yenilikleri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

Madde 7. Türkler, irfân ve marifet aşığıdır. Türk, her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir; fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kutsiyet dolayısıyla (Mevlûd-i şerif) Kandil gününü, aynı zamanda kitap bayramı olarak tes’id eder.

Madde 8. Bir çok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve kirlilikten çekinir. Bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdât mirası olan binicilik, nişancılık,

avcılık, denizcilik gibi bedeni terbiyenin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve ehemmiyeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

Madde 9. Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müesseselerle münasebette bu lunmaz. Türk, ilim ve sanat yenilikleri ner ede o lursa o lsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebetle fazla mutavassıt istemez.

Madde 10. Türk, açık alın ve serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde 11. Türkler, hangi sınıf-meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle elele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12. Türk kadını ve kocası, çocukları iktisadi misaka göre yetiştirir."⁹⁴

Kabul edilen iktisat esasları ile yapılacak ekonomik faaliyetlerden çok, yeni bir kimlik kazanacak olan Türk insanının olması gerekli davranışlarından söz edilmiştir. Türk insanının çok çalışarak, tüketeceği malı kendisinin üretmesi gerekliliğine, yabancı sermayeye açık olunulduğuna ancak yine de ekonomik faaliyetlerde, ilişkilerde Türk müesseselerinin tercih edilmesine, ekonomide de dürüstlüğe, şeffaflığa dikkat çekilmiştir. Ancak ekonomik faaliyet açıklamalarına sahip olmayıp, davranışsal öneriler üzerine hazırlanmıştır. Bu nedenle iktisadi açıdan çok önemli değildir.

2.2.2.2.1.3 İktisadi Grupların Esasları

Kongreye Çiftçi Grubu, Tüccar Grubu, Sanayi Grubu ve işçi Grubu iştirâk etmişler, bir takım isteklerini dile getirmişlerdir.

Çiftçi Grubu'nun Kararları;

⁹⁴ İNAN Afet. İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi Ankara 1982, s. 10-20

- Aşarın tamamen kaldırılması ya da şeklinin koşullarının değiştirilmesi ,
- Rejinin kaldırılması, tütün ziraatının ve ticaretinin serbest olması,
- Köylüye ve çiftçiye pratik bilgiler, çocuklarına ilk-orta ve lise de zirai bilgilerin yanı sıra ziraat alanında yüksek tahsil yapma imkanının verilmesi,
- Köylüler; zirai, sınai, coğrafi, iktisadi, sıhhi bilgiler içeren sinema filmleriyle ve konferanslarla bilgilendirmek,
- Kır mahallindeki halkın asayişinin sağlanması
- Kırsal kesimde de telgrafla, telefonla haberleşme imkanının sağlanması,
- Hayvancılığın yaygınlaştırılması, hayvan hastalıklarına karşı mücadele,
- Memleket bütününde ortak ölçü ve tartı kullanılması,
- Balık üretiminin yaygınlaştırılması,
- Bitki zararlıları ve hastalıkları için laboratuvarlar açılması, havada gözetleme istasyonları kurulması,
- Ekim nöbeti uygulanması, şeker fabrikaları tesisi,
- Meyvecilik üretiminin teşvik edilmesi,
- Ziraat makinelerinin yaygınlaştırılması, tamir ustalarının yetiştirilmesi, zirai alet ve basit makine imal edilecek fabrikaların kurulması
- Ziraat Bankası sermayesinin artırılması, iyileştirilmiş yeni uygulamalar olması, yardımlaşma şirketlerinin kurulması,
- Zirai kredilerin yeniden düzenlenmesi,
- Köy, kasaba, istasyon, kaza merkezleri, vilayet merkezleri arasında yol yapılması ve hızlandırılması,

- Demiryollarından ziraatta daha yaygın, teşvikle ve gerekli donanımla (örneğin; donduruculu vagonlar) yararlanılabilmesi,
- Ormanların korunması, artırılması,

Tüccar grubunun kararları;

- Adında ticaret olan ticaret bankası kurulması, senetler düzenlenmesi, Türkiye halkına, anonim şirketlerine hisse senedi tahsisi,
- Borsaların ıslahı ve millileştirilmesi,
- Cuma gününün yalnızca Müslümanlar tarafından değil, tüm din mensupları tarafından tatil günü olması,
- Maden tetkiki yapılması ve net bir maden haritası çıkarılması,
- Ülkedeki kömür üretiminin dış rekabete karşı korunması,
- Ereğli-Zonguldak kömür havzası için araştırmaların ve çalışmaların artırılması,
- Orman haritalarının ve istatistiklerinin tanzimi,
- Orman kanunlarının yeniden düzenlenmesi, gümrüklerde koruma usulünün tesisi, hızar ve fabrika sahiplerine üretimde kolaylık sağlanması,
- Limanlarımızda başka bayrak altında ticaret yaptırılmaması, kabotaj hakkının tam kullanılması,
- Deniz ticaret bankasının kurulması,
- Hükümet arazisinden karşılıksız alan ve tersane tesisi teslimi,
- Deniz ulaşımının ticari heyet tarafından idare edilmesi,
- Karadeniz ve Akdeniz'de yeni limanlar açılması,
- Deniz ticareti meslek okullarının açılması,
- Balıkçılığın korunması, vergilerin değiştirilmesi,

- Milli sanayiinin, yerli üretimin gelişmesi için koruyucu gümrük sisteminin getirilmesi,
- Sanayiye hammadde olan ve ülkede üretilen ara malların ihracının yasaklanması,
- Antrepolar tesisi, milli eller tarafından idaresi ve gümrük ardiyelerinden alınan verginin indirilmesi,
- Bir çok siyasi entrikalarda kullanılan tekelin serbest ticareti de engellemesinden dolayı kaldırılması,
- Kara ve deniz ticareti kanunlarımızın ülkenin ihtiyaçlarına daha faydalı olacak şekilde düzenlenmesi,
- Memlekette gerçek ticaret bankaları kuruluncaya kadar var olan bankaların aldıkları yasal faiz dışında asli faiz dedikleri faizlerin yasaklanması,
- Sigorta şirketlerinin ıslah edilmesi, denetlenmesi, fahiş primlerden vazgeçirilmesi, yasağa uymayan şirketlerin cezalandırılması,
- Memleketin her tarafında ticaret odalarının açılması, ticaret odaları seçimlerinde seçim kurumlarının doğrudan tüccarca belirlenmesi,
- Ticaret odalarının zahire, hububat vs. borsaları oluşturacak, iktisadi yayınlar yapacak gelir kaynaklarına sahip olması,
- Ticaret ve sanayi odalarının bulunduğu yerlerde ticaret ve sanat okullarının açılması,
- Yabancı ülkelerde ticaret konsolosluklarının yaygınlaştırılması,
- Saatlerin belirli bir meridyene göre ayarlanması,
- İstanbul Ticaret Yüksekokulu'nun eksikliklerinin giderilmesi, günün koşullarına uygun düzenlenmesi,
- Türkiye'nin önemli ticaret merkezlerinde önemli ticaret okullarının açılması diğer yerlerde çıraklık eğitimi verilmesi,

- Temettü (kâr) vergisinin yeniden düzenlenmesi,
- Memleketimizdeki iktisadî ana hatları oluşturacak demiryolları inşasının hükümetçe programlanması,
- Umumi ve hususi yolların inşalarının tamamlanması, korunması,
- Hava taşıtlarını işletmek hakkının Türk şirketlerine verilmesi,
- Posta ağının genişletilmesi,
- Telefon ve haberleşme teşkilinin hızlandırılması,
- Posta çeki usulü ile posta ödeme emirleri gibi yeniliklerin getirilmesi,

Sermaye Grubunun Kararları;

- Ülkede yeterli derecede üretilen malların dışarıdan ithaline engel olunması,
- Sanayie ait makine ve teçhizatın gümrükten muaf olması,
- Sanat eserleri ve ürünlerinin vergisiz veya az oranda gümrük vergisiyle ithal kolaylığı sağlanması,
- Kanundaki vergi muafiyetinin genişletilmesi,
- Hükümet alımlarında yerli mamullerin fiyat farkı %20 bile olsa yabancı mamullere tercih edilmesi,
- Teşvik-i sanayi kanunundaki muafiyetlerin yalnız Türk teb'asına ve Türk sanayi şirketleri içinde en az %70 Türk sermayeli bulunanlara uygulanması,
- Teşvik-i sanayi kanununun süresinin yirmi beş sene daha uzatılması,
- Tüm halkın, mülkî ve askerî memurların yerli ürün ve mensucat kullanmasının mecbur olması,
- Her sene sergiler açılması ve seçkin sanayicilerin ödüllendirilmesi,

- Türkiye'nin yaygın demiryollarına sahip olması, büyük şehir ve limanlarla kasabalar arasında şoseler yapılması,
- Sanayicilere kredi verecek bir sanayi bankasının kurulması,
- Sanayi mekteplerinin ve çırak mekteplerinin açılması,
- Sanat okullarından mezun olanların Avrupa'ya gönderilmesi,
- Her sancak ve kasabada bir sanayi odası olması, bütün sanayi odalarının bağlı olduğu büyük merkezî sanayi odası tesisi, esnaf cemiyet ve loncalarının tesisi,
- İcat, keşif patentlerinin yeniden gözden geçirilmesi, logo-arma kanununun yenilenmesi.

İşçi Grubunun Kararları;

- Amele yerine işçi kelimesinin kullanılması,
- İşçi grubunun hastalıkları için hastane masraflarına karşılık sıhhat vergisi verilmesi,
- Mebus ve belediye seçimlerinde mesleki temsil usulünün kabulü,
- Demek hakkının verilmesi, grev kanununun işçiler lehine yeniden düzenlenmesi,
- Çalışma saatlerinin gece ve gündüz olma durumuna göre düzenlenmesi ve buna göre ücret ödenmesi,
- On iki yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılmaması veya hafif işlerde dört saat çalıştırılması,
- Sanatsal kurumlarda, matbaalarda ve gümrüklerde üç ay çalışan işçiye sabit işçi denilmesi,
- Sabit işçi olarak çalışan kadınlara hamilelikte ve doğumdan sonra sekiz hafta ve her ay üç gün izin verilmesi,
- Asgari ücretin koşullara uygun olarak her üç ayda bir yayınlanması,

- Haftada bir gün (Cuma günü) izin verilmesi, 1 Mayıs'ın işçi bayramı olarak kanunen kabulü,
- İşçi izinlerinin senede bir ay olması,
- İş sırasında sakatlanan işçilerin işveren tarafından sosyal güvenliğinin sağlanması,
- İşçi çocuklarının parasız yatılı okullar için tercih edilmesi (şehit çocuklarından sonra)
- Kurumlar tarafından her sene işçilere verilecek ikramiyenin eşit olarak dağıtılması,
- Kâhya gibi işçinin hukukunu kaybettiren kimselere meydan verilmemesi,
- Esnaf talimatnamesinin kaldırılması,

2.2.2.3 Lozan Anlaşması

Kurtuluş Savaşı'nı sona erdiren Mudanya Ateşkes Anlaşmasından sonra Lozan'da yeni bir anlaşma için bir araya gelinmiştir. Yeni hükümeti temsilen T.B.M.M. bir heyet oluşturmuştur. "Batı Cephesi kumandanı ve Mudanya mütarekesini idare etmiş olan İsmet Paşa (İnönü) TBMM'de Dışişleri Bakanı seçildikten (26 Ekim 1922) sonra gidecek heyete baş delege olarak atanmıştır. Heyet ikinci temsilciler, danışmanlar, sekreter ve tercümanlardan oluşan bir gruptu. Türk basını ise iki kişi temsil ediyordu. Bu konferansta Türkiye'nin karşısında yedi devlet bulunuyordu. İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan."⁹⁵

21 Kasım 1922'de toplanılmış, ancak bir sonuca ulaşamamıştır. Özellikle kapitülasyonların devamını isteyen ekonomik imtiyazların Türk tarafı tarafından kabul edilmesi düşünülemezdi. Osmanlı borçlarının tamamı Türk devletine ödetilmek isteniyordu. Uzun süren görüşmeler sonuç vermeyince 4 Şubat 1923'de Lozan Konferansının birinci devresi kapatılmıştır.

⁹⁵ İNAN Afet, a.g.e.. s. 9

İkinci Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'de başlamış 24 Temmuz 1923'de tamamlanmıştır.

İkinci Lozan Konferansı üç ay sürdü. Konferans yine birinci devredeki gibi çetin ve çekişmeli oldu. Sonunda borçlar ve Musul sorununun çözümü sonraya bırakılmak koşulu ile bütün önerilerimiz kabul edildi.

İmza anı şöyle anlatılmaktadır:

“Konfederasyon reisi yerine otururken umumi kâtip yerinden kalktı ve İsmet Paşa'yı aşikar bir saygı ile selamlayarak:

- “Evvela zatı devletiniz imza edeceksiniz”, dedi.

Bu, yedi devletin Türkiye Başmurahtasına verdiği bir şeref üstünlüğü idi.

İsmet Paşa bütün gözleri arkasından sürükleyerek masanın ortasına geldi ve cebinden çıkardığı bir altın kalemle Mösyö Massigli'nin önüne koyduğu mukaveleyi imzaladı.

Yeni Türk Devletinin kuruluşunu imzalayan bu altın kalemi İsmet Paşa'ya Gazi Mustafa Kemal Paşa göndermiştir⁹⁶.

2.2.2.3.1.1 Lozan Anlaşması'nın İktisadi Önemi

Lozan Anlaşması, sağladığı siyasal bağımsızlığın devamı olan ekonomik bağımsızlık açısından çok önemli bir anlaşmadır. Bu anlaşma içerdiği iktisadi hükümler ile yeni oluşan Türk Devleti'nin ekonomisini doğrudan doğruya çok yönlü olarak etkilemiştir.

“Lozan'da ele alınan ekonomik konuları yedi grupta toplamak mümkündür:

1. Kapitülasyonların kaldırılması
2. Yabancılara verilmiş bulunan diğer ayrıcalıklar sorunu
3. Osmanlı imparatorluğundan devreden borçlar
4. Gümrük düzenlemesi

⁹⁶ ORTAÇ Y. Ziya, İsmet İnönü, s. 149

5. Savaş zararları
6. Nüfus değişimi
7. Musul sorunu⁹⁷

Lozan Konferansında kabul edilen ekonomik gelecek, ticaret açısından Türkiye'nin kaynaklarını sömüren kapitülasyonların kaldırılmasıdır. Kapitülasyonlar Osmanlı Devleti zamanında İttihat ve Terakki hükümeti tarafından tek taraflı olarak zaten kaldırılmıştı. Ancak bu kez yabancılara da kabul ettirilmiş oldu. Yabancılar ülkemizdeki ekonomik faaliyetlerini bizim kanunlarımıza göre yürütebileceklerdi.

Fatih Sultan Mehmet zamanında Cenevizliler'in, Kanuni Sultan Süleyman zamanında İngilizlerin ve sonrasında sayısız yabancı devletin gümrük ve vergi ödemediğimizde yapmış oldukları ticaret hakkının Lozan'da tam olarak son bulması bu anlaşmanın en iyi ekonomik şartlarından biridir. Kapitülasyonların kaldırılması kadar Türkiye Ekonomisi'ni etkileyen ancak, gelişmesini sağlamaktan çok gelişmesine engel olan bir diğer madde Osmanlı borçları ile ilgili olan maddedir.

"Uzun ve çetin bir pazarlık sürecinin sonunda imzalanan Antlaşma'nın tüm iktisadi ödünlere arındırılması herhalde mümkün değildi. Ancak, bunların Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisat politikalarını etkileyecek ayak bağları oluşturduğunu da saptayabiliyoruz. Önlenmesi en güç görünen düzenleme Osmanlı borçlarının önemli bir bölümünün Türkiye tarafından devralınması idi. Osmanlı devletinin borçlanmalar tarihindeki toprakları ile Lozan'ın öngördüğü sınırlar dikkate alınarak Osmanlı borcu, Türkiye Cumhuriyeti ile İmparatorluğun topraklarını paylaşan diğer devletler arasında dağıtılıyor; ancak sonuçta Türkiye'ye toplam borcun 2/3'sini oluşturan yaklaşık 85 milyon altın liralık bir tutar yükleniyordu."⁹⁸

⁹⁷ ACAR Yalçın, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalar (1923-1963) Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1991, s. 26

⁹⁸ BORATAV, Korkut, a.g.e., s. 32

“Söz konusu borçların ödeme şekli ile ilgili olarak 1928 ve 1933 yıllarında Batılı ülkelerle ek anlaşmalar yapıldı.”⁹⁹

Anlaşmanın imzalandığı tarihte Osmanlı'dan kalan toplam borç 129.384.910 altındı ve 84.597.495 altın lirası Türkiye tarafından ödenecekti. 1928 yılında ödeme planının Uluslar Topluluğuyla yeniden düzenlenmesi sonucu Türkiye, borçlardan 1912 yılından önceye ait olanların %62'si, 1912'den sonra gerçekleşenlerin ise %79'unu ödemeyi kabul etti 1933'e kadar süren görüşmelerle Türkiye'nin borcu 8 milyon altın liraya indirilmiştir. 1929'da ödenmesine başlanması kararlaştırılmıştır.

Lozan'da görüşülen konulardan biri de kabotaj hakkı ile ilgilidir.

“Osmanlı düzeninde kabotaj, bir ayrıcalık (imtiyaz) konusuydu ve kapitülasyonlarla yabancı gemilere bağışlanmıştı. 1923 Lozan antlaşmasıyla bu bağış kaldırılmıştır.”¹⁰⁰ Yabancı gemiler artık karasularımızda serbestçe yük ve yolcu taşıyamayacaklardı. Bu hak artık sadece Türk gemilerine aitti.

Lozan Antlaşması'nın önemli iktisadi kararlarından biri de gümrük vergileri ile ilgiliydi. Bu konuda Lozan'da yeni kurulacak ekonomimizin önünü açacak bir karar alınamamıştı. “Antlaşmaya göre Türkiye, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya'dan gelecek, mallardan alınacak gümrük vergilerini 1916 Osmanlı tarifeleri düzeyinde tutmaya mecbur ediliyordu.”¹⁰¹ 1916'dan sonra Türk parasının değer kaybetmesi ve fiyatların çok yükselmesi gibi durumlarda gümrük tarifelerinde artışa gidilmesi durumu ek bir antlaşmayla ele alınmıştır. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği dönemlerde gümrük vergisi asli tarifedeki miktarların 12 misli artırılmıştır. “Ancak ileride Türk parasının kıymetinde vuku bulacak %30'dan fazla bir artış veya eksilme halinde emsalin ona göre değiştirilmesi esası kabul edilmiştir.”¹⁰²

⁹⁹ TİGEN Kamil, “Dış Borçlarımız ve Etkileri”, Maliye Yazıları (29 Mart-Nisan 1991), 1991, s. 63

¹⁰⁰ HANÇERLİOĞLU Orhan, a.g.e., s. 129

¹⁰¹ BEYARSLAN Ahmet, Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi, Atatürk Döneminin Sosyal Ekonomik Sorunları Seminerinde Sunulan Tebliğler, 30 Haziran-1 Temmuz 1981, Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1, s. 35

¹⁰² ELDEM Vedat, Harp ve Müteahhüt Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 224

Lozan'da kabul edilen gümrük vergileri ile ilgili kararlar 1929'a kadar gelir kaybetmemize neden olmuş ve sanayileşmemizin hızını kesmiştir.

"Nihayet Lozan'da ele alınan konulardan sonucusu Musul sorununa ilişkindi. Fakat Lozan'da bu soruna bir çözüm getirilemedi. Daha sonra 1929'da Uluslar Topluluğu'nun ve İngiltere'nin etkisi ile bir anlaşmaya varılabildi. Bu anlaşmaya göre Türkiye Musul petrol gelirinin %10'unu 25 yıl süre ile almaya razı oldu"¹⁰³ Anlaşma gereğince Musul petroleri gelirinin çok az oranı Türkiye'ye verilse de bu gelirler Türkiye'ye düzenli olarak ödenmemiştir.

Ayrıca savaş zararları konusunda "Devletleri harpten gördükleri zarar ve ziyandan dolayı, her türlü tazminat talebinde bulunmaktan müteakiben feragat etmişlerdir."¹⁰⁴ Karşılıklı olarak genel açıdan savaş zararları alınmamıştır.

Lozan Anlaşması olumlu ve olumsuz maddeleriyle yeni kurulan Türkiye Ekonomisini yönlendirmiştir. Yabancılarla verilen imtiyazlardan kurtulunurken, Osmanlı borçlarının önemli kısmının devralınması, gümrük vergilerinde 5 yıl daha düzeltme yapılamaması Türk ekonomisinin ilk yılları için ağır bir yük oldu.

2.2.2.4 Aşar'ın Kaldırılması

Aşar, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal ürünler üzerinden alınan bir vergi sistemiydi. Toplam üretimin 1/10'unun alınması öngörülmesine rağmen bu vergi toplama işinin mültezim denilen kişilere verilmesi bunlara maaş ödenmeyip, devletin istediği miktarı almasından sonra bu miktarın üzerinde mültezime kâr elde etme hakkı verilmesi çiftçinin sömürülmesine neden oluyordu. Köylü için aşar düzgün toplanılmadığı için çok ağır bir yükü ve ayrıca mültezim tarafından suistimal edildiğinde devletin olası gelirlerinin azalmasına neden oluyordu. Aşar toplama yöntemine iltizam denilmekteydi. Bazı Avrupa devletlerinin ortaçağın sonlarında uyguladıkları bu şekilde vergi toplama oldukça eski bir yöntemdi. İzmir İktisat Kongresi'nde de çiftçinin en başta gelen görüşü ve isteklerinden biri aşarın kaldırılmasıydı.

¹⁰³ ACAR Yalçın, a.g.e., s. 27

¹⁰⁴ ELDEM Vedat, a.g.e., s. 22

“Devlet gelirleri içindeki payını Devlet Planlama Teşkilatı'nın %22, Şevket Süreyya Aydemir'in %25, Enver Ziya Karal'ın %40 olarak hesaplandığı “aşar” 17 Şubat 1925'de kaldırılmıştır. Bu kararla toprak sahibi köylülerin bütçedeki payı %40'dan %10'a inmiş ve büyük çaplı vergi indirimi sağlanmıştır. Aşar'ın bıraktığı boşluğun doldurulması içinde tütün, alkol ve kibritten alınan dolaylı vergiler yükseltilmiş ve arazi vergisi konulmuştur.”¹⁰⁵

Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin gelir elde etme yöntemini reddetmiş oluyordu.

“Aşarın kaldırılmış olmasında büyük toprak sahiplerinin de önemli rolü olduğu ve bundan en çok onların yararlanmış oldukları iddiaları da olmuştur.”¹⁰⁶ Ancak aşarın toplanma yönteminde meydana gelen bozulmaları kontrolsüzlükler köylüyü görünenden çok daha fazla ezmekte idi. Kaldırılması ile devletin giderlerini karşılama yükünden ve mültezimin maksimum kâr etme hırsından çiftçi kurtarılmıştır. Vergi yükü kesimler arasında daha homojen dağıtılmıştır.

2.2.2.5 Teşvik-i Sanayi Kanununun Yeniden Düzenlenmesi

Bilindiği gibi Teşvik-i Sanayi kanunu en son 1913 yılında İttihat ve Terakki zamanında çıkarılmıştı. Cumhuriyet'in kurulmasıyla özel sektör aracılığıyla sanayi geliştirilmek istendiğinden, bu kanun yeniden gözden geçirilerek genişletilmiştir. Sanayileşme açısından dönemin en önemli kanunudur. “1927 yılından 1942 yılına kadar uygulamada kalmak üzere kabul edilmişti. On beş yıllık himaye tedbirlerinin özel sanayi teşebbüslerinin palazlanması için yeterli olacağı hakim bir kanaatti¹⁰⁷. “15 yıl içerisinde sanayimizin rayına oturtulacağı düşünülmekteydi.

“Eshabı mucibe mazbatası kanununun hazırlanış amacını şöyle ortaya koymaktadır.

¹⁰⁵ ÜLKEN Yüksel, a.g.e., s. 45

¹⁰⁶ KUYUCUKLU Nazif, Türkiye İktisadı, İstanbul 1986

¹⁰⁷ D.İ.E., a.g.e., s. 149

«Sanayi-i milliyemizin teşvik ve himayesine memleketimizde dahili istihlâkımıza kifayet ettirdikten başka, belli başlı ihracaat yapan sanayi müesseseleri vücuda getirilmesi yerli ve ecnebi sermayelerle büyük sanayi teessüs edilirken, henüz parasını işletmeye alışmamış olan halkımızın birleşerek ve ferden teşebbüslere girişmesi »ni sağlamaktı.”¹⁰⁸

Kanunu oluşturanlar bu kanunla milli sanayiinin memleket tüketimini karşılayabildikten sonra ihracat yapabilecek düzeyde sanayi kuruluşları oluşturulmasını ve halka sermayelerini birleştirerek ya da kişisel olarak girişimci ruhu kazandırılmasını amaçlamışlardır.

Teşvik-i Sanayi Kanunu'na göre benimsenen ilkelerin bazıları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Devlet, uygun görülen teşebbüslere 10 hektara kadar karşılıksız arazi verebilecektir.
2. Telefon ve telgraf gibi haberleşme olanakları ve motor gücü hükümet tarafından karşılıksız olarak sağlanacaktır.
3. Yeni kurulan işletmelerin dış ülkelerden sağlayacağı araç ve gereçler demir ve deniz yollarımızda %30 indirimli taşınacaktır.
4. Hükümet, işletmelere yıllık üretimlerinin %10'una kadar varan oranda teşvik sağlayabilecektir.
5. Kamu sektörü ve yerel yönetimler, eğer Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmelerin ürettiği mallar miktar ve kalite olarak yeterli bulunursa ve fiyat farkı %10'u aşmıyorsa, dış ülkelerin malları yerine yerli kuruluşların mallarını satın alacaklardı.
6. Bazı tekel maddeleri, teşvik görmeye hak kazanan kuruluşlara indirimli olarak satılacaktır.

¹⁰⁸ TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, 1929 Dünya Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No 30, Ankara-1977, s. 64-65

7. Sınai işletmelere çeşitli vergi ve harçlar bakımından muafiyet tanınacaktır"¹⁰⁹

Fazla fiyat farklılığı yoksa devlet kurumlarının destekleme alımları yapması, karşılıksız arazi verilmesi, vergi ve harç muafiyetleri ile sanayi büyük oranda teşvik edilmiştir. Hatta yıllık üretimlerin %10'una varan teşvik maddesi ile işletmeler dahilinde büyük üretimler daha çok desteklenmiştir.

Bu sanayi kanununun sonuçları ileride sanayi sektörünün incelenmesinde ortaya konacaktır.

2.2.2.6 Diğer Yeni Kanunlar ve Reformlar

"Yeni kurulan devletin oluşmuş dünya düzenine uyumunu sorgulamak için yeni yapılanmalar yeni kanunlar gerekmektedir. Buna benzer sebeplerde göz önünde bulundurularak yeni devletin yeni ekonomik düzenini etkileyecek bir dizi kanunlar oluşturulmaya başlanmıştır. "Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde her yurttaşa aynı yasaları uygulamak, toplumun yeni gereksinmelerine yanıt vermek amacıyla yeni, hukuksal bir düzenlemeye gidilmiştir. Yapılan çalışmalar sonunda İsviçre "Medeni Kanunu" tümüyle Türkçe'ye çevrilmiş, aile, miras (kalıt), özel kişi haklarını, kişinin bunlarla ilişkilerini düzenleyen yasa "Türk Medeni Kanunu" tüm borç ve haklarla ilgili yasa "Türk Borçlar Kanunu" adlarıyla kabul edilmiştir."¹¹⁰ 17 Şubat 1926 Medeni Kanunun, 22 Nisan 1926 Borçlar Kanunu'nun, 1 Mart 1926 İtalyan Ceza Kanunu örnek alınarak hazırlanmış Türk Ceza Kanununun, 29 Mayıs 1926 Ticaret Kanununun yürürlüğe konduğu tarihlerdir. İcra ve İflas Yasası da 24 Nisan 1929'da kabul edilmiştir. 19 Nisan 1929'da da Kabotaj Kanunu meclisten geçmiştir.

26 Aralık 1925'de uluslar arası Miladi Yılı esas alan takvim ve günün 24 saat olduğunu kabul eden saat değişikliğine gidilmiştir. "20 Mayıs 1928'de yeni yasaların kullanılması kabul edildi. 23 Mayıs 1928'de Türk Vatandaşlığı Kanunu Meclisten geçti. 26 Haziran 1928'de Dil Encümeni ilk toplantısını yaptı. 1 Kasım

¹⁰⁹ ACAR Yalçın, a.g.e., s. 31-32

¹¹⁰ KILI. Suna, a.g.e., s. 64

1928 günü de yeni Türk harflerinin kabul ve tatbiki hakkındaki kanun kabul edildi."¹¹¹ Deniz Ticaretleri Kanununun kabul tarihi ise 13 Mayıs 1929'dur.

İç ve dış ticaretteki istikrar ve netlik için bu kanunların çıkarılması gerekliydi. Bu kanunların yanı sıra 22 Nisan 1925'de, daha önce kurulan ancak yasal bir dayanağı olmayan Ticaret ve Sanayi Odası Kanunu T.B.M.M.'de kabul edilmiştir.

Bir diğer önemli konu da ülkede sosyal ve ekonomik yönde güvenilir net bilgiler verecek bir devlet kurumunun olmamasıydı. Bu önemli açığın kapatılması için 1926'da Başbakanlığa bağlı İstatistik Genel Müdürlüğü kuruldu. 2 Haziran 1927'de İstatistik kanunu çıkarıldı.

2.2.2.7 Âli İktisat Meclisi

Âli iktisat Meclisi, o dönemde birçok Avrupa ülkesinde benzerleri olan, iktisadi gelişmeyi hızlandırmayı amaçlayan, iktisadi kurallar arasında koordinasyon görevi olacak, çeşitli çıkar gruplarını uzlaştıracak bir topluluk olarak 25 Haziran 1927'de (1170 sayılı kanunla) kurulmuştur. İktisatçılardan, uzmanlardan ve bir de Silahlı Kuvvetlerden bir temsilciden oluşmuştur. Senede iki kez, on beşer günlük süreler için toplanmışlardır. Meclise verilen görevler şunlardır:

- "Hükümetçe hazırlanacak iktisadi kanun ve tüzük tasarıları hakkında görüş vermek;
- İktisadi mevzuatta gerekli görülen değişiklikleri gerekli öneriler halinde hükümete sunmak;
- İktisadi ihtiyaçlar hakkında araştırmalar yapmak;
- Çeşitli iktisat akımlarını inceleyerek Türk ekonomisi ile ilgilerini ve Türkiye'ye etki derecelerini araştırmak"¹¹²

Meclis, araştırmalar yapmış ve incelemelerini belgelemiştir, 1935 yılında ise kaldırılmıştır.

¹¹¹ GÜRÜN Kâmuran, Savaşın Dünya ve Türkiye, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997, s. 221

2.2.2.8 İktisat Bakanlığının Kurulması

İktisat politikalarını yönlendirecek ve yürütecek bir vekaletin olması gerekiyordu. “1928 tarihli ve 1200 sayılı Kanun ile Ticaret ve Ziraat Bakanlıkları birleştirilerek İktisat Bakanlığına dönüştürülmüştür”¹¹³. Doğaldır ki etkinliğini 1930’lu yıllarda göstermeye başlamıştır. İktisat Bakanlığı kurulduktan sonra ilk iktisat vekili İzmir Mebusu Rahmi (Köker) Bey olmuştur. İktisat Bakanlığı ilk iş olarak Dış Ticaret Dairesi Kurma girişimlerinde bulunmuştur.

2.2.2.9 Milli Girişimci Oluşturma

Geçmişte ekonomik faaliyetlerin, özellikle mali ve ticari sektörün çoğunlukla gayri Müslimlerin elinde bulunması, Türklerin daha çok ürettiklerini, aşar vergisi olarak geri verdikleri tarımda istihdam etmeleri ve girişimden uzak kalmaları Osmanlı Devletinin iktisadi sonunu hazırlayan durumlardan biri olarak görülmekteydi.

“Müslüman-Türk nüfus, imalatta sadece sermayenin %15’ini elde tutmakla kalmayıp emek gücünün de sadece %15’ini oluşturmaktaydı; Sermayenin yarısıyla emek gücünün yarıdan fazlası (%60) Rum kökenliydi; kalanı da diğer azınlıklar ve yabancılarındı. Oysa nüfus dağılımında Müslüman Türkler toplamın dörtte üçünden fazla bir oranını oluşturuyordu. Bu tabloya bütün alt yapıya ilişkin yatırımların (demiryolları-limanlar-gemicilik işletmeleri, belediye hizmetleri, haberleşme vb.) %90 dan fazlasını imtiyazlı yabancı şirketler ve onların uzantısı konumundaki azınlıklarda olduğu, dış ticarete açılan tarım bölgelerinde ise ticari tarım topraklarının özellikle Ege de yabancıların eline geçtiği eklenmelidir. Üretim sürecinde tarım dışında hiçbir etkinliği olmayan Müslüman-Türkler bürokrat, memur, asker, köylü ve ırgat olarak hem sermaye yapısının, hem de doğrudan üretim sürecinin dışında kalmıştı.”¹¹⁴

1923-1929 dönemi daha çok liberal ekonomi koşullarını oluşturmaya çalışıyordu. Özel sektörün ön planda olduğu, sanayileşmenin hedeflendiği bu

¹¹² ÜLKEN Yüksel, a.g.e., s. 47

¹¹³ ÖNER Erdoğan, **Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare**, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara 2001, s. 445

politikada öncelikle bir burjuva sınıfının bulunması gerekiyordu ve hükümetin amacı milli burjuva sınıfı oluşturmaktı. Bunun içinde liberal ekonomiye ters düşen bir devlet müdahalesi gerekiyordu.

Mustafa Kemal bu konuyla ilgili Sovyet Büyükelçi Aralov'la yaptığı bir konuşmada şunları söylüyordu:

“«Türkiye de sınıflar yoktur... Türkiye de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok». Hükümet milli ticaretin geliştirilmesine öncelik tanıyacak, fabrikalar açacak, yer altı zenginliklerini meydana çıkaracak, Anadolu tacirine yardım edecek ve zenginleşmesini sağlayacaktı. Bunlar devletin önünde duran işlerdi. Dolayısıyla Kemalist ekonomi siyasetinin hedefi, öncelikle, modern bir kapitalist topluma özgü sınıf yapısına sahip bir millet yaratmaktı.”¹¹⁵

Milli Burjuvazi, Milli İktisadı oluşturacaktı. Aslında Milli İktisat anlayışı II. Meşrutiyet dönemine dayanmaktaydı. İttihat ve Terakki İktidarı 1913 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile milli iktisat politikasına destek vermişti. Ancak savaşlar ve Osmanlı Devletinin sona ermesi sebebiyle milli iktisat politikası Türkiye Cumhuriyeti dönemine ertelenmiştir.

“ Türkiye Ekonomisi sürecinin ilk devresinde yarı sömürgeci kurtulmak ve Müslüman Türk girişimci (milli burjuva) oluşturma adımları atılmıştır. Milli burjuva oluşturma temelini 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu oluşturmuştur. İçerdiği maddeler tamamen sanayiinin kurulmasının ve gelişmesinin Türk girişimci tarafından gerçekleştirilmesine yöneliktir. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Türkiye'nin ekonomi politikasını değiştirmiş, sanayileşmede özel sektörden beklenen hedeflere ulaşılmasını engellemiştir.

¹¹⁴ AKBANK, a.g.e., s. 65

¹¹⁵ BORATAY, Korkut: 1923-1929 yıllarının iktisat politikası açısından değerlendirilmesi, İTİA Mezunları Derneği, İstanbul Şubesi 1977, S.39-52 (www.merih.com)

2.2.3 1929-1939 Türkiye Ekonomisi

2.2.4 Dönemin Ekonomi Politikası

1923-1929 Dönemi için liberal akımın, 1929-1939 Dönemi için de sosyalist akımın ağırlığının hissedildiği düşünülse de genel fikir ve görünen şudur: Ne 1923-1929'da genel anlamıyla kapitalizm, ne de 1929-1939 da yine genel anlamıyla sosyalizm uygulanmıştır. Çünkü her devlet ve millet birbirinden farklı yapılarda ve kültürlerdedirler ve bu dönemlerde Türkiye Cumhuriyeti dünyada yerini almak üzere hazırlanan yepyeni bir devlettir, söz konusu akımları tamamen uygulayacak koşullara da, oturmuşluğa da sahip değildir.

Mustafa Kemal Atatürk, bulunulan noktayı ve hedeflenen noktayı çok iyi bilmektedir. Ayrıca modern bir devletin dünya koşullarından etkilenmemesi düşünülemez. Türkiye'nin ekonomi politikası da iç ve dış olayların etkisi altında Mustafa Kemal ve arkadaşlarının kontrolünde Türk milletinin yapısına göre oluşturulmuştur.

Bilindiği gibi 1929 yılını iktisadi açıdan tarihe geçiren olay Büyük Dünya Buhranıdır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti de bütün dünyayı etkileyen bu krizden etkilenmiştir, devletin ekonomideki insiyatifi artırılmak zorunda kalmıştır. Bunun yanı sıra geçmiş yıllarda teşvik ile geliştirmeye çalışılan sanayii hedeflenen düzeye erişemeyince devlet destekle birlikte detaylı etkisini, doğrudan müdahaleye çevirmiştir. "Sanayiinin özel girişimleri destekleyerek kurulacağı düşüncesinin yanı sıra, devletçe de bu işe önyak olunacağı inancı ilk yıllardan beri vardır. 1930 dan sonra ana siyasal kadroda ve bazı karar organlarında benimsenen görüş ise, sanayi kurmanın, ancak yaygın bir cihazlaşma biçiminde olacaktır. Sanayi kurmanın ancak sanayileşme hareketi ile gerçekleşecektir. Bu yeni bir şeydir."¹¹⁶

Özellikle sanayi de devletçilik politikası 1929'dan sonra daha etkin kullanılmıştır. Bir çok araştırmacının, Atatürk'ün bizzat kendisinin ve dönemin

¹¹⁶ KURUÇ Bilsay, a.g.e., s.xxxix

diğer siyasilerinin belirttiği devletçilik, dönemin Türkiye'sine özgü bir devletçiliktir.

İsmet İnönü'nün 1930'da bir konuşmasında tarif ettiği, dönemin kitaplarına da geçmiş olan devletçilik tanımı şöyledir: "Bizim takip ettiğimiz devletçilik, ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete eriştirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde, bilhassa iktisadi sahada Devleti fiilen alakadar etmektir"¹¹⁷ yani milleti ve memleketi belirli bir refah seviyesine getirmek için devlet ekonomide üzerine düşeni yapacaktır.

Atatürk benimsediği ekonomi felsefesi içerisinde devletçilik görüşlerini de şu şekilde açıklar: "Türkiye'nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi, XIX. asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdüğu fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu; Türkiye'nin ihtiyaçlarında doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur:

Fertlerin hususi teşebbüslerini ve faaliyetlerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket iktisadiyatını Devletin eline almak.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanından asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılamamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi ve görüldüğu gibi, kısa zamanda yapmaya muvaffak oldu. Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğu gibi, liberalizmden başka bir sistemdir"¹¹⁸

Atatürk'ün bu sözleri İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın önsözüdür. Atatürk'ün uyguladığı devletçilik politikası ile ilgili fikrini bir başka araştırmacı; "Devletçilik bir politika uygulama ve yöntem olarak Türk toplumunun gerçeği üzerine inşa edilmiştir. Bu binanın temelinde uzak görüşlü ve fikirleri ile ideali ile, Atatürk vardır"¹¹⁹ sözleriyle açıklamıştır.

¹¹⁷ EREZ Mesut, a.g.m. s. 12-13

¹¹⁸ AYSAN, Mustafa, **Atatürk'ün Ekonomi Politikası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2000, s. 45

¹¹⁹ AYSAN Mustafa, a.g.e., s. 35

“Devletçiliğin ana hedefi, siyasal ve ekonomik bağımsızlığı destekleyecek hızlı bir ekonomik gelişmeyi sağlamaktır. Bunun için uygulanacak yöntemler devlet yatırımcılığı, sanayileşme, sermaye ve işçiler arasındaki uyum (grev ve lokavtlar yasaklanarak bu uyum desteklenecekti), fiyatların kontrolü ve korumacılık olacaktır ve bunların tümü merkezi planlama bayrağı altında yapılacaktır”¹²⁰

1929-1939 Döneminde devletçiliğin ön plana çıkmasına neden olan etkenlerin arasında 1929 krizi sanayileşmede istenilen yere ulaşılamaması ve Lozan'da üstlenilen Osmanlı Devletine ait borçların ödenmeye 1929'dan itibaren başlanması sayılabilir. Devlet bu dönemde kalkınmayı destekleyecek çok önemli yatırımlar yapmış, kurumlar ve bankalar oluşturmuştur.

2.2.5 1929 Dünya Ekonomi Krizi

1929 Dünya Ekonomi Krizi dünyanın o zamana kadar tanık olduğu en büyük buhran olmuştur. Daha çok merkezi devletler de denilen büyük ekonomilere sahip devletleri etkilemiştir. Bu devletlerin kriz yaşamaması diğer dünya devletlerini de kriz içerisine sokmuştur. Aslında I. Dünya Savaşı'ndan sonra savaşa dahil olan devletler yaralarını sarmaya başlamışlardır ve herhangi bir kriz beklentisi ve görüntüsü yoktur. Ancak Büyük Savaş'tan az yada çok etkilenen ve özellikle Amerika gibi çok etkilenmeyen devletlerin birden, üretimde büyük artışlara gitmeleri dünya üretim seviyesini çok yükseltmiştir. Ulusal ve uluslar arası toplam arzın toplam talep seviyesinin üzerine çıkması 1929 yılı sonlarında (sonbaharında) bunalımın başlamasına neden olmuş, dış ticaret ilişkileriyle birbirine bağlı olan bütün devletleri etkisi altına almıştır.

Üretim seviyesinin toplam talebin birden üzerine çıkması piyasalara uzun süreli bir durgunluk getirmiştir. Toplam üretim artışına bağlı fiyatlardaki düşüşlerle birlikte işletmeler kapanmaya başlamış, bütün dünyada işsizlik sorunu da hızla artmıştır. “Ekonomik bunalımın aylar değil, yıllarca sürmesi, ekonominin ancak, kendi haline bırakılıp dışardan karışmalar olmayınca, kendi

¹²⁰ LANDAU, Jacop, Türkçe'si Meral Karakuş, **Atatürk'ün Devletçiliği Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi**, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 1999, s. 226

kurallarıyla en iyi biçimde işleyeceği düşüncesi sarsılmaya başlamış, piyasa ekonomili ülkelerde de, Devletin ekonomik yaşama karışması ve ona yön vermesi yönünde düşüncelerin güçlenmesi ve egemen olmaya başlanmıştır."¹²¹

ABD, Fransa, Avustralya, Kanada, İngiltere gibi devletlerin çoğu krizi yoğun yaşarken, sosyalist ekonomiyi deneyen Sovyetler Birliği bu krizden etkilenmiyordu. ABD kriz ile birlikte ilk kez devlet müdahalelerini artırmıştır. ABD'yi buhrandan kurtarmak üzere seçime giren ve kazanarak Başkan olan Roosevelt, New Deal adı verilen politikaları uygulamaya başladı ve 5 yıla yakın bir sürede bu politikalar ile ABD krizi atlattı. İngiltere'de para politikası üzerinde değişiklik yaparak, ihracatı artırıcı, ithalatını azaltacak önlemler alarak krizden çıkabildi.

2.2.5.1 Türkiye'nin Büyük Krizden Etkilenmesi

Türkiye 1929 Krizinden en yoğun etkilenen ülkeler arasında yer almamıştır ama yeni kurulan ve dış ticaret ilişkilerini lehine döndürmeye çalışan bir devlet olarak etkilenmemesi mümkün değildir. 1929'da demiryolları ile Haydarpaşa liman tesislerinin taksit ödemeleri de mevcuttu. Bütün bunlar 1929 yılının ağır şartlarını daha da ağırlaştırıyordu.

Bütün dünyada krizden kurtulma yolları aranırken Türkiye'nin de önündeki yıllar için tedbirler alması gerekiyordu. Devlet ekonomisini, artık sadece teşviklerle geliştirmeye çalıştığı sanayiinin gidişatına bırakamazdı. Piyasadaki ekonomik faaliyetleri denetlemesi ve doğrudan yönlendirmesi korumacı politika uygulaması lazımdı. Cumhuriyet Ekonomisi'nin 1929'a kadar esen yumuşak rüzgarları, yerini sert rüzgarlara bırakacaktı ve karma ekonomik sistemde devletçiliğin payı oldukça artacaktı. "Yönetim buhranının başladığı yıllarda ekonomide doğrudan kontrol olanağı veren bazı araçları geliştirmeye başlar. Çünkü, ekonomide buhran yönetimi ancak yeni araçlarla yapılabilir. Bu tablo ekonominin sıkışması ile birlikte rejimin güvenliliğinin de duyarlı hale geldiğini yansıtmaktadır. Cumhuriyet yönetimi için, buhranın önceden kestirilmesi zor etkilerine karşı ekonomide eski serbestlikleri sürdürmek veya

¹²¹ KUYUCUKLU Nazif, a.g.e., s. S. 244

daha liberal bir düzene yönelmek politika lüks sayılır. Bu bakımdan, buhran karşısında ekonominin kontrol düzeni her şeyden önce, denk bütçe sağlam para çizgisi üzerinde oluşur.”¹²²

Dönemin hükümetinin krizden kurtulma çareleri arayışı da daha çok ülkenin dış ticaret politikası ve para politikası uygulamaları yoluyla gerçekleşmiştir.

“1929 Dünya buhranından Türkiye’nin ilk etkilenmesi aynı yıl içinde olmuştu. Türk parasının değerinin düşmesinde de 1929 yılında hızla artan dış ticaret, daha genelde dış ödemeler açığı etken olmuştu. Başka bir deyişle Türkiye’ye 1929 buhranı dış ticaret yoluyla ithal edilmişti. Bu nedenle ilk yıllarda buhrana karşı alınan önlemler de büyük ölçüde dış ticaret dış ödemeler dengesini sağlamaya dönük oldu. Üstelik tüm buhran süresince dış ticaret dengesinin özenle korunması gündemde kaldı.”¹²³

Buhran yıllarında bir dizi, önlem de para politikası ile alınmıştır.

“Cumhuriyet Hükümeti 25.2.1930 tarih ve 1567 sayılı kanunu çıkartarak döviz, nukut, esham ve tahvilat alım satımı ve memleketten ihracını düzenleme ve kısıtlama ve Türk parasının kıymetinin korunması hakkında esaslı önlemleri almak yetkisini aldı. Bu yasa ve eklerine dayanarak Bakanlar Kurulu, Türk Parasının Kıymetini Koruma adı altında bir dizi kararnameler ve ekler çıkardı.”¹²⁴

Bu kanunun yanı sıra evrak-ı nakdiye miktarı artırılmış, T.C.M.B. kurulması üzerindeki çalışmalar artırılmış ve dış borçların ödenmesi ertelenmiştir. Krizin en olumsuz etkilerinden biri tüccarın krizden etkilenmesi ile çiftçiden ucuz fiyata ürün satın almaya çalışması, malı ucuzlayan üreticinin pazara yönelik üretiminden genellikle vazgeçmesi, kırsal kesim üretiminin içe

¹²² KURUÇ, Bilsay, a.g.e., s. 1

¹²³ İLKİN Selim- TEKEL İlhan, Uygulamaya Giderken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No: 3 ODTÜ İ.İ.B. F. Yayın No: 39, Ankara 1982, s. 33

¹²⁴ PARASIZ İlker, Türkiye Ekonomisi 1923’den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 26

dönmesidir. Bununla birlikte ülke genelinde özellikle tarımsal kesimde işsizlik oranı artış kaydetmiştir.

“Dünya buhranı içinde alınan ekonomik önlemlerin Türk ekonomisi üstündeki etkileri şöyle özetlenebilir.

- Türk parasının değeri dış paralara göre sabit tutulmuştur.
- Dış ödemeler dengesi sağlanmıştır.
- Dış ödemeler dengesinin, sağlanması için alınan önlemler ithalatı miktar ve değer olarak azaltmıştır.
- İhracat ise miktar olarak artmasına karşın fiyatlardaki düşüş dolayısıyla değer olarak düşmüştür.
- Ülke dışında ve içinde tarımsal ürün fiyatları hızla düşmüştür.
- Ülke dışında sanayi ürünleri fiyatlarında düşme olmakla borçlar, ülke içindeki sanayi ürünleri fiyatları sabit kalmıştır.
- Devlet bütçesinde ve harcamalarında, bütçe dengesini sağlayıcı kısıntılar yapılmıştır.”¹²⁵

Krizden en çok etkilenen sektör Türkiye’de tarım olmuştur. Ancak tarımsal işletmelerin büyüklüklerine göre etkilenme dereceleri de değişmiştir. Kriz döneminde düşen fiyatlar ve artırılan vergiler ihracat yapan orta ve büyük ölçekli işletmeleri daha fazla yıpratmıştır. Dış ticaret yapan firmalar da ticaret hacminde önemli bir küçülme yaşamışlardır. Ayrıca 1929’da krizle birlikte Türk Lirası da değer kaybetmiş, ancak birkaç yıl içerisinde yeniden istikrar kazanmaya başlamıştır. “Gerçekten 1928 yılında 1 Sterlin 964 kuruş (3.12.1929 günü borsada 1 Sterlin 1089 kuruşa kadar çıkmıştı) 1 Dolar 197 kuruş iken, bunlar sırasıyla 1050 ve 218 kuruşa yükselmişti: %9-10 dolaylarında bir artış. Keza dış ticaret açığı 1928’de 26 milyon dolardan 1929’da 54 milyon dolara çıkmak suretiyle %100 artış gösteriyordu.”¹²⁶ Hükümetin gerekli tedbirleri

¹²⁵ İLKİN Selim- TEKELİ İlhan, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, a.g.e., s. 153

¹²⁶ AZMİ Fertekligil, a.g.e., s. 153

alması sonucu 1929 yılı çok bariz olumsuzlukların yaşandığı bir yıl olmasına rağmen gelecek için yıkıcı etki azaltılmıştır.

2.2.6 Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti

Devlet, 1929 Krizi'nin Türkiye üzerine yaptığı olumsuz etkilerden ve Osmanlı borçlarının ödenmeye 1929 yılında başlanması gibi nedenlerden dolayı bir takım tedbirler almak ve çözüm yolları aramak durumundaydı. Değeri düşen paraya yeniden istikrar kazandırmak için dış ticaret açığının kapatılması veya azaltılması düşünülmekteydi. İthalatın azaltılarak bu açığın kapatılmasının yolu da ithalatla karşılanan tüketimi kısıtlamak, yerli malı kullanımına yönelmekte görülmüyordu.

“İsmet İnönü T.B.M.M.'de bir konuşmada «Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbağına, yani istihsaline kifayet etmek endişesi, işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyerek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir» diyordu. Bu konuşmadan sonra Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulmuştur.”¹²⁷

Cemiyetin amaçları; milleti tasarrufa alıştırmak, yerli malı kullanımını teşvik etmek, yerli mallarının kalitesini artırmaktır.

Cemiyet 21 Nisan 1930 tarihinde, Ankara'da Milli Sanayi Numune Sergisi'ni açmıştır. 22 Nisan 1930'da Birinci Sanayi Kongresi'ni toplamıştır. 12 aralık 1930'da ise ilk Yerli Malları Haftası yapılmış ve her sene tekrar eden bir organizasyon olmuştur.

“Cemiyetin adı 12 Haziran 1939'da Ulusal Ekonomi ve Artırma Kurumu olarak değiştirildi. İstanbul'da 1931'de kurulan ve 1939'da faaliyet merkezlerini Ankara'ya taşıyan Türk İktisat Cemiyeti ile Kurum 18 Ocak 1955 tarihinde, Türkiye Ekonomi Kurumu adı altında birleşti.”¹²⁸ Yani Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti bu günkü Türkiye Ekonomi Kurumu'nun başlangıcıdır.

¹²⁷ BAŞKAYA Fikret, Türkiye Ekonomisinde İki Bunalm Dönemi. Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları, Ankara 1986, s. 90

¹²⁸ Türkiye Ekonomi Kurumu, Türkiye Ekonomi Kurumu (www.netbul.com/ekonomi/ekonomideveriler)

2.2.7 1930 Sanayi Kongresi ve Sanayi Programı

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin icraatlarından biri olan 1930 Sanayi Kongresi 22 Nisan 1930 tarihinde gerçekleştirilmiştir. "Türk sanayiinde:

- Hammadde ihtiyacı,
- Sermaye ve kredi sorunları,
- Vergi sorunları,
- Teşvik-i Sanayi sorunu,
- Sanayii eğitimi,
- Rasyonalizasyon ve standardizasyon sorunları,
- Ulaştırma sorunları;

Gibi sorunların ele alındığı kongre, Türkiye İktisat Kongresine oranla çok daha yüksek sınıai nitelikli bir görünüm sahibidir."¹²⁹

Kongreye işadamları ve teknisyenleri katılarak tekstil, gıda, toprak, kimya ve maden gibi sanayi kollarına ait raporlar sunmuşlardır. Kongreyi açış konuşmasını İktisat Vekili Şakir (Kerebir) yaparken ardından Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin «Umumi Kâtibi» Rahmi Köken konuşmacı olarak kongrenin amaçlarından bahsetmiştir. Kongrenin en önemli amacı sanayi programının geliştirilmesidir. Özel kesim gibi temsilcileri bir kısım vergilerin kaldırılmasını ve kredi avantajı sağlanması isteklerini dile getirmişlerdir.

Kongrede bir sanayi ana planı hazırlanması ve bu planın hayata geçirilmesi kararlaştırılmıştır. Bunun devamında hükümet, 1930 İktisat Programı olarak anılan bir program hazırlamıştır. Program 12 Nisan tarihinde tamamlanmış ve 21 Mayıs 1930'da Meclis'e gönderilmiştir. Program siyasi hareketler içerisinde uygulanamayınca Mustafa Kemal, İsmet İnönü'nün yeni hükümetine yeni program hazırlatmıştır. Bu programda bir çok öneri yer almıştır, çoğu öneri de kalsa da programın 33. maddesi olan «Ticaret Tağışın

¹²⁹ ÜLKEN Yüksel, a.g.e., s. 48

Men'i İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun» gibi meclisten geçen maddeler de olmuştur.

2.2.8 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1933'den önce devletin ekonomiye daha fazla müdahalede bulunacağına sinyalleri verilmiş, devletçi yönetime geçiş için bir takım çalışmalar yapılmıştı. Beş Yıllık Sanayi Planı için yerli ve yabancı uzmanlar bir araya getirilmişti. "S. Rusya'dan davet edilen uzmanların başında bulunan Prof. Orlof çalışmaları yürüten karma kurulun başkanlığını yaparak, hazırlanan raporu (program önerisi) 1933 yılı sonuna doğru hükümete sundu. B.B.Y. Sanayi Planının temel ilkelerini kapsayan bu rapor üzerinde Hükümet ve Atatürk gerekli düzeltmeleri yaptı ve kesinleşen Plan 17 Nisan 1934'de yürürlüğe girdi"¹³⁰ Atatürk, plan öncesi çalışmalarla ilgili sürekli ilgilenmiş bilgi almıştı, endüstri kuruluşlarının nerede kurulması gerektiği ile ilgili olarak da Genel Kurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın bilgilerine başvurulmuştu.

"Bu Beş Yıllık Kalkınma Planı 1930-1939 arası kabul edilen bütün kanunu ve kuralların önünde yer almıştır, Türkiye'nin gelişme politikasının iki temel prensibinin en net ifadelerini içermektedir.

Endüstrileşmek için ülkenin ekonomik aktivitelerinin yoğun olduğu bölgeler dışındaki yerlerin de tercih edilmesi,

Yeni sanayi kollarının büyük bölümünün kurulmasında ve kontrolünde bunları finanse edecek kurum ve acentaların tamamlanmasında devletin girişimci olması"¹³¹

Bu anlamda bu plan devletçiliğe geçildiğinin net bir göstergesidir. En önemli özelliklerinden bir tanesi dış kaynaktan çok öz kaynağa dayalı gerçekleştirilmiş olmasıdır. Üretmek ülkenin ihtiyacı olan temel sınıai mamullerin esas alınması öngörülmüştür.

"Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının esasları şöyle söylenebilir:

¹³⁰ TOKGÖZ Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997). İmaj Yayınları 4. Baskı, Ankara 1997, s. 64

1. Esas hammaddeleri memlekette yetişen veya şimdilik yetişmekle beraber kısa bir zamanda içerde temini mümkün görülen sanayi kolları ele alınmıştır.
2. Bunlar büyük sermaye ve teknik kuvvete ihtiyaç gösteren sanayiden olduklarından kuruluşları Devlete veya Milli müesseselere bırakılmıştır. Bu sanayimiz tarım alanında da dengeli bir faaliyet zemini yaratacaktır.
3. Kurulmasına karar verilen sanayimiz, istihsal kapasite memleket ihtiyacı ve istihlâkiyle orantılıdır. (kükürt, gülyağı ve süngerden başka)¹³²

İçerdeki hammaddeyi değerlendirecek ve hammadde ithalini gerektirmeyecek sanayi kollarının oluşturulmaya çalışılması ve bu oluşumların devlet kurumları tarafından gerçekleştirilmesi üretim seviyesinin memleketin tüketim seviyesine göre ayarlanmasını esas alan bir plan olmuştur.

“Krizin Türkiye ekonomisinde yarattığı şok etkisi, sanayi planının uygulanmaya konmasıyla tersine çevrilebilmiştir. Ekonomik gelişmişlik düzeyleri Türkiye’ye benzeyen ülkelerde de benzer bir gelişme olmuştur. Fakat buralarda daha çok ticaret sermayesinin tüketim sanayilerine kayması biçiminde bir gelişme olurken, Türkiye’de tarihsel koşulların sonucu olarak devletin doğrudan yatırımlara yönelmesi şeklinde olmuştur.”¹³³

I. Sanayi Planı ciddi anlamda krizle mücadele de etkili olmasının yanı sıra ülkedeki ekonomik faaliyetleri artıran, ekonomik yapıyı oluşturan iç ticareti hızlandıran ülkenin kendisine dönmesini sağlayan bir plan özelliğindedir.

¹³¹ HERSLAG, Z. Y., *Turkey The Challenge of Growth*, E.J. Brill, Leiden/Netherlands, 1968, s. 80

¹³² İNAN Afet, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972

¹³³ BAŞKAYA Fikret, a.g.e., s. 110

2.2.8.1 Birinci Sanayi Planının İçeriği ve Finanse Edilmesi

Birinci Sanayi Plânı çok sayıda sanayi kolunun ülkenin çeşitli yerlerinde faaliyet göstermesi için temel oluşturmuştur. Bu plana giren sanayii bölümleri ve yerleri şu şekildedir:

1. Kimya Sanayi

- a) Suni İpek (Gemlik)
- b) Semikok (Zonguldak)
- c) Gülyağı (Isparta)
- d) Hamızlı kibrit (İzmit)
- e) Süper fosfat (İzmit)
- f) Klor ve süt kestik (İzmit)

2. Toprak Sanayii

- a. Seramik (Kütahya)
- b. Cam ve şişe (Paşabahçe- İstanbul)
- c. Çimento

3. Demir Sanayii (Karabük)

4. Kağıt ve Selüloz Sanayi (İzmit)

5. Kükürt Sanayii (Keçiborlu)

6. Süngercilik (Bodrum)

7. Pamuk Mensucat Sanayi (Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya'da iplik ve dokuma. Iğdır'da İplik)

8. Kamgam Sanayii "Merinos" (Bursa)

9. Kendir sanayii (Kastamonu)¹³⁴

¹³⁴ INAN Afet. a.g.e., s. 15

Yukarıda adı geçen sanayi dallarını içeren toplam 20 yeni fabrika kurulması planlanmıştır ve bunların gerçekleşmesi için 45 milyon TL.'e ihtiyaç olduğu hesaplansa da harcanan 100 milyon TL. olmuştur. Planı yürütecek kurum Sümerbank'tır. Türkiye İş Bankası da İstanbul'daki Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası'nı kurup 1936'da üretime geçirmiş, Malatya'daki bez ve Isparta'daki gülyağ fabrikalarının kuruluşuna iştirak etmiştir. "Plan'ın öngördüğü yatırımların ulusal kaynaklarla finanse edilmesi ilkesine rağmen, S. Rusya'dan 8 milyon Dolar ve İngiltere'den 13 milyon, girdi ithalatında kullanılmak üzere kredi sağlanmıştı."¹³⁵

Bu arada önceden özel kesimin kurduğu 4 şeker fabrikası devletleştirilmiş, 6.7.1935 tarihinde, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. kurulmuştur. Sermayedarları Ziraat Bankası, Sümerbank ve İş Bankası olmuştur.

Birinci Sanayi Planı, başarılı ve hedefe ulaşan bir plan olarak Türkiye İktisat Tarihine geçmiştir.

2.2.9 İkinci Sanayii Planı

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Sanayi Kongresinde sergilenmiştir. "İkinci beş yıllık sanayi planının esas ve mevzularını tespit ve tetkik etmek üzere çağırılan Sanayi Kongresi 20/1/1936 tarihinde İktisat Vekaleti konferans salonunda toplanmıştır."¹³⁶ Kongrenin başkanı dönemin İktisat Vekili Celal Bayar'dır ve kongrede benimsenen plan taslak halinde Başbakanlığa sunulmuştur. İkinci Plan hazırlanırken, Birinci Planın uygulamaları devam etmekteydi. Bu planda geliştirilmek istenen sanayi teşebbüsleri şu şekilde sıralanmaktaydı: Madencilik, Maden Kömürü Ocakları, Mıntıka Elektrik Santralleri, Ev Mahrukâtı Sanayii ve Ticareti, Kimya Sanayii, Mihanikî Sanayii, Denizcilik.

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında kurulacak fabrika ve tesislerin sayısının yüzü geçmesi tasarlanmıştır.

¹³⁵ AUROBA Çelik, ALPAR Cem, Türkiye Ekonomisi "Sektörel Gelişmeler", Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara 1992, s. 9

¹³⁶ İNAN Afet, Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973, s. 3

“Ancak 1938 yılına gelindiğinde dünyada savaş rüzgarlarının esmeye başladığını gören Türk Hükümeti, Atatürk’ün İkinci Plan taslağında bazı değişiklikler ve düzeltmeler yaparak, 4 yıllık olarak yeniden düzenlemiştir. O tarihte Sanayi Dairesi Başkanlığına getirilmiş olduğunu ifade eden Şevket S. Aydemir, II. Dünya Savaşı’nın patlak vermesinden üç ay önce bu plandan da vazgeçilerek yerine –İktisadi Savunma Planı-nın (15 Nisan 1939) hazırlanarak yürürlüğe konduğunu anlatmaktadır.”¹³⁷

İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı ile ilgili özetle söylenecek şunlardır: “1936’da Ankara’da İkinci Beş Yıllık Sanayi Planının hazırlanması için Sanayi Kongresi gerçekleştirildi. İmalat, madencilik ve ulaşım ile ilgili yatırım projeleri uzmanlara hazırlattırıldı. Planının tamamlanması ve hükümetçe onaylanması iki yılı aldı. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, Birinci Plandan daha kapsamlıydı.

Bu plan II. Dünya Savaşı çıktığı için yürütülemedi.”¹³⁸

Bu planda Denizbank’ın kurulması ile ilgili ayrıntılı raporlar da bulunmaktaydı. Plan uygulanabilseydi Türkiye Ekonomisi’nin kalkınmasında çok önemli paya sahip olabilecekti.

2.3 1923-1939 Dönemine Ait Ekonomik Göstergeler

2.3.1 Tarım Sektörü

Osmanlı’dan, Türkiye Cumhuriyeti’ne kalan ekonomik yapıda modern tarım sisteminden, varolan potansiyele göre önemli bir tarımsal üretimden, tarımda istihdam kesimin yeterli bilgi ve eğitime sahip olmasından, kırsal kesimin refahını yükselterek korumalardan bahsetmek mümkün değildir. Ülke nüfusunun yarısından fazlasının tarımsal kesime ait olmasına, üretimin büyük oranda tarımdan sağlanmasına, milli gelir içerisinde tarımsal gelirin en fazla payı oluşturmasına, halkın 2/3’den fazlasının tarımda istihdam etmesine rağmen gerçekleştirilen tarım oldukça ilkel ve yetersiz durumdaydı.

¹³⁷ TOKGÖZ Erdinç, a.g.e., s. 68

¹³⁸ HİÇ Mükerrrem, *Turkey’s and Other Countries Experience With The Mixed Economy*, İstanbul University Economics Fakülty, s. 364

Tarımın geliştirilmesi için yapılması gereken çok şey bulunmaktaydı. 1923-1939 dönemi tarımını etkileyen yönlendiren en belirgin olaylar ve faaliyetler Aşar'ın kaldırılması, toprakta özel mülkiyet hakkı verilmesi, devlete ait bir kısım arazinin topraksız ailelere dağıtılması, 1929 Dünya Buhranı, Ziraat Bankası'nın kredi vermesi ve devlet adına alıcı olarak piyasaya girmesi, Toprak Mahsulleri Ofisi'nin kurulması, tarımsal eğitim sağlanmasıdır. Ülke nüfusunun hangi kesimde yaşadığına bakıldığında tarımın yüksek orana sahip olduğu bilinmektedir. "İlk nüfus sayımı sonuçları, toplam nüfusun 13 milyon 500 bin civarında olduğunu göstermiştir. Tarım kesiminde toplam nüfusun, toplam nüfusun yaklaşık % 68'ini temsil ettiği hesaplanmıştır."¹³⁹ Nüfusun geriye kalan 1/3'lük kısmı ise diğer sektörler dağılmıştır. Ayrıca 1927'de yüksek paya sahip olan tarımsal istihdamın, 1935 nüfus sayımlarına bakıldığında azalmadığı gözlenmektedir. Aksine %68 olan oran %76,6'a çıkmıştır. Bunun yanı sıra tarımda istihdam edenlerin oranı %80'lerde seyretmiştir.

2.3.1.1 Tarımsal Vergilerin Değişimi

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin vergi düzeninde çok büyük paya sahip olan ve devlet gelirlerinin büyük oranını oluşturan aşar vergisi 1925'in Şubat'ında kaldırılmıştı. Köylü'den ürünü üzerinden alınan, vergiyi toplayan mültezimlerin suistimalı ile daha da ağırlaşan aşar vergisini kaldırılması 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde de çiftçinin en önemli isteklerinden biri olarak gündeme gelmişti.

Aşar vergisinin ürünün 1/10'u üzerinden alınması gerekmekteydi. Ancak uygulamada bu oranın 4/10'a kadar çıktığı söylenmekteydi.

"Aşar kaldırılmadan önceki son yılda, bütçe gelirlerinin %28.6'sını oluşturuyordu. Nitekim, aşarın kaldırıldığı 1925 yılı bütçe açığı alışagelmış düzeyin üç katına çıkmıştı."¹⁴⁰

¹³⁹ TOKGÖZ, Erdinç a.g.e., s. 69

¹⁴⁰ PAMUK Şevket- TOPRAK Zafer, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Yurt Yayınları, Ankara 1988, s. 119

Aşarın kaldırıldığı yıl önce Ağnam Resmi denilen, sonra Hayvanlar Vergisi adını alan ve 1961'e kadar devam eden, keçi ve koyun üzerinden alınan bir vergi çıkarılmıştır. Bu vergi 1925-1930 yılları arasında %5,9, 1931 yılları arasında ise %5,2 oranında bütçe gelirleri içerisinde yer almıştır. Ayrıca Osmanlı döneminde de alınan arazi vergisinin oranı yükseltilmiştir. Sonraları gerilese de bu vergi 1925-1935 yılları arasında ise bütçe gelirin %2.5'lük oranını oluşturmuştur. Ayrıca tarımsal kesimden yol vergisi denilen, önemli bir paya sahip olmayan, beden gücüne ya da para karşılığına dayanan vergi de alınmıştır. Ancak bütün bu vergiler aşar kadar ağır olmamıştır. "Devlet bütçesinde gelir azalması tarım dışı vergilerle ve özellikle şeker ile gazyağına konulan dolaylı vergilerle telafi edilmiştir."¹⁴¹ Böylelikle ticaretten tarıma bir dolaylı gelir aktarımı söz konusu olmuştur. Ayrıca aşarın kaldırılması uygulamada meydana gelen ürün kaybının da ortadan kalkmasına neden oluyordu.

Bunların yanısıra aşar vergisinin kaldırılmasının köylüden çok toprak ağalarının işine yaraması; ortakçı ve yarıcı köylülerin hem toprak ağaları, hem de tefeciler tarafından sömürülmesi gerçeği tarımsal üretimde istenildiği kadar ilerlenilememesinin nedenlerindedir.

Toprak ağalarının ortaya çıkma ve güçlenme nedenlerinden biri de 1926 Medeni Kanunu ve Borçlar kanunu ile toprakta özel mülkiyet uygulamasına başlanmasıdır. Bunun yanısıra nüfus mübadeleleri sonucu ortaya çıkan toprak açıkları da toprak ağaları tarafından sahiplenilmiştir.

Cumhuriyetle birlikte tarımsal gelişime yönelik bir uygulama olarak "1925 yılında 716 bin dönüm toprak dağıtılmıştır."¹⁴² Tarımsal verimliliği kısmen artırmak, bir kısım köylünün istihdamını sağlamak amacıyla yapılan bir uygulamadır.

¹⁴¹ ÇEÇEN A.- DOĞRUSEL S.- DOĞRUEL F., Türkiye'de Ekonomik Büyüme, Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Ege Yayınları, İstanbul 1996, s. 8

¹⁴² TOKGÖZ, ERDİNÇ, a.g.e., s. 69

2.3.1.2 1927 Tarım Sayımı

Tarım sayımının yapılması mevcut durumun görülmesi ve belirli doğrultuda şekillendirilmesi açısından önemliydi. 1927'de nüfus ve sanayi sayımları gibi tarım sayımları da gerçekleştirilmiştir. Bu sayıma göre Türkiye'de 43.6 milyon dönüm ekiliyordu ve bu toplam alanın %4.8'i kadardı. Nüfusun %80'ine yakınının tarımda istihdam ettiği, GSMH'nin büyük oranının tarımdan sağlandığı bir ülke için oldukça yetersiz bir orandı.

1927 Tarım Sayımında toplam ekili araziye oluşturan ürün miktar ve çeşitleri şu şekilde dağılmaktaydı.

Ürün	Ekili alan dönüm	Ekili alan oran %
Tahıl	39093220	89,5
Baklagil	1740403	3,9
Sınai bitki	2804104	6,6
Sınai bitkilerin bölgelere göre ekiliş oranı		
Akdeniz	%21,8	
Ege	%9,5	
Trakya	%7,2	

Kaynak D.İ.E.: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 yılı s. 86

Görüldüğü gibi toplam ekili alanı oluşturan toprakların %89,5'una tahıl ekilirken, %3,6'sından baklagil, %6,6'sından da sınai bitkiler elde edilmekteydi. Sınai bitkilerin en fazla ekildiği bölge ise %21,8 ile Akdeniz'di.

Bitkisel üretimin getirdiği değere bakıldığında ise;

Ürün	Üretim değeri milyon TL	Genel değer içindeki %
Tahıl	234509	69.90
Baklagil	100639	3.14
S.Bitki	91785	27.26

Kaynak: D.İ.E., Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, s. 86

Toplamda en fazla gelirin 234509 milyon TL.ile toplamın %70'ine yakının tahıldan sağlanmasına rağmen dekara düşen en fazla gelirin %6.6'lık bir ekili alandan %27.3 üretim değeri ile sınai bitkilerden elde edildiği gözlenmektedir.

1927 sayımına göre tarımda kullanılan teknolojiye bakıldığında, mevcut bir teknolojik uygulamadan bahsetmenin pek mümkün olmadığı, çiftçinin genelinin topraklarını ortalama iki çeki hayvanı ile işlediği gözlenmektedir. Ayrıca ülke çapında kullanılan traktör, çayır makinesi, tırmık, biçer-bağlar, harman makinesi, tıraz makinesi ve triyor sayısının toplamının 15711 olduğu görülmektedir. "Cumhuriyetten sonra başlayan makineleşme hareketinin, merkezden başlayarak güneye ve batıya doğru yayılmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Eskişehir, Ankara, Konya, Adana, Balıkesir ve Zonguldak illeri dikkati çekiyor."¹⁴³

2.3.1.3 Döneme Ait Tarımsal Üretimin Genel Durumu

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye topraklarının %5 gibi çok az bir oranının ekilerek değerlendirilmesi ve verimli alanlardan yararlanmanın çok yetersiz kalması sermaye, teknoloji, eğitim eksikliğine bağlanabilir. Çok geniş çayır-mera alanlarına sahip ülkede hayvancılığın daha ucuz ve daha az zahmetli bir uğraş olması da bitkisel üretimin az olmasının nedenlerinden sayılabilir. Nüfus, GSMH'daki payı, istihdam ve üretim yönünden bir tarım ülkesi olunmasına, tarımsal üretim içerisinde tahıl üretimin çok yüksek orana sahip bulunmasına rağmen buğday fazla miktarda ithal ediliyordu. "1923 yılında 11.6 milyon TL. tutan buğday dış alımı, 1924'de 16 milyona, 1925'de de 18.9 milyona yükseldi. 1926 yılından itibaren iç üretimde sağlanan artış nedeniyle ithalat hızla azalarak 1.5 milyon, 1927'de de 971 bin TL. dir."¹⁴⁴ Bitkisel üretim hava koşullarına bağlı olduğundan yıllık üretim miktarlarında sık sık dalgalanmalar olmaktadır. Bu durumu aşağıda verilen tablodan izlemek mümkündür.

¹⁴³ DİE, a.g.e., s. 86

¹⁴⁴ TOKGÖZ Erdinç, a.g.e., s. 70

VIII. Bitkisel Üretim

Yıllar	Buğday	Fiyat	Tütün	Fiyat
1924	821.231	10,6	51.870	68,2
1925	967.758	14,4	56.284	70,3
1926	2.222.000	12,4	54.319	64,1
1927	1.199.000	11,8	69.604	72,3
1928	1.476.000	13,5	43.035	56,3
1929	2.466.000	12,5	36.503	71,8
1930	3.327.000	7,3	47.211	71,5
1931	2.693.000	4,0	51.511	35,7
1932	1.741.000	4,2	18.040	34,8
1933	2.404.000	3,7	40.148	30,2
1934	2.442.000	3,6	35.678	44,9
1935	2.269.000	4,6	36.004	53,7
1936	3.467.000	4,7	75.936	52,8
1937	3.324.000	4,7	72.677	47,8
1938	3.850.000	4,3	58.800	43,3
1939	3.158.000	4,4	65.434	46,1

Kaynak: TOKGÖZ Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1994-1997) İmaj Yayınları, Ankara 1997, s. 71

Tablodan izlendiği gibi 1924'den sonra buğday üretiminde genelde bir artış vardır. 1929 yılı sonlarında çıkan dünya krizi Türkiye'deki buğday üretimini 1931 ve 1932 yıllarında etkilemiştir. Bu yıllarda üretim hacmi belirli bir şekilde düşmüştür. 1924'de 51.870 ton iken 1939 da 64.434 tona yükselmiştir. Dönem içerisinde en fazla tütün üretiminin gerçekleştiği yıl 75.936 tonda 1936 olmuştur. Buğday ve tütündeki üretim artışlarının yanı sıra şeker pancarı üretiminde çok önemli artış kaydedilmiştir. 1926'da 4.710 ton olan şeker pancarı üretimi

1939'da 628.161 ton gibi eskiye kıyasla çok yüksek bir rakama ulaşmıştır. Bunda tabii ki devletin izlediği destekleyici politikaların ve önceden kurulan 4 şeker fabrikasının devletleştirilmesinin etkisi vardır.

Bitkisel üretimde ve verimde artış kaydedilmesine rağmen bu artışlar asla yeterli düzeyi yakalayamamıştır. "Tarımın verimsizliği aynı zamanda ortalama çiftçi gelirinin pek düşük kalmasına yol açıyordu. Faal nüfus başına milli gelir 1927'de ortalama 416 lira, tarım dışı sektörlerde 1.053 lira, tarımda ise yalnız 238 lira idi" ¹⁴⁵

İşletme büyüklükleri açısından bakıldığında ise Türkiye gibi tarımsal alan açısından büyük potansiyele sahip bir ülkede çiftçi başına ortalama 1.59 hektar gibi küçük bir rakamın düşmesi, ülke topraklarının büyük bölümünün nadasa bırakılmasına, tarımla uğraşan nüfusun çok olmasına ve verimin düşüklüğüne bağlanmaktadır.

Hayvancılık ele alındığında ise hayvan sayısının savaş yıllarında azaldığı ve verimin düşük olduğu bilinmektedir. Ancak Cumhuriyet sonrasında çiftçiyi bilinçlendirme çabaları, hayvan ıslahları, yetiştirme istasyonları ve devletin sübvansel yollu hayvan dağıtımları ile hayvancılıkta da ilerleme kaydedilmeye çalışılmıştır.

Son olarak tarımsal gelirin milli gelir içerisindeki payını dönem boyu inceleyecek olduğumuzda :

IX. Tarımda Yaratılan Gelirin Milli Gelire Oranı

Yıllar	Tarımda Yaratılan Gelirin Milli Gelire Oranı
1924	-
1925	-
1926	-
1927	57,6
1928	57,2
1929	62,1
1930	60,3
1931	61,4
1932	56,2
1933	58,1
1934	58,5
1935	57,7
1936	59,9
1937	59,8
1938	58,1
1939	57,4

Kaynak ÇEÇEN A, DOĞRUEL S., DOĞRUEL F., Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Ege Yayınları, İstanbul 1996, s. 7-21

Görüldüğü gibi söz konusu dönem içerisinde tarımın milli gelire katkısı %56.2 ile, %62.1 arasında değişmiştir. Ülke gelirinin yaklaşık 2/3'ünü oluşturmuştur.

¹⁴⁵ KAZGAN Gülten, *Tanzimat'tan 20. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 199, s. 13

2.3.1.4 Dünya Krizi'nin Tarım Kesiminde Etkileri

Bilinen bir gerçek vardı ki 1929 Dünya Buhranı Türkiye'de en çok tarımsal kesimi etkilemiştir. Tarım sektörünün tüm ekonomik göstergelerde almış olduğu yüksek pay kriz için de geçerli olmuştur.

"Ülkemizde geleneksel ihracat mallarımızın çoğunu Türk köylüsünün ürettiği tütün, üzüm, fındık, pamuk, incir vb. gibi ürünler oluşturmaktadır. O halde kırsal alanda yaşayan halkımızın çoğu bu malları satarak karşılığında elde ettiği gelire piyasa ekonomisine girmektedir."¹⁴⁶

Dünya piyasalarındaki daralma ülkedeki tarımsal ihraç ürünlerinin üretim olarak düşüşüne neden olmuştur.

"1929 senesine nispetle 1932 sonlarında mahsullerimizden fındık ve afyonda %73, buğdayda %63, incirde %52, pamukta %48, zeytinyağında %44, üzümde %43, tütünde (Samsun malı üzerinden 1930'a nispetle) %50 derecesinde sükutlar olmuştur."¹⁴⁷

Ayrıca ihracat değerimiz 1929'da 155.000.000 lira iken 1932'de 102.000.000 liraya düşmüştür. Geleneksel tarımsal ihraç ürünlerin üretimindeki ve dünya fiyatlarındaki azalma ihracat değerinin düşüşündeki en belirgin etkenlerdendir.

Bitkisel ürünlerdeki fiyat düşüşleri şiddetli şekilde hayvansal ürünlerde de yaşanmıştır. Yün, yapağı, tiftik ve et fiyatlarının düşmesi hayvancılıkta da caydırıcı durum meydana getirmiştir.

Büyük Krizin en fazla tarım sektörünü etkilemesine rağmen devlet bu kesime önemli müdahalelerde bulunmamıştır. Aksine 1930'larda tarımın sübvansede edilmesi zayıflatılmıştır. Sadece tarımda kooperatifçilik oluşturulmaya çalışılmıştır.

Tarımın kendi haline bırakılması tüm tarımda istihdam eden kesimi etkilemiş, büyük ve orta ölçekli işletmeler üretim kapasitelerini daraltırken, küçük

¹⁴⁶ PARASIZ İlker, a.g.e., s. 26

¹⁴⁷ TOKİN İsmail H., **Türkiye Köy İktisadiyatı**, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul 1990, s. 143

ölçekli işletmelerin sahiplerinin bir kısmı ülkede girdi fiyatları yükselirken ürün fiyatların düşmesine de bağlı olan borçlarını ödeyemeyince topraklarını elden çıkarma durumunda kalmışlardır. Tarım sektöründe topraksız olarak sadece emeğiyle istihdam eden kesimin önemli bir kısmı daralan üretim nedeniyle işsiz kalınca bu kısım satın alma gücünü yitirmiştir. Tüm sektörde piyasaya para aktarımı önemli ölçüde azalmıştır.

Büyük Kriz, Türkiye tarımını yeniden kapalı ekonomi şekline döndürmüştür. Üretici belirli bir dönem açık pazar için üretim yapmaktan vazgeçmiş, kendine yönelik üretim gerçekleştirmiştir.

2.3.1.5 Tarımda Yasa, Kurum ve Eğitim Gelişmeleri

Tarım alanında çok önemli bir değişik olan aşarın kaldırılması önce de bahsedildiği gibi çok önemli değişimlerdenidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımı geliştirme için atılmış en büyük kurumsal adım Ziraat Bankası'nın kurulmasıdır. Ziraat Bankası en temel görevi olan kredi sağlama özelliği yanında diğer bankacılık işlemlerini de gerçekleştirmiştir. Hatta sınırlı da olsa buhranın sonuna doğru buğday satın alma yetkisinin verilmesiyle piyasaya alıcı olarak da girmiştir. Yine 1923-1939 Döneminde önemli bir tarımsal kurum olarak tarım fiyatlarını düzenleme yetkisinin verildiği Toprak Mahsulleri Ofisi 1938 tarihinde kurulmuştur. Döneme ait bir başka gelişme de kooperatifçiliğin teşvik edilmesidir. 1923'de İstihsal, Alım ve Satım Ortaklık Kooperatifleri Nizamnamesi yayımlanır. Bu, Cumhuriyet'in ilk kooperatifçilik mevzuatıdır. İki dünya savaşı arası bunalımlı yıllarda kooperatifçilik tüccar karşısında güçsüz üreticiye destek olur. Ürünün pazarlanmasını sağlar. Kredi sorununa kısmî çözüm getirir.¹⁴⁸

Eğitim açısından tarımsal gelişime bakılacak olduğunda Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı'dan kalan Ziraat Mektepleri mevcut idi. Ancak, Mustafa Kemal'e göre bunların yetersiz durumdaydılar ve eğitim sisteminin iyileştirilmesi gerekiyordu. Buna bağlı olarak 1927'de "Ziraat ve Baytar Enstitüleriyle Âli Mektepleri Tesisine ve Ziraat Eğitiminin İslahına" dair bir kanun çıkartılarak

¹⁴⁸ PAMUK Ş.- TOPRAK Z., a.g.e., s. 24

sistem değişimine gidiliyordu. Zirai Enstitüleri ve Ziraat Mektepleri kapatılıyor, 1930 yılında Ankara'da kurulmuş olan Yüksek Ziraat Mektepler 16 Haziran 1933 tarih ve 2291 sayılı kanunla "Yüksek Ziraat Enstitüsü" haline getirildi."¹⁴⁹ Bunların yanısıra yurdun tarımsal potansiyeli fazla olan illerinde orta ziraat okulları mevcuttu.

Cumhuriyet'le birlikte tarımsal araştırma geliştirme yönünden önemli bitki ıslah istasyonları, damızlık yetiştirilen haralar, hayvan hastalıklarıyla mücadele müesseseleri kurulup artırılmaya başlanmıştır. Bunların yanısıra bağcılığı ve bahçeciliği geliştirici numune bahçeler, fidanlıklar, istasyonlar kurulmuştur.

2.3.2 Sanayi Sektörü

1923-1939 Dönemi Sanayisi, uygulanan ekonomik sistem ve anlayış açısından koşulların getirmiş olduğu duruma bağlı olarak birbirinden farklı iki dönemi içermektedir. Bu iki alt dönem arasındaki sınırı 1929 Dünya Buhranı çizmiştir. Her ne kadar söz konusu krizden en olumsuz etkilenen kesim tarım ve ticaret olmuşsa da sanayi içinde bir sistem değişimi ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında dünyada uygulanan ve tanınan sistemden fazla uzak kalınmayarak sanayiinin daha çok özel sektör vasıtasıyla geliştirilmesi beklenmektedir. Ancak ülke milli çıkarları gözetecek milli girişimciler sınıfına sahip değildir. Ayrıca tam anlamıyla mevcut olan bir sanayi sektöründen bahsedilememektedir.

"Gerek kapitülasyonlar gerek imparatorlukta ki ekonomik ve toplumsal şartlar, eskisi yerine geçecek modern bir sanayi kurulmasına da, türlü girişim ve çabalara rağmen müsaade etmemiştir. Dolayısıyla 19'uncu asrın ikinci yarısından itibaren memleket çividen makineye, kurşunkalemde n şeker ve una kadar, muhtaç olduğu mamullerin tamamını veya büyük bir kısmını ithal zorunluluğuna düşmüştür."¹⁵⁰

Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı sanayi kömür, bakır gibi maden işletmeleri ile savunma sanayiine bağlı birkaç silah fabrikasından oluşuyordu.

¹⁴⁹ PAMUK Ş.- TOPRAK Z., a.g.e., s. 44

¹⁵⁰ KAZGAN Gülten, a.g.e., s. 13

Yabancı yatırımcılara ait bir kısım müessese de bunlara eklenebilir. İzmir İktisat Kongresi ile sanayi açısından dile getirilen sıkıntılar ve öneriler değerlendirilmiş, 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile de sanayi yapılandırılmaya çalışılmıştır. Ülkedeki imkansızlıklar özellikle istenildiği gibi oluşturulmayan Lozan Anlaşması ile sürdürülen tavizli gümrük politikası, ülkede bilinçli milli girişimciliğin geliştirilememesi sanayiinin arzulanana yere gelmesini engellemiştir. Bu iç koşullardaki olumsuzluklara ek olarak Dünya Krizinin patlak vermesi devleti yeni sanayi politikaları uygulamaya sevk etmiştir. Böylelikle devlet 1929'dan sonra sanayie daha fazla, daha net daha düzenleyici ve yardımcı şekilde müdahaleyi başlamıştır. Kurumsal yapılanma devlet eliyle gerçekleştirilmiş, sanayiinin alt yapısı kurulması için önemli adımlar atılmıştır. Ayrıca gümrük anlaşmasının süresinin dolmasıyla daha korumacı bir politika izlenmiştir.

1933'de ve 1936'da Birinci ve İkinci Sanayi Planları ile ülke sanayisine yön verilmişse de İkinci Planı uygulama ortamı sonraki dönemde oluşmamıştı. Devlet krizin etkisi ile daha çok iç tüketimi karşılayacak gıda, tekstil gibi sanayi yapısını meydana getirip üretimi artırırken, dışarıdan alınan ara mamullerin ülkeden tedariki için ithal ikameci bir sanayi politikasına gidiyordu.

Cumhuriyet kurulduğunda sanayinin çok zayıf olması devletin serbest ekonomi izlendiği yıllarda da, devletçilik yıllarında da doğrudan ve dolaylı olarak sanayi kesimine sürekli bir müdahale gerektirmiştir.

"Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hükümetler, özel kesimin sınıai faaliyetlere katılmasını özendirici önlemler almayı ihmal etmediler. Örneğin, 1925 yılında çıkarılan bir yasayla şeker sanayiinde yatırım yapacak özel girişimcilere önemli ayrıcalıklar tanındı. İki yıl sonra Uşak ve Alpullu Şeker Fabrikalarını üretime geçmesine yol açan bu ilginç ayrıcalıklar şöyledir:

- Şekerden 18 yıl tüketim vergisi alınmaması
- Pancar üretilen araziden 10 yıl arazi vergisi alınmaması
- Şeker Fabrikalarına kömür kiremit sağlayan ocakların resim ödememesi

- Kuruluş yeri için 1.5 hektar kadar arazinin devletçe sağlanması"¹⁵¹

Ve bunlara ek bir takım ayrı vergi muafiyetleri sağlanmıştı. Devlet 1929 Dünya Krizi ile şeker sanayi üzerindeki dolaylı müdahaleyi doğrudan müdahaleye çevirmişti; her geçen yıl şeker üretimi genellikle artış kaydetmiştir. Şeker gibi yıllar itibariyle üretimini artıran alt sektörlerden iki tanesi çimento ve madencilikti. Bu kesimlerdeki gelişmeler 1924-1938 yılları arasında aşağıdaki tablodaki gibidir.

X. SANAYİ KESİMİNDE GELİŞME

Yıllar	Şeker (ton)	Çimento (ton)	Maden Kömürü	Fiyat
1924	-	24500	994000	63800
1925	-	29800	958000	79200
1926	573	40000	1216000	89700
1927	5162	41000	1324000	109800
1928	4280	54000	1251000	107100
1929	7949	71000	1421000	113300
1930	13074	104000	1595000	128000
1931	22649	192000	1574000	147900
1932	27307	132000	1503000	174600
1933	65086	143000	1852000	209300
1934	58663	180000	2288000	237200
1935	53827	193000	2340000	235300
1936	65886	229000	2299000	227100
1937	51575	282000	2307000	249400
1938	42526	294000	2584000	2915000

KAYNAK: TOKGÖZ Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1917), İmaj Yayınları, Ankara 1997, s. 76

Çimento üretimi 1924'de 24500 ton iken yeni ekonominin sarayisi bu üretimi 1938'de göreceli olarak yüksek bir rakam olan 294000'e çıkarmıştır. Bu

¹⁵¹ TOKGÖZ, Erdinç, a.g.e., s. 74

dönem içinde çimento sanayii 1932-1933 yıllarında geçici bir süre üretim hacmini düşürmüştü de 1934-1935'de yeniden eski seviyeyi yakalamış ve yükselişe geçmeye başlamıştır. Maden kömürü üretimi Tablo 8'e göre incelendiğinde 1924 yılı üretimi 994000 ton, 1938 yılı üretimi ise 2584000 ton olmuştur. 1924'den 1938'e %150'lik bir üretim artışı sözkonusudur. Bu artış bir dalgalanma sonucu ortaya çıkmamıştır, daha çok düzenli bir seyir ile 1938'deki üretim seviyesine gelinmiştir. "Maden kömürü yanında borasit ve tuz üretimi yapılmaktadır. Kükürt üretimi 1931'de, krom ve linyit üretimi 1932'de ve demir cevheri üretimi 1938'de ancak başlayabilmiştir. Madencilik üretim endeksi (1948=100) 1923'de 19,7 iken, 1938'de 75 olmuştur."¹⁵²

Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte devlet-özel teşebbüs (%51 sermaye Türklere ait olacak şekilde) yabancılaşmış maden sektörü üzerinde etkili olmaya başlamıştır. 1935'de Etibank'ın kurulması da madenciliğin gelişmesinde önemli olmuştur. Etibank'la birlikte ülkede yabancı şirketler tarafından optimum kullanılmayan maden rezervlerinin devlet tarafından değerlendirilmesi için 14.6.1935 tarih ve 204 sayılı Kanun ile Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur.

"Enstitünün gayesi, «memleketimizde işletilmeğe elverişli maden ve taş ocaklarının daha faydalı surette işletilmelerinin nelere mütevakıf olduğunu araştırmak ve buna muktezi ve müteferrik bulunan arama ameliyatı, fennî ve jeolojik tetkikat, kimyevî tahlil ve fenni tecrübeler yapmak, harita almak, plân mürtesem no ktalar r esmetmek, p roje v e f enni r aporlar, r antabilite hesapları tanzim etmek gibi bütün teknik ve ilmi işleri görmek ve memleketin madenlerinde ve maden sanayiinde çalışacak Türk mühendis, fen memuru, ustabaşı ve mütehassıs işçi yetiştirmektedir.» Bunu Devlet namına yapabileceği gibi ücret mukabilinde özel kişiler namına da yapabilir."¹⁵³ Böylelikle madenciliğin gelişiminde devlet kontrolünü ve icraatını artırmış, maden kömürü üretiminin 1938'deki hacmine ulaşmasının nedenlerinden biri olmuştur.

¹⁵² TOKGÖZ Erdinç, a.g.e., s. 78

¹⁵³ ZARAKOLU Avni, Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları No: 61, Ankara 1974, s. 42

Dönemin İmalat Sanayiine bakıldığında 1938 fiyatları ile 63800'den 291.500'e katma değerde bir artış kaydedilmiştir. "1920'lerde imalat sanayi genellikle fazla kârlı değildi. Yeni ve kârlı firmalar kurulurken, ithal malların rekabetine dayanamayan eski firmalar iflas ediyordu. İmalatçı firmalar arasında yüksek geliri sağlayanlar sadece çimento fabrikaları ve un değirmenleriydi. Bu iki ürün hem yüksek gümrüklerle, hem de taşıma maliyetlerin yüksekliği ile korunuyorlardı."¹⁵⁴ İmalat sanayiinde 1920'lerin başlarına göre sonlarına doğru bir gelişme söz konusudur ve bu gelişme daha çok, bahsedildiği gibi çimento ve undaki imalat artışına bağlanabilir. Ama imalat sektöründeki asıl önemli gelişme 1929'lardan sonra kaydedilmiş ve her yıl bir yıl öncesine göre düzenli katma değer artışları görülmüştür. Bunun önemli nedenleri arasında sanayiinin genelindeki gelişmede olduğu gibi;

- a. 1929'dan sonra Lozan Antlaşması'nın bağlayıcı koşullarından kurtulunması ve koruyucu gümrük tarifelerinin uygulanmaya başlanması
- b. Birinci Sanayi Planının uygulanmaya başlanması öngörülen yatırımlarda finansman kaynağı olarak İş Bankası, Sümerbank gibi bankaların kurulması, devlet sınai işletmelerinin devreye girmesi,

Sayılabılır.

2.3.2.1 Teşvik-i sanayi Kanununun Etkileri

1927'de ülke sanayisinin gelişimindeki en önemli kanunlardan biri olan Teşvik-i Sanayi Kanununun etkilerini, değerlendirmeden önce 1927'de mevcut sanayiinin ne durumda olduğunu bilmekte yarar vardır.

2.3.2.1.1 1927 Sanayi Sayımı

1927 Sanayi Sayımı sanayileşmeye çalışan bir yeni ekonominin yönünü belirlenmesi, sanayiye gerekli yapılandırılmanın kazandırılması, takviyeler

¹⁵⁴ ÇEÇEN A.- DORĞUEL S.- DOĞRUEL F., a.g.e., s. 17

yapılması açısından gerekli bir uygulamaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk genel sanayi sayımı olan bu sayım İstatistik Umum Müdürü Belçikalı istatistikçi Camille Jacquart tarafından yönetilmiştir.

1927 Sanayi Sayımı dünya standardında bir sayım olmamıştır ancak sanayi işletme sayıları, çalışanların minimum miktarı, kullanılan güç ile ilgili bilgiler elde edilebilmiştir.

XI. 1927 Sanayi Sayımı Sonuçları

Sanayii Kolları	İşyeri Sayısı	Çalışan Sayısı	Gayri Safi Üretim Değeri (1000 TL)
1. Maden çıkarma sanayii	556	18932	12380
2. Tarım sanayii	28439	110480	281605
3. Dokuma sanayii	9353	48025	76366
4. Ağaç sanayii	7896	24264	15961
5. Kağıt ve karton sanayii	348	2792	4238
6. Metal sanayii	17752	33866	14444
7. Bina ve inşaat sanayii	2877	12345	3816
8. Kimya sanayii	697	3107	17244
9. Elektrik sanayii	106	1805	122
10. Çeşitli sanayii	221	1239	7364
Toplam	65245	256855	432740

Kaynak: ACAR Yalçın, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalar (1923-1963), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1991, s. 33

Sayım sonucuna göre sayıma dahil toplam 65245 işyerinde 256855 çalışan sayısı vardır ve işyerleri, 1927 itibari ile toplamda 432 740 000 TL Gayri Safi Üretim değeri oluşturmaktadır. Gayri Safi Üretim Değeri içinde en fazla miktarı 281 605 000 TL ile tarım sanayi oluşturmaktadır ki bu da toplamın %50'sinden fazladır. Yine tarım sanayiinde istihdam eden işgücü 110 480 ile en fazla istihdamı oluşturmaktadır. Gayri Safi Üretim Değerine katkı ve çalışan sayısı açısından dokuma sanayii 48 025 kişi ile 76 366 000 TL'lik katılımla ikinci

sırayı almaktadır. Kimya sanayii, ağaç sanayii ve metal sanayii de gayri safi üretim değerine katkı olarak bunları takip etmektedir.

“Sayımda tespit edilen işyeri sayısı 65245’dir. Bu işyerlerinin %79’unda çalışan sayısı 3 ve daha az, %68’inde 5 ve daha azdır. 50 kişinin üzerinde eleman çalıştıran işyeri sayısı ise sadece 321’dir Bu rakamlar, mevcut işletmelerin genellikle küçük ünitelerden oluştuğunu göstermektedir.”¹⁵⁵

Sayım sonucu ile elde edilen bilgilerden biri de yabancı uyruklu çalışan sayısının önemli bir yer teşkil etmediği, sadece 642 yabancı patronun bulunduğu, bundan daha azının işçi olarak çalıştığı, 702 tane de yabancı memur bulunduğudır.

“Sanayi işletmelerinin %95-68’inin çevirici güç kullanmadığı görülmektedir. Elektrik motorları çevirici gücün %52.03’ünü kapsamaktadır. Elektrik sanayii beygir gücünün %42.08’ini, tarım ürünleri sanayii ise %23-39’unu kapsamaktadır. 1927 yılında kullanılan hammaddenin %66’sının tarım sanayiinde, %17’sinin ise dokuma sanayiinde kullanıldığı görülmektedir. Hammaddenin %12.62’si yabancı ülkelerden ithal edilmiştir.”¹⁵⁶

İşyeri başına düşen çalışan kişi sayısının genelde 3 ve altında olması, tarımsal sanayi dışındaki alt kolların toplamının tarımsal sanayii kadar Gayri Safi Üretim Değeri oluşturamaması, işletmelerin %96’sının çevirici güç kullanmamasının 1927 Türkiye’sinde sanayiinin halen önemli bir ilerleme kaydetmemiş olduğunun göstergeleridir.

2.3.2.1.2 Teşvik-i Sanayi Kanununun Sonuçları

1927’de Teşvik-i Sanayi Kanununun çıkarılması ile 1923’de teşvik belgesi olan işletme sayısı 342’den, 1927’de 470’e çıkmıştır. 1929 yılında ise kanundan yararlanan 1589 firma bulunmaktadır. Teşvik-i Sanayi Kanununun en önemli amaçlarından biri sanayi kesimindeki üretim değerini artırmaktır. Ayrıca çok ilkel çalışma faktörlerinden makineleşmeye doğru gidebilmektir.

¹⁵⁵ ACAR Yalçın, a.g.e., s. 32

¹⁵⁶ DİE, a.g.e., s. 151

1932'de Teşvik-i Sanayii Kanunundan yararlanan işletme sayısı 1473, 1939'da ise 1144'dür. Makine-teçhizat, bina değeri açısından bakıldığında 117,5 milyon TL'den, 167,5 milyon TL'ye yükselme ilgili dönem itibariyle gerçekleşmiştir. Daha da önemlisi işletme başına düşen değer 79,800 TL'den, 146,400 TL'ye çıkmıştır. Bunda azalan işletme sayısının etkisi olmasına rağmen işletmelerin toplam üretim değeri 1932'de yaklaşık 112000 milyon TL'den 1939'da yaklaşık 167000 milyon TL'ye yükselmiştir.

XII. Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan İşletmeler

	İşletme Sayısı	Makine-teçhizat ve bina değeri Milyon TL	İşletme başına düşen değer bin TL
1932	1473	117,5	79,8
1933	1397	110,2	78,9
1934	1310	118,5	90,5
1935	1161	126,8	109,2
1936	1101	124,5	113,1
1937	1116	134,2	120,3
1938	1103	148,7	134,8
1939	1144	167,5	146,4

Kaynak: ÇEÇEN A.- DOĞRUEL S.- DOĞRUEL F., Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Ege Yayınları, İstanbul 1996, s. 29

XIII. Teşvik-i Sanayi Kanunundan Yararlanan İşletmelerde Makine ve Güç Kullanımı

	Makinelİ İşletme Sayısı	Makinelİ işletme başına düşen makine sayısı	Makine başına düşen beygir kuvveti
1932	1292	4,55	17,43
1933	1261	5,07	19,45
1934	1199	6,16	18,50
1935	1082	9,57	16,77
1936	1029	9,91	18,70
1937	1048	11,85	17,98
1938	1044	12,82	18,38
1939	1076	9,43	28,76

Kaynak: ÇEÇEN A.- DOĞRUEL S.- DOĞRUEL F., Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Ege Yayınları, İstanbul 1996, s. 29

Görüldüğü üzere makinelİ işletme sayısı azalsa da makinelİ işletme sayısı, başına düşen makine sayısı artmıştır. Bu işletmelerde kullanılan makine sayısı ise yaklaşık 5800 iken 10000 üzerine çıkmıştır.

Teşvik-i Sanayi Kanununun istenildiği düzeyde olmasa da sanayiinin gelişiminde önemli bir rolü olmuştur.

2.3.2.2 Yabancı Sermaye

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayileşme yolundaki amaçların biri de milli burjuvaziyi, milli ekonomiyi oluşturmak olmuş, bununla birlikte başından itibaren yabancı sermayeye karşı olunulmadığı vurgulanmıştır. Hatta Mustafa Kemal, 1923 İzmir İktisat Kongresin'de yabancı sermaye ile ilgili görüşlerini açıkça beyan etmiştir: Yabancı sermayeye ihtiyaç vardır ama yabancı sermaye eskisi kadar serbest hareket edememelidir.

İktisat Kongresinde alınan kararlardan biri de şudur:

“Yabancı sermayesinden müstağni kalmayacağımız açık ise de bu sermayelerin memleket için muzir olmayacak şekilde girmesinin sağlanması”.¹⁵⁷

Yabancı sermayenin bankacılık, ulaşım gibi hizmet sektörlerinde fazla faaliyet alanına sahip olduğu gözlenmiştir. Sanayi sektörü içerisinde daha çok madencilik alanında yabancı sermayenin etkinliği gözlenmektedir. Cumhuriyet’ten önceki dönemde yabancı sermayenin hizmet sektöründeki ve zayıf sanayiinin bir kısmında ezici ağırlığı vardı. Savaşta azalan bu sermaye barış ortamıyla ve sanayiinin özel kesimce geliştirilmesinin planlanmasıyla yeniden artmaya başlamışsa da millileşmeye verilmeye başlanan önem, Osmanlı’daki ortam serbestliğinin yerini kontrole bırakmıştır. Devletçiliğin yoğun olarak uygulanması ise söz konusu sektörlerdeki yabancı sermayenin yerini devletin almasına neden olmuştur.

“1920-1930 yılları arasında belirli yabancı sermaye grupları ve bazı yabancı kişiler, bu devrede kurulan birden fazla Türk anonim şirketinde kurucu, hissedar ya da idare meclisi üyesi olarak bulunmuşlardır. Örneğin, merkezi Paris’te bulunan The Oriental Industrial Monopolies Ltd. Şirketi, Pamuk ve Nebati Yağlar Sanayii T.A.Ş.’nde kurucu ve hissedar, Fethiye Şirketi Madeniyesinde kurucu, T.C. Barut ve Mevadd-ı İnfalâkiye T.A.Ş., T.C. Rozelver ve Av Fişenklere İnhisarı T.A.Ş. ve Ankara Palas T.A.Ş.’nde kurucu hissedardır.”¹⁵⁸ Bir kişinin veya grubun bir çok şirketteki paylarını gösteren örnekler çoktur. “Bu örnekler, Türkiye’ye giren bir yabancı sermaye grubunun birden fazla Türk anonim şirketine hakim olma, bir nevi tekelleşme eğilimini göstermesi bakımından ilgi çekicidir.”¹⁵⁹

1920-1922 yılları arasında Türkiye’de yabancı sermayeli Türk anonim şirketlerinde gerileme olurken, Kurtuluş Savaşı’nın ardından yeniden söz konusu şirketler artışa geçmiş ve 1926’da dönemin en yoğun şirketleşme hareketleri görünmüştür. 1929-1930 yıllarında da doğaldır ki buhranın da etkisiyle yabancı sermayelerin hareketliliği oldukça azalmıştır. “1920-1930 yılları

¹⁵⁷ TÜRKDOĞAN Orhan, a.g.e., s. 111

¹⁵⁸ ÖKÇÜN Gündüz, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayın No. 324, Ankara 1971, s. 154

¹⁵⁹ ÖKÇÜN Gündüz, a.g.e., s. 157

arasında kurulan Türk anonim şirketleri aracılığıyla Türkiye'ye giren yabancı sermaye İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana şehirlerinde toplanmış durumdadır."¹⁶⁰

1923-1939 Dönemi başlangıcında hükümet özel sermayeye karşı tavır takınmamıştır, ancak teşvik de etmemiştir. "Bu dönemde yöneticiler yabancı sermayeyi davet edici beyanlarda bulunmuşlardır. Fakat aynı zamanda yabancı sermayenin ülke ekonomisi üzerindeki etkinliğini ortadan kaldırmak için demiryolları, madencilik ve diğer alt yapı gibi stratejik alanlardaki yabancılara ait sermaye mallarını millileştirmişlerdir."¹⁶¹ Bahsedildiği gibi 1929-1939 arası gerek buhrandan kaynaklanan dünya koşullarına bağlı olarak, gerekse yurt içinde devletçilik politikasına bağlı olarak yabancı sermayenin önemli bir etkinliği bulunmamaktadır.

2.3.3 Mali Yapı ve Faaliyetler

Bir ülke ekonomisinin temelini oluşturan mali yapı, Cumhuriyet'ten önce daha çok yabancıların elinde şekillenmekteydi. Devletin çıkarlarını gözetmekten çok, kişisel çıkarlarını ön planda tutan yabancıların hakim olduğu, yavaş yavaş devletin ve ülkenin ellerine geçmesine zemin hazırlayan bu mali yapıyı değiştirmek, Türkiye Cumhuriyeti'nin faaliyetleri finanse eden mali yapıda -özellikle bankacılık sektöründe- büyük değişimler yaşanmıştır. Bankacılık sektörü ile birlikte borsa, maliye, sigortacılık alanlarında değişimler ve gelişmeler yaşanmıştır.

2.3.3.1 Bankacılık

Bilindiği gibi Osmanlı Dönemi'nin en hızlı gelişen alt sektörü bankacılık olmasına rağmen bu bankalar genellikle yabancı sermayeli olarak kuruldukları için kâr eden devlet değil, özellikle İngiliz ve Alman sermayedarları olmuştur. Yine Osmanlı Devleti'nin en büyük hatalarından biri, ancak milli sermayeli bir Merkez Bankası'na verilecek imtiyaz ve hakları yabancı sermaye ağırlıklı

¹⁶⁰ ÖKÇÜN Gündüz, a.g.e., s. 161

¹⁶¹ ŞAHİN Hüseyin, a.g.e., s. 73

Osmanlı Bankası'na vermesiydi. Cumhuriyetle devam eden en önemli milli banka ise Ziraat Bankasıydı.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda kabul edilen milli sermayenin ve girişimcinin geliştirilmesi ilkesi doğrultusunda bankacılık sektöründe de bir millileşme politikası izlenmiştir. Ancak 1923-1929 döneminde kurulan Türkiye İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası, Emlâk Bankası gibi önemli bankaların dışındaki bankaların çoğu mahalli banka özelliğindedir ve ciddi bir sermayeye sahip değildirler. 1923-1939 Dönemi içerisindeki yeni yapılanmaya ve kalkınmaya destek olan günümüz bankacılığında halen çok önemli yerlere sahip olan, 1929 Dünya Buhranından sonra oluşturulan T.C. Merkez Bankası, Sümerbank, Etibank, Halkbank, Denizbank, İller Bankası gibi bankalardır.

T.C. Merkez Bankası'nın kurulması ve alması gerekli imtiyazların verilmesi, I. Sanayi Planı'nın gerçekleşmesinde önemli yer tutan Sümerbank'ın ve Türkiye İş Bankası'nın kurulması, madenciliğin gelişiminde Etibank'ın, denizciliğin gelişiminde Denizbank'ın oluşturulması, esnafı ve sanayiciyi teşvik amacıyla Halkbank'ın kuruluşu dönemin mali açıdan yapısal ve işlevsel en önemli gelişmelerindendir.

2.3.3.1.1 Türkiye İş Bankası

Cumhuriyetin milli bankacılık akımını başlatan ilk büyük bankası Türkiye İş Bankasıdır. "Cumhuriyet döneminin ilk ulusal bankası, Atatürk'ün direktifleriyle İzmir Birinci İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda 26 Ağustos 1924 tarihinde kuruldu. İş Bankası ilk Genel Müdürü Celal Bayar'ın liderliğinde 2 şube ve 37 personel ile hizmete başladı. İş Bankası 1 milyon TL'lik nominal sermaye ile kuruldu. Bu sermayenin fiilen ödenen 250 bin TL'lik bölümü ise bizzat Atatürk tarafından karşılandı."¹⁶²

Türkiye İş Bankasının kuruluşu ve Atatürk'ün 250 bin TL'lik sermayesi ile ilgili M. A. Aysan'ın Celal Bayar ile yaptığı görüşmede doğrudan bilgiler almak mümkün olmuştur. Atatürk'ün Hint Müslümanlarının şahsına vermiş olduğu 250 bin TL'lik parasını milli muharebe sırasında maliyeye devrettiği, savaştan sonra

ise yeniden alıp değerlendirme yolu aradığından bahsedilmiştir. Yeni kurulacak ekonominin bir çok alanda özellikle sanayi sektöründe ciddi faaliyetler için bunları finanse edecek bir ulusal bankaya ihtiyacının olması, bankacı ve politikacı Celal Bayar'ın görüşleri, Atatürk'ün 250 bin TL ile kurulacak bankaya iştirak etmesine neden olmuştur. Ayrıca ülkenin ilk ulusal bankasının kamuoyunda başta ne gibi tepkiler meydana getirdiği ve nasıl geliştiği ile ilgili de Aysan, Bayar'a ait şu sözleri aktarmıştır:

- "Küçük bankalar ve bankacılar vardı. İtibarı **Milli Bankasını** kurmuşlardı. Başında bir İtalyan vardı. Umumi bir kompleks halinde «Türklerden bankacı olmaz» görüşü yerleşmişti. Nitekim «biz bu bankayı kuracağız» dediğimiz zaman da, gerek ecnebler arasında gerek bizim Türkler arasında «bu yürümez» diye ancak altı ay ömür vermişlerdi.

- Reklam yaptım. O vakit öyle bir haleti ruhiye vardı ki, biz ve diğer Türk bankaları, faiz verirlerdi. Halk yine de mevduat yapmazdı. Güven duydukları için mevduatı Osmanlı Bankasına götürür; faizsiz verirlerdi. Bunu yıktık.

- Ben personeli alır iken tamamen iltimasın kapılarını kapamıştım. Alaylı, meslekten yetişen çocukları alırdım. Onu da bizzat kendim, onun ahlakına itimat ettikten sonra göreve getirirdim. Türkiye'de Osmanlı Bankası'nın çalışma tarzını beğenmezdim. Alman bankalarını da tetkik etmiştim. Çalışırken sık sık gişenin başında saat tutardım. İşler kaç dakikada bitiyor; müşteri ne kadar bekliyor, diye Ondan sonra da yabancı bankaların rekorunu kırmaya çalışırdım. O sırada Osmanlı Bankası'na reel bir üstünlük kurduğumu hatırlıyorum. Bunun en önemli nedeni, adam yetiştirmeye verdiğimiz ehemmiyettir. İsviçre'nin en büyük ve en modern bankası olan Societe Banque Suisse'le bir anlaşma yaptım. Her yıl onlara 9 stajyer gönderdim. Ve ilan etmiştim bankaya. Müsabaka ile gidecekler. Herkes, hiç olmazsa 9 kişinin yerine 50 kişi müsabaka imtihanı için çalışır, hazırlanırdı. Bu suretle de İsviçre'ye gitsin gitmesin seviyesi yükselirdi.¹⁶³

¹⁶² Türkiye İş Bankası, Türkiye İş Bankası Tarihi (www.isbank.com.tr)

¹⁶³ AYSAN M. A., Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2000, s. 92-96

İşte yabancı sermayeli bankaların rekabeti karşısında Cumhuriyetin ilk ulusal bankasının tutulması ve gelişmesi bu şekilde sağlanmıştır. Güvenilir, çalışkan personel alınarak eğitimle yetiştirilmiş, bankacılıkta hıza önem verilmiş, ciddi ve kalıcı reklamlar ile banka Türkiye Cumhuriyeti'nde yer edinmiştir.

“Türkiye’de tüm bankacılık işlemlerini gerçekleştirmek, sınai gelişmeyi başlatmak, ulusal tasarrufları harekete geçirmek, temel ekonomik atılımları finanse etmek ve kredi ihtiyaçlarını karşılamak, yeni kurulan bir ülke için yaşamsal önemde etkinliklerdir.”¹⁶⁴

Atatürk’ün sermayesinin bir kısmını ve İş Bankası adını verdiği, dönemin milletvekili Celal Bayar’ın bakanlıktan istifa ederek yönettiği banka zaman içerisinde kendisinden beklenenleri yerine getirmiş ve oldukça gelişmiştir. Dönem içerisinde şeker sanayisinin kurulmasında önderlik etmiş ve sanayi sektörümüzün oluşmasında temel teşkil eden I. Sanayi Planı ile oluşturulan kuruluşların bir bölümünün finansmanını sağlamıştır. Böylelikle Cumhuriyet Dönemi ulusal bankacılığının ve sanayileşmenin önü açılmıştır. Günümüzde halen Türkiye İş Bankası adı altında faaliyetlerine devam etmektedir.

2.3.3.1.2 Sanayi ve Maden Bankası

Sanayiinin özel sektörü teşvik edilmesi yoluyla geliştirilmesinin planlandığı 1929 yılından önce kurulan bankalardan biri de Sanayi ve Maden bankasıdır ve kuruluş tarihi 19 Nisan 1925’dir. “Bankanın kuruluş amaçları Bankaya devredilmiş olan sanayi kuruluşlarını kurulacak şirketlere devredinceye kadar bizzat idare etmek; iştirak suretiyle sanayi kurmak ve işletmek; bizzat veya iştirak suretiyle maden işletmek: Türk sanayici ve madencilerine ve madencilikle uğraşanlara kredi vermek; kuruluş amaçlarına uygun olmak üzere her türlü banka işlemleri yapmak olarak tespit edilmiştir.”¹⁶⁵

Özellikle devlete ait imalat şirketlerine kredi vermek amacıyla kurulsa da özel sektör yatırımlarına da yardımcı olmuştur. Ancak kredi sağladığı müşteriler sınırlıdır ve faaliyetlerin zor olacağı önceden saptanmıştır. “Türkiye Sanayi ve

¹⁶⁴ Türkiye İş Bankası, a.g.e., (www.isbank.com.tr)

¹⁶⁵ BAŞOL Koray, a.g.e., s. 305

Maadin Bankası, devletin mevcut olan yirmi yatırımının birkaçının yönlendirilmesinde çok önemli rol oynamıştı ve özel sermayenin sahibi olduğu 16 ilave yatırıma da iştirak etmişti. Özellikle şeker, pamuk ve un endüstrilerinin teşvikinde başarılı olundu ve 1931'de sermaye miktarı 8 milyon TL idi”

Sanayi ve Maadin Bankası süreklilik sağlayamamış, sanayii ve madenciliği tam olarak yönlendirememiştir. Bankacılık faaliyetlerini 1932'de Sınai Kredi Bankası'na, endüstrinin planlanması organizasyonunu da Sanayi Ofisi'ne devretmiştir. 1 yıl sonra 1933'de ise bunlar yeni kurulan Sümerbank'a dahil olmuşlardır.

2.3.3.1.3 Emlâk ve Eytam Bankası

Emlâk ve Eytam Bankası da devlet eliyle, Atatürk'ün direktifi ile kurulan bir bankadır. Kuruluş tarihi 3 Haziran 1926, kuruluş amacı inşaat sektörünü desteklemek, inşaata yönelik kredi taleplerini karşılamak ve yetim haklarını korumaktır. “Bankanın ilk sermayesi 20 milyon TL olarak belirlendi. İlk şube 13 Temmuz 1926 tarihinde Ankara'da açıldı. Emlâk ve Eytam Bankasının diğer bankalardan ayırt edici özelliği, gayrimenkul karşılığında borç para veren bir kamu bankası olmasıdır.”¹⁶⁶ Emlâk Bankası'nın 1929'da Türk bankalarındaki mevduatın %5'ini topladığı bilinmektedir.

Emlak ve Eytam Bankası aynı ad altında olmasa da aynı amaçlar doğrultusunda Cumhuriyet boyunca hem özel sektörün oluşturduğu konut edinme faaliyetlerinde hem de çok önemli kamu yapılarının inşasında önemli rol sahibidir. Günümüz itibariyle T.C. Ziraat Bankası A.Ş. Emlak Şubesi olarak hizmette bulunmaktadır.

2.3.3.1.4 T.C. Merkez Bankası

İlk bölümden de hatırlandığı gibi Osmanlı Devleti'nde bir ülkede merkez bankasının yapması gerektiği işlevlerin bir kısmını Osmanlı Bankası o zamanki ismi ile Bankı Osmani Şahane yürütmekteydi. Fransız-İngiliz sermayeli bu bankaya banknot çıkarma imtiyazı ve tekeli verilmişti. 135000 hisseden oluşan

¹⁶⁶ Türkiye Emlak Bankası A.Ş., Tarihçe (www.emlakbank.com)

banka sermayesinin 80.000'i İngilizlere, 50.000'i Fransızları sadece 5.000'i Osmanlılara verilmişti.

Cumhuriyet kurulur kurulmaz bir merkez bankasının ani olarak oluşturmak mümkün olmadığından Osmanlı Bankası'nın imtiyaz süresi 1935'e kadar uzatılmıştı ama anlaşmada banknot ihraç edecek yeni bir devlet bankasının kurulması durumunda itiraz hakkı olmayacağını belirten bir hüküm bulunmaktaydı.

Cumhuriyetle birlikte hemen bir merkez bankası oluşturulmasa da bankanın kurulma çalışmalarına başlanmıştır. Bir merkez bankasının gerekliliği bilinmektedir.

"1926 yılından itibaren bir Merkez Bankası kurulması için hazırlıklara girilmiş, 11 Haziran 1930'da 1715 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu kabul edilerek 3 Ekim 1931'de banka kurulmuş ve resmen çalışmaya 1 Ocak 1932'de başlamıştır. Banka ilk kurulduğundan 30 yıl süreli banknot ihracı imtiyazına sahipti."¹⁶⁷ Bu süre 25 Nisan 1994 yılında yapılan son değişiklikle süresiz uzatılmıştır.

"Osmanlı Bankası tarafından tedavüle sürülen banknotların karşılığında 1/3 oranında altın bulundurmak zorunluluğu vardı. Türkiye Cumhuriyet merkez Bankası'nın kuruluşundan itibaren parada karşılık sistemine son verilerek, ülkemizde para sistemi değiştirilmiş ve altın para sistemi yerine tedavülü zorunlu kağıt para sistemine geçilmiştir."¹⁶⁸ Aslında bu dönemde altın para sistemi sadece Türkiye'de değil, önemli dünya ülkelerinde de terk ediliyordu. O dönemde dünya ülkelerinde devletçi politikaların ağırlık kazanması serbest ticaretin giderek kısıtlanmasına neden oluyordu. "Dış açık ve fazlaların ulusal para arzını etkilemesi de otomatik olmaktan çıkmıştı. Merkez bankaları dış dengesizliklerin para arzı üzerinde istenmeyen etkilerini derhal kısırlaştırıyorlardı."¹⁶⁹ Türkiye Cumhuriyeti de uluslararası gelişmelere bir anlamda ayak uydurmaya çalışıyordu.

¹⁶⁷ T.C.M.B., T.C.M.B. Cumhuriyet Dönemi (www.tcmb.gov.tr)

¹⁶⁸ ÖZDEMİR Mehmet, a.g.e., s. 8

¹⁶⁹ SEYİDOĞLU Halil, Uluslararası İktisat, 13. Baskı, s. 541

“ 1715 sayılı Kuruluş Kanunu'nun 2.'nci maddesine göre, memleketin iktisadi gelişmesine yardım maksadıyla kurulan T:C. Merkez Bankası'nın görevleri;

- i- Iskonto fiyatını tespit ve para piyasasını ve tedavülünü düzenlemek
- ii- Hazine işlemlerini yapmak
- iii- Hükümetle birlikte Türk parasının gelecekte istikrarı ile ilgili bütün tedbirleri almaktır.”¹⁷⁰

Bankanın görevleri ve yetkileri daha ayrıntılı olarak ele alınacak olunursa;

- Hazine işlemleri yapması, ülke içine ve dışına para naklini sağlaması
- Kendi ve başkaları hesabına altın alıp satabilmesi,
- Döviz alıp satabilmesi,
- Belirli bir miktara kadar Devlet tahvili ve belirli sermayeye sahip milli bankaların tahvillerini alıp, satabilmesi,
- Belirli koşullara sahip ticari senetlere reeskont uygulaması
- Hazineye kısa vadeli avans hesabı açması,
- Sağlam tahvillere, devlet tahvillerine ve reeskonta kabul ettiği ticari senetlere dört ay vadeli avans verebilir,
- Tevdiat kabul edebilir.

T.C. Merkez Bankası günümüzde de sahip olduğu haklar ile para politikası ve Türkiye Ekonomisi üzerindeki etkinliğini korumaktadır.

2.3.3.1.5 Sümerbank

Sümerbank, Sanayi ve Maadin Bankası'nın görevlerini devralan Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası'nın yerine sanayii kurma ve kalkındırma amaçlı olarak kurulmuştur. “Sümerbank, tüzel kişiliği ve özel kanunda belirtilen

sınırlar içinde muhtariyeti olan, sorumluluğu sermayesiyle sınırlı; sermayesinin tamamı devlete ait, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere, özel hukuka tabi şekilde Sanayi Bakanlığı'na bağlı, İktisadi Devlet Teşekkülü olarak 1933 yılında kuruldu.”¹⁷¹

Günümüz sanayisinin temeli olan I. Sanayi Planı'nın uygulanmasındaki en büyük finansman kaynağı olmuştur, imalat sanayi Sümerbank'ın desteği ve çalışmaları ile kurulmuştur. Sümerbank'tan beklenenler;

- Devlet Sanayi Ofisi'nden aldığı fabrikaları işletmek,
- Devlete ait bütün sınıai kuruluşların etüt ve projeleri hazırlamak ve yönetmek
- Kalkınmaya yardım edecek gerekli sınıai kuruluşlarına sermayesi dahilinde destek olmak,
- Sanayide istihdam edecek kişilerin eğitimine yardımcı olmak
- Sanayi kuruluşlarına kredi vermek, bankacılık işlerini üstlenmek

Sümerbank 20 milyon lira sermaye ile 1933'de kurulmuş, 1939'a kadar sermayesi 100 milyon liraya çıkarılmıştır. Birinci Sanayi Planında yer alan 20 fabrikanın kurulmasında, işletilmesinde çok önemli paya sahip olmuştur.

2.3.3.1.6 İller Bankası (Belediyeler Bankası)

1929'dan sonra sanayileşmenin devlet eliyle gerçekleştirilmesi, devletin kurduğu ve kuracağı işletmelere ve yerleşim yerlerine altyapı hizmetlerinin bir an önce sağlanması gerekliliğini de gözler önüne sermiştir.

“Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nın uygulanması ile ilgili hazırlıklar sürdürülürken, şehir ve kasabaların su, elektrik, havagazı, kanalizasyon gibi kamu hizmetleri ile ilgili tesisler, yapılar ve diğer işlerin vücuda getirilmesini kolaylaştırmak, şehir ve kasabaların kuruluş ve imarı yolundaki plan ve programları desteklemek amacıyla belediyelere gerekli kredi ve teknik yardım

¹⁷⁰ ZARAKOĞLU Avni, a.g.e., s. 34

¹⁷¹ (www.forsnet.com.tr), Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti: Atatürk'ün Kurduğu Kurum ve Kuruluşlar, Sümerbank (www.ATATÜRK.net.FORSNET)

sağlayacak bir mali müesseseye olan şiddetli ihtiyaç görülmüş; 24.6.1933 tarih ve 2301 sayılı Kanun'la Belediyeler Bankası kurulmuştur."¹⁷²

1945'de Belediyeler Bankası'nın adı iller Bankası olarak değiştirilmiş ve işlevleri genişletilmiştir.

2.3.3.1.7 Türkiye Halk Bankası

Türkiye Halk Bankası küçük esnaf ve sanatkârların kredi ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulmuştur. "Ayrıca Türkiye Halk Bankası'nın kurulmasının temelinde ulu önder ATATÜRK'ÜN «küçük esnafa ve büyük sanayi erbabına muhtaç oldukları kredileri kolayca ucuza verecek bir teşekkül vücuda getirmek ve kredinin normal şartlar altında ucuzlatılmasına çalışmak da çok lazımdır» ile «Siz sanatkârların ufak dükkanları yerine muhteşem fabrikalar yapıldığını gördüğüm gün, mutluluğum en yüksek derecesini bulacaktır» fikirleri önemli bir yer tutmuş ve her zamanki gibi yol gösterici olmuştur."¹⁷³

1933'de 2284 sayılı Halk Bankası ve Halk Sandıkları Kanunu ile kurulması kararlaştırılsa da ancak 1938 tarihinde faaliyetlerine başlayabilmiştir.

2.3.3.1.8 Etibank

Cumhuriyet kurulduktan sonra ülkenin önemli kaynakları arasında bulunan maden işletmeciliği ihalesinin yabancı hakimiyetinden alınarak, Türk tebaasının ağırlıklı sermayesine sahip şirketlere verilmesi daha sonrasında ise devlet işletmeciliğine geçilmesi kararı alınmıştır.

"Dünya ekonomik krizinin ve ülkemizde Kurtuluş Savaşı'nın yaşandığı dönemin hemen akabinde, Atatürk'ün çağları aşan ileri görüşü ile sanayileşme ve bunun motoru olan doğal kaynaklar ve finans olgularını bir arada sağlayan Etibank, 14.6.1935 tarihinde kurulmuş"¹⁷⁴ tur.

¹⁷² ZARAKOĞLU, Avni, a.g.e., s. 46

¹⁷³ Türkiye Halk Bankası, Tarihçe (www.halkbank.com.tr/tarihçe)

¹⁷⁴ Eti Holding, Eti Holding Tarihçesi, (www.etibank.com.tr)

Devlet yeraltı kaynaklarını değerlendirmek için Maden Tetkik Arama Enstitüsü'nü kurmuş bu enstitüyü ve beraberinde elektrik İşleri Etüt İdaresini yönlendirmesi ve finanse etmesi için de Etibank oluşturulmuştur.

Etibank'ın finanse etmesi düşünülen Elektrik İşleri Etüt İdaresi ise, aynı yıl içerisinde 24.6.1935 tarih ve 2819 sayılı kanun ile ülkedeki enerji kaynaklarından en ekonomik şekilde yararlanılması için kurulmuş, madenciliğin gelişimine katkıda bulunacağı da düşünülmüştür.

2.3.3.1.9 Denizbank

Denizbank deniz taşımacılığı konusunda bir takım kuruluşları bir araya getirip birlikte hareket etmekten doğacak avantajlara sahip olmayı amaçlayarak kurulmuştur. II. Sanayi Planında Denizbank'ın kurulma gayesi şu şekilde açıklanmıştır: "Deniz Bank" deniz nakliyat sahasında müstakil ve ayrı çalışan muhtelif müesseseleri birleştirmek, bunları müşterek gayeye doğru, İktisat Vekaletince tespit edilecek bir plâna göre, inkişaf ettirmek, masraflarındaki müşterek fasılları ve teşkilâtı birleştirmek suretiyle tasarruf temin etmek ve nihayet, Devletin ekonomik kalkınma hareketinde takip etmekte olduğu çok ve fakat plânlı ve şuurlu enerji sarf etmek prensibini deniz nakliyatı sahasında da tecelli ettirecek bir teşekkül olacaktır"¹⁷⁵ Denizbank'ın deniz taşımacılığında plan ve tasarruf oluşturması düşünülmüştür.

Denizyolları işletmelerinin koordine edilmesi yönetim oluşturulup finanse edilmesi amacıyla 30 Kasım 1937 tarih ve 3295 sayılı Kanun'la Denizbank, 50 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Tahvil çıkarma ve tüm bankacılık işlemlerinin yapma hakkı tanınmıştır.

2.3.3.2 Para ve Kredi

Cumhuriyet hükümeti, Osmanlı Devleti'nden geçen kağıt paralarla faaliyetlerine başlamıştır. Bilindiği gibi bu dönemde Osmanlı Bankası banknot çıkarma yetkisi olan tek ve piyasadaki para arzında en etkin kuruluştur. Bu yıllarda para arzının artırılmamasına özellikle dikkat edilmiştir. Bu daha çok Türk

Parasına değerini kaybettirmeme, istikrar kazandırma ile ilgili bir davranıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Osmanlı Devleti'nden almış olduğu karşılığı bulunmayan evrak-ı nakdiye 158.518.138,60 lira değerindedir. 5 milyon lira değerinde de madeni ufaklık para bulunmaktadır.

"4 Şubat 1928 tarih ve 1207 sayılı yasayla 5 milyon liralık daha ek madeni para çıkartılması kabul edildi. Cumhuriyet Hükümeti'nin yeniden ve açıktan çıkardığı ilk para budur. 1929 krizi döneminde dolaşımda 158.518.138 liralık kağıt, resmi makamlara göre de 8.5 milyon liralık madeni ufaklık para vardı."¹⁷⁶

1929 krizinden sonra 1930 yılının Mart ayında kurulan Bankalar Konsorsiyumu döviz piyasasını düzenlemeyi ve emisyon bankası kuruluncaya kadar bir kısım işlevleri üstlenmeyi amaçlamıştır. Türk lirasının değerli olması ithalatı artırıcı, ihracatı kısıtlayıcı etki yapınca ve dünya krizi çıkınca devlet para piyasasını daha sıkı kontrol altına alma gereği duymuştur.

1923-1939 Döneminde para politikalarını oluşturan en önemli gelişme T.C. Merkez Bankası'nın 1930'da kurulup, 1932'de faaliyete geçmesidir. "Merkez Bankası'nın kuruluşu ile kredi işlemleri sınırlı tutulmuş iken özellikle kamu kesiminden gelen kredi talebinde hızlı bir artış gözlenmiş bu da kredi hacminde artışlara sebep olmuştur. Merkez Bankasının kuruluşundan sonraki dikkate değer bir olay da Türkiye'de bir süre için üç tür paranın dolaşımda bulunmuş olmasıdır. Bunlar Osmanlı Bankası Banknotları, Osmanlı İmparatorluğunun çıkarmış olduğu kaimeler ve Merkez Bankasının tedavüle sürdürdüğü liralardır."¹⁷⁷

"Merkez Bankası kuruluncaya kadar Hazinece çıkarılarak , İmparatorluk'tan devredilen Osmanlı Bankası ihraçlı banknotlarla değiştirilmiş

¹⁷⁵ İNAN Afet, *Türkiye Cumhuriyeti'nin İkinci Sanayi Planı*, a.g.e., s. 310-311

¹⁷⁶ PARASIZ İlker, a.g.e., s. 9

¹⁷⁷ AKDİŞ Muhammet, *Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkinliği ve Türkiye*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları No: 2, Afyon 1996, s. 96

bulunan 158,748,563 TL tutarındaki tedavüldeki banknotlar, 11 Haziran 1930 tarihli ve 1715 sayılı kanunla kurulan Merkez Bankasına devredilmiştir.¹⁷⁸

Ayrıca 1929 Krizinin Türk Parası üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltmak için 20 Şubat 1930 tarihinde Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanuna göre döviz, para, pay senedi ve tahviller alım satımının ve ülkeden ihracının gerçekleşmesi, Türk Parası üzerinde kararlar alınması Bakanlar Kurulu'nun yetkisine bırakılıyordu. 1929 yılına kadar Türk Lirası istikrarını korumuştur. Fransız frangı Türk lirası karşısında 9.5 kuruştan, 7.7 kuruşa düşmüş, dolar 187 kuruştan 196 kuruşa, sterlin 835 kuruştan 956 kuruşa, Alman markı ise 44 kuruştan 46 kuruşa yükselmiştir.

1930 yılından sonra Türk lirası Sterlin karşısında yükselişe geçmiştir. 1930'da 1032 kuruş olan Sterlin 1938'de 616 kuruşa düşmüştür.

Türk lirasının 1923-1939 dönemi içerisinde en olumsuz seyir kaydettiği yıllar 1928-1939 alt dönemidir.

1929-1939 Döneminde toplam para arzı incelenecek olunursa;

XIV. Toplam Para Arzı (000 TL)

Yıllar	Kağıt Para miktarı	Ufaklık Para miktarı	Toplam Para miktarı	Değişme (%)
1929-1931	158.749	8.572	167.321	100
1932	148.572	8.572	157.154	93.9
1933	146.826	8.572	155.398	92.8
1934	158.157	9.279	167.436	100.6
1935	162.754	16.001	178.755	100.3
1936	180.759	21.081	201.804	120.6
1937	168.630	25.359	193.989	115.9
1938	193.980	25.452	219.432	131.1
1939	281.460	26.586	308.049	184.1

KAYNAK, PARASIZ İlker, Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 37

1929'dan 1939'da toplam para arzı %84,1 oranında artarak toplam 167.321.000'den 308.049.000 liraya çıkmıştır. Bilindiği gibi 1923'de

¹⁷⁸ AYSAN Mustafa, 100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Ekonomik ve

Cumhuriyete geçen 158.749.000 lira değerinde evrak-ı nakdiye bulunmaktaydı. Bu rakam kağıt para olarak 1932'e kadar aynı kalmıştı.

Dönem içerisinde kredilerin seyrine bakılacak olduğunda en önemli hareketlenmelerin 1927 ve sonraki yıllarda olduğu görülmektedir. Cumhuriyet kurulduğunda Ziraat Bankası dışındaki büyük bankalar yabancı sermayeli bankalardı ve kredi vermek amacını güttükleri pek söylenemezdi. Kredi verme hareketlerinin canlanması T. İş Bankasının faaliyete geçmesi ve Ziraat Bankasının'da bir takım işlevsel değişikliklerin yapılması ile sağlanmıştır.

"1927'de banka kredilerinin yıllık ortalama düzeyi, tahminen 320-350 milyon lirayı bulmuştu. Bu miktarın üçte birden fazla bir bölümü Türk bankalarınca verilmişti. 41 milyon lirayla Ziraat Bankası en yüksek paya sahipti; İş Bankası 32 milyonla ikinci sırayı alıyordu. Kredilerin çoğu yabancı bankalarca verilmişlerdi. Tek başına Osmanlı Bankası'nın verdiği kredi 177 milyon lirayı, ya da toplam para kredilerinin yarısından fazlasını buluyordu."¹⁷⁹

1930'lu yıllarda Sümerbank, Denizbank, Etibank, Halkbank gibi yeni kurulan bankaların en önemli misyonlarından biri de imalat sanayiini, madencilik sektörünü, ticareti ve denizciliği geliştirmek ve yeni yapılanma için kredi sağlamaktı. Ancak krizin getirmiş olduğu kapalı ekonomi, paranın istikrarını korunmaya çalışılması gibi durumlardan dolayı para arzının fazla genişletilmesi düşünülmüyordu. 1932-1938 Dönemine ait kredilere bakılırsa;

Sosyal Yayınlar, İstanbul 1980, s. 39

¹⁷⁹ KEYDER Çağlar, "1923-1929 Döneminde Para ve Kredi", Türkiye İktisat tarihi Üzerine Araştırmalar ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı, Ankara 1978, s. 226

XV. Kamu Sektörüne ve Özel Sektöre Açılan Krediler (1932-1938)

Yıllar	Hazine Milyon TL	Özel Sektör Milyon TL
1932	3,6	-
1933	7,8	-
1934	8,5	-
1935	8,0	5,0
1936	27,0	23,5
1937	45,0	15,2
1938	88,0	17,1

Kaynak: PARASIZ İlker, Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 38

1932'de Hazineye açılan kredi 3,6 milyon iken, 1938'de 88.0 milyon TL olmuştur. 1938'de sanayiye açılan kredi ise 17.1 milyon TL olarak ifade edilmiştir.

2.3.3.3 Maliye

2.3.3.3.1 Maliye Bakanlığı Teşkilatı

Maliye Bakanlığı Cumhuriyet'in ilanından önce TBMM'nin kurulmasıyla Maliye, Rüşumat ve Defter-i Hâkani (Maliye, Gümrük ve Tapu) Vekâleti olarak, Ankara'daki hükümet konağında çalışmalarına başlamıştır.

Maliye Bakanlığı Merkez ve Taşra teşkilatı olarak yapılanmasını 1920-1926 yılları arasında tamamlamıştır. 1927 yılı Bütçe Kanunu'nda Bakanlığın ana birimleri:

Merkez Teşkilatı: Müsteşar, Muhasebe-i Umumiye Müdüriyeti-i Umumiyesi-Varidat-ı Umumiye Müdüriyeti-i Umumiyesi- Memurin Müdüriyeti- Düyun-ı Muhtazama Müdüriyeti- Muhasebe-i Milliye Müdüriyeti- Emlak-ı Milliye Müdüriyeti- İstatistik Müdüriyeti- Muhassasat-ı Zatiye Müdüriyeti- Hazine Vezne ve Muemalat-ı Nakdiye Müdüriyeti- Pul ve Kıymetli Evrak ve Levazım Müdüriyeti- Kalem-i M ahsus M üdiriyesi- Hukuk Müşavirliği- T asfiye-i H esabat M üdiriyesi-

Heyet-i Teftiſhiye- Merkez Daireleri Muhasebe Müdürlükleri- Müessesat-ı Maliye ve Œirketler Komiserleri- Darphane-i Milli- Maliye Mektebi

TaŒra TeŒkilatı: Defterdar ve Vilayet Muhasebe Müdürü- Muhasebe Müdürü, Kaza Malmüdürü- Vilayet ve Kaza Varidat Kalemleri- Tuz, Balık, Pul Müdürü, Tuz, Balık, Pul Kalemleri- İstanbul ve İzmir Emlâk İdaresi- İstanbul Muhakemat Encümeni, Milli Saraylar Müdiriyeti- Rüsumat Müdiriyeti Umumiyesi- Tapu Umum Müdürlüğü, Kefalet Sandığı

Bu ilk Bütçe Kanunu'na dahil olan teŒkilatlar daha sonra dönem içerisinde deĖiŒiklikler yapılmıŒtır. 1929 Yılında teŒkilatın birim isimlerinde biraz daha TrkeleŒtirme yapıldığı gözlenmektedir. Ayrıca kadro sayısında da azaltma yapılmıŒtır. 1933'de İstanbul Maliye TeŒkilatı zel olarak dzenlenmiŒtir.

Maliye TeŒkilatı Kanunu 1936 yılında ıkarılmıŒtır. "Bu dönemde Maliye Bakanlığı daha çok gelir tahakkuk ve tahsilat daireleri ile denetim organlarını teŒkilatlandırmak ile meŒgul olmuŒtur. Modern anlamdaki hazineciliğin henüz bu yıllarda oluŒmadıĖı gözlenmektedir. Mali idarelerden sadece gümrükler ve tekel idareleri Maliye Bakanlığından ayrı bir teŒkilat olarak rgtlenmiŒtir".¹⁸⁰

Maliye TeŒkilatı, maliye ve bütçe politikalarını uygulamada üzerine dŒeni yapmıŒtır.

2.3.3.3.2 Maliye Politikaları

Büyük Millet Meclisi'nin kuruluŒu'ndan itibaren yeni devletin bağımsız mali idaresi için alıŒmalara baŒlanmış ilk hedefler, Türkiye için ciddi bütçelerinin oluŒturulması, bütçe denkliğinin sağlanması, dıŒ borçlardan kurtulunması, gümrük bağımsızlığının sağlanması, aŒarın kaldırılarak yerine yeni vergiler koymak yoluyla tarım kesimindeki ağır yükün diğer sektörlere kaydırılması olmuŒtur.

1923-1939 Dönemi boyunca ortak amaç denk bütçe ve Türk Lirasının istikrar olarak özetlenebilir.

¹⁸⁰ T.C. Maliye Bakanlığı, a.g.e., s. 443

Dönemin önemli mali sorunlarının içinde Osmanlı'dan kalan dış borçlar önemli yer tutuyordu. Bu borçlar kapsamında kurulan Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kaldırılması Lozan Anlaşması ile kabul edilmişti. Düyun-u Umumiye İdaresi gelirlerini 1924 yılında milli hükümete devretti. Düyun-u Umumiye İdaresi dış borçları veren yabancılar tarafından idare edildiğinden Osmanlı Devleti'nin Mali Yapısına yabancıların karışmasına neden olmuştu. Bu idarenin kaldırılması yeni devletin mali bağımsızlığında önemli bir adımdır.

Ancak mali bağımsızlık, gümrük politikalarında gerçekleşti. 1929 yılında koruyucu amaçlı Gümrük Tarifesi İthalat ve Genel Tarifesi Kanunu yürürlüğe girdi.

Ayrıca aşar vergisinin kaldırılması ve tüm sektörlere dağıtılan yeni vergiler ile vergi politikasında da değişiklikler meydana getirilince başta düşünülen mali hedefler gerçekleştirilmiş oldu.

1930-1939 alt döneminde de en önemli maliye politikası denk bütçeyi sağlamak üzerine idi. Devletçi sanayileşme kamu gelirleri ile finanse edilmeye çalışılmıştır.

XVI. Kamu Gelir ve Giderleri

Yıllar	Gelirler	% Artış	Giderler	% Artış	Bütçe Açıkları (TL)
1930	217451343		210129655		-7321688
1931	165227843		181861013		15633170
1932	186816681		212011107		25794426
1933	174291035		173608829		-687206
1934	207277524		228856736		21581212
1935	231391323		259589193		28197870
1936	271078532		252402010		-18676522
1937	314170811		287183747		-26987064
1938	322933849		303888954		-19044895
1939	389721865		387229372		-2492493

Kaynak: PARASIZ İlker, Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998, s. 43

1931,1932,1934,1935 yıllarında bütçe açık verirken, diğer yıllarda bütçe fazlalıkları gerçekleştirilmiştir.

Genel açıdan bakıldığında 1923-1939 dönemi için denk bütçe politikasının uygulanabildiği söylenebilir.

2.3.3.3 Dış Borçlanmalar

Osmanlı Devleti'nin son döneminin en büyük sorunu olan ve giderek artan dış borçlar, Cumhuriyet Dönemi'nde kapanılmaya çalışılmıştır. Lozan Anlaşması ile dış borçların büyük oranının ödenmesi yeni devlete kalmıştır. 1929'dan itibaren de bu borçlar geri ödenmeye başlamıştır. Dünya Ekonomik Krizinin yaşanması ve Osmanlı'dan kalan borçların büyük külfet oluşturması devletin yeni borçlanmalara fazla sıcak bakmamasına neden olmuştur.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında dış borçlanma gerçekleştirilmemiştir. 1930'da ABD'den 10 milyon altın-dolar, %6.6 faizle 20 yıl ödemeli olarak karşılığında çakmak ve kibrit üretim işletme imtiyazı verilerek alınmıştır. 1934'de Sovyetler Birliği'nden 8 milyon altın-dolar 1938 yılında İngiltere'den 16 milyon Sterlin borç alınmıştır.

2.3.3.4 Borsa

Cumhuriyet'ten önce Türkiye'de borsa hareketleri yabancıların kontrolünde gelişmekteydi ve borsa bir kurum haline getirilmeden önce Galata'da faaliyet göstermekte idi. Daha sonra 1874'de "Dersaadet Tahvilat Borsası" adıyla resmi bir kurum halini almıştı.

Osmanlı'dan sonra yönetimi ve kapsamı farklı yeni bir devletin oluşturulması tüm ekonomiyle birlikte borsayı da etkilemiştir. Önemli düzen değişiklikleri meydana gelmiştir.

"Hükümet, borsa konusunda ilk icraat olarak 1923 tarihinde, yetenekli bir maliye müfettişini Borsa Komiserliğine tayin etmiştir. Onunda ilk işi, yeni tüzük hükümlerinin verdiği yetkiyi kullanarak borsayı kozmopolit unsurlardan

temizlemek ve kaçakçılık yuvası olan Kambiyo Kulübü'nü kapatmak olmuştur. Böylece kambiyo alım-satımıyla ilgili işlemler yeniden borsaya dönmüştür."¹⁸¹

Bu değişiklikler 22 Ağustos 1923 tarihinde Bakanlar Kurulu Kararıyla kabul edilen bir ek tüzüğün ilk yenilikleridir. Bu tüzük Cumhuriyetin ilk borsa reformudur. Söz konusu reform, Mubayaacı deyimini yerine "acenta"yı (borsa acentası) getirmiş ve acenta sayısını 60 ile sınırlandırmıştır. Acenta'da kayıtların Türkçe tutulması gerekliliği getirilmiştir. Bütün mali yapıdaki millileştirme hareketlerine borsa da katılmış, acentaların Türk olma şartı konulmuştur.

Borsa ve borsa üyelerinin denetimiyle ilgili idari tedbirler alınmış, tüzük değişiklikleri ile birlikte emir, tebliğ ve sirküler çıkarılmıştır.

1927'de borsanın adı "Esham ve Tahvilat, Kambiyo ve Nukud Borsası" olarak değiştirilmiştir. O dönemde borsa günümüzdeki menkul kıymetler işlevinden çok kambiyo işlemiyle ilgilenmektedir.

1929 krizinden sonra Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında Kanun hükümleri borsayı etkileyen önemli yasal değişikliklerdendir. Bu kanun hükümleri arasında;

- Kambiyo, esham ve tahvilat işlerinde spekülasyonun yasaklanması yani Maliye Bakanlığı'ndan izin almış banker gişeleri dışında kambiyo alım-satımı yapılmaması, döviz karşılıklarına sınır getirilmesi, fertler ve kurumlar arasında yabancı para esaslı üzerinden yapılmış veya yapılacak iç alım ve satım ve borçlanmalarda ödemenin döviz olarak yapılamaması bulunmaktadır.

Dönem içerisinde borsa ile ilgili bir değişiklik 1.4.1938 tarihinde İstanbul Borsasının üç yıl süre ile kapatılması, Ankara'da Kambiyo, Esham ve Tahvilat Borsası açılması ilgili kararnamenin çıkarılmasıdır. 1941'de yeniden Ankara'daki borsa kapanarak İstanbul Borsası açılmıştır.

¹⁸¹ FERTEKLİGİL Azmi, a.g.e., s. 137

2.3.3.5 Sigortacılık

Araştırılan dönemi başlarında Cumhuriyet'in kuruluş aşamasında sigortacılığın mali piyasada yoğun olduğu söylenemez. İlk sigortacılık faaliyetleri Osmanlı'da dünya piyasalarından çok daha sonra kendini göstermiştir. Osmanlı'nın tutucu yaklaşımından ve sermaye piyasalarına katılımlarının çok sınırlı kalmasından dolayı sigortacılıkta da yabancı şirketlerin etkinliği söz konusu olmuş 1897 de Sun, Nothern, Nort British adlarında İngiliz şirketleri ardından Fransız şirketleri açılmıştır. Bunların yanı sıra Osmanlı Umum Sigorta şirketi adında sigorta şirketi de ilk yerli sigorta olmuştur. Cumhuriyetten önce ve sonra Türk-Yabancı ortaklı şirketlerde faaliyet göstermiştir.

Dönem içerisinde asıl gelişmeler 1927 den sonra sigortacılık konusunda kanun ve yönetmeliklerin çıkarılması ve denetlemeye tabii tutulması ile başlamıştır. "Bu arada 1929 larda Milli Reasürans TAŞ faaliyete geçmiştir. 1935 lerde Güven Sigortanın 1936 larda Ankara Sigortanın kurulduğunu görüyoruz".¹⁸²

Böylelikle Cumhuriyet hükümetlerinin, sigortacılık alanında da düzenlemeler yaptığı ve geliştirmeye çalıştığı ifade edilebilir.

2.3.4 Ulaştırma

Türkiye Cumhuriyeti, eski Osmanlı Devletinin uzantısı olmak amacıyla değil, çağa uygun yeniliğe açık yepyeni bir devlet oluşturmak için kurulmuştur. Ekonomik açıdan yeniden inşaa edilmesi söz konusudur. Ekonominin bütün alanlarında gelişmek için öncelikle alt yapı çalışmalarına yön vermek gerekmektedir.

"Şimendifer yada demiryolu politikası Cumhuriyetin kuruluş dönemini simgeleyen hareketlerin başında gelir. 1924 de başlayan, 1927 den sonra hızlanan ve 1939 a doğru sona erdiği anlaşılan demiryolu politikası yeni rejimin kuruluşu ile özdeşleşmiştir. Demiryolları 19.yy.da dünyada büyük bir hareket yaratmıştır. Demiryolu demek, siyasal iktidar ve ekonomik nimet demektir.

¹⁸² BAŞOL, Koray:a.g.e., s. 313

Demiryolu politikası, devlet kurma ve iç pazar yaratma politikası demek oluyordu.”¹⁸³

Taşımacılıkta karayolları ve karayolları taşıtları o dönemde çok yetersizdi, denizyolları ile sadece kıyı bölgelerine ulaşmak mümkündü. Yol yetersizliğinin sıkıntıları çok iyi biliniyor ve sanayileşme açısından da uygun demiryolları ağının bir an önce kurulması gerekliliği bilinciyle hareket ediliyordu.

“Demiryolu şebekesi ülkenin yük, yolcu, asker taşımak için temel alt yapısıdır. Fakat bundan ibaret değildir. Bu alt yapı, özellikle entegre bir sanayi hareketinin zeminini oluşturabileceği için önemlidir. Ucuz ve uzun ömürlü bir alt yapı şebekesi olmaksızın sanayii entegre biçimde kurulamıyor. Yani, önce büyük çaplı ulaştırma, sonra modern ve entegre sanayi olacaktır. “

İzlenen ulaşım politikası dönem açısından oldukça mantıklı ve yerinde bir politikaydı. Cumhuriyetten önce Osmanlı da demiryolu yapımına İngilizler 1856 yılında aldıkları imtiyazla başlamışlar ilk hattın yapımında ise 1866 da tamamlamışlardır. En son Anadolu Demiryolları ile Bağdat Cenup Demiryolları Alman sermayesi ile tamamlanmıştı. Ancak yeni cumhuriyetin amacı mevcut demiryollarını millileştirmek ve yurdun büyük bölümüne demiryolu ağı kurmaktır. “Bu şekilde Cumhuriyet döneminden önce çeşitli yabancı şirketler tarafından inşa edilerek işletilen demiryollarının 4000 km.’lik kısmı Cumhuriyet’in ilanı ile çizilen milli sınırlar içerisinde kalmıştır. 24-5-1924 tarihinde çıkarılan 506 Sayılı Kanun ile bu hatlar millileştirilmiş ve “Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesi” kurulmuştur. Demiryollarının yapım ve işletmesinin bir arada yürütülmesini ve daha geniş çalışma imkanları verilmesini sağlamak amacıyla çıkarılan 31.5.1927 tarihli ve 1042 Sayılı Kanun’la “Devlet Demiryolları Limanları İdare-i Umumiyesi” adını almıştır.¹⁸⁴ Devlet böylelikle bu kurum ile demiryolları yönetimini tamamen ele geçirerek, hedefi doğrultusunda hareket etmekteydi. 1923’de devralınan yaklaşık 4000km’lik demiryolu 1935’de yaklaşık 6650 km’e çıkarılmıştır.

¹⁸³ KURUÇ, Bilsay:a.g.e., s. XXXIII

¹⁸⁴ TCDD: Kuruluşunda Bugüne Devlet Demiryolları (www.tcdd.gov.tr/tarihçe)

Aslında bunlar gerçekleştirilirken devlet bu satın almaları ve yeni inşaatları finanse edecek imkanlara sahip değildi, krizin olumsuz etkilerini artırmaması için dış borçlanmaya gitmesi gerekiyordu. Ancak sanayileşme ve ülke için dönemin en uygun olan ulaşım türü olan demiryolları altyapı olarak oluşturulmalıydı. Öneminden dolayı hem iç hem de dış kaynaklara yönelerek Cumhuriyetin ilk borçlanmalarına gidilmiş oldu. Uzun vadeli iç borçlanmalarla ve vergi gelirleri ile demiryolları yapımı finanse edildi.

1920'lerde daha çok batıda toplanmış olan demiryolları hatları 1930'lardan sonra içlere doğru genişletilmiştir. Bu dönem içerisinde en çok üzerinde durulan ve artırılan ulaşım yolu, demiryolları olmuştur.

Karayolları ise ülkenin belirli bir kısmına ulaşım imkanı veriyordu ancak bunlar da geçirilen savaşlardan dolayı oldukça yıpranmıştı. "Cumhuriyete kalan karayolları, 13.885 km.'si şose, 4.450 km.'si toprak yol olmak üzere 18.335 km olarak gösteriliyorsa da bunlar genellikle fazla dar, meyilli ve bakımsızlık dolayısıyla haraptı.¹⁸⁵ Karayollarının onarımında ve yapımında gerekli kaynak bulunamayınca halkın beden gücüne vergi karşılığı sayılmak yoluyla başvurulmuştur. 1929 yılında Yollar ve Köprüler Dairesi kurularak; Yol Vergisinin %50'si yol inşasında kullanılmak üzere illere tahsis edilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle yük taşımacılığında kullanılan ulaşım imkanlarından biri denizyollarıdır. Ama İstanbul ve İzmir dışında liman bulunmamaktadır.

"Cumhuriyet ilan edildiğinde, ülkede 34 bin tonajlık 88 adet buharlı çok eski ve küçük tekne vardı. 1926 yılında yürürlüğe kuran "Kabotaj Kanunu" Türk limanları arasında yük taşıma ve limanların işletilmesi hakkını tamamen Türk gemi ve gemicilerine verdi. Bu uygulama kısa sürede olumlu sonuç verdi ve 1927'de tonaj toplamı 130 bine çıktı.¹⁸⁶

¹⁸⁵ KAZGAN, Gülten, a.g.e., s. 10

¹⁸⁶ TOKGÖZ Erdiç, a.g.e., s. 79

1932'de Türkiye İskele ve Limanları arasındaki posta hizmetleri devlet idaresine alınırken 1933'de de Denizyolları İşletmesi, Seyrisefain Müdüriyetinin yerine kurulmuştur.

Denizyolları ile ilgili bir takım değişikliklerin yanı sıra Hava Ulaşımı ile ilgili olarak da o dönemde ilk faaliyetler gerçekleştirilmiştir. "Bugünkü Türk Sivil Havacılığının temeli 20 Mayıs 1933'de çıkarılan bir yasayla atıldı. Bu yasayla Havayolları Devlet İşletmesi İdaresi kuruldu. Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olarak faaliyet gösteren idare 5 uçak ve 24 personelle işe başladı. İstanbul-Ankara arasında ilk uçak seferi 17 Şubat 1934'de gerçekleşti.¹⁸⁷ "Aslında Türk Hava Kurumu'nun temeli sayılan «Türk Teyyare Cemiyeti» 1925 yılında kurulmuş, ilk havacılık çalışmaları ise bu tarihten önce başlamıştır."Ülkemizde ilk havacılık çalışmaları 1912 yılında, bugünkü Atatürk Havalimanı'nın hemen yakınındaki Sefaköy'de tesis olarak iki hangar ve küçük bir meydana başladı.¹⁸⁸

Atatürk Dönemi'nde ulaşım sektörü, karayolları,denizyolları ve havayolları açısından kısıtlı da olsa bir gelişim kaydetmiştir. Ancak ulaşımda en büyük yatırımlar demiryolları için gerçekleştirilmiş ve en büyük ilerleme demiryollarında yaşanmıştır.

Ulaşımın sosyal ve ekonomik gelişme açısından önemi bilinmektedir. Bütün sektörlerde ulaşım, ekonominin altyapı çalışmaları içerisinde birinci dereceden tamamlanması gereken bir faaliyettir. Bu yönde bu dönemin sonunda Ulaştırma Bakanlığı da kurulmuştur. "Cumhuriyetin ilk yıllarında bir bölümü Nafia Vekaleti, bir bölümü de İktisat Vekaletine bağlı olarak yürütülen "Ulaştırma" ve "Haberleşme" hizmetleri 27 Mayıs 1939 tarihinde 3613 sayılı kanunla kurulan Ulaştırma Bakanlığı'na verilmiştir."¹⁸⁹

Ulaşım politikasına, özellikle demiryolu politikasına yeni ekonominin kurulma politikaları içerisinde oldukça önem verilmiş ve uygulamaları gerçekleştirilmiştir. Demiryolu politikasından sonra ise gelecek dönem için

¹⁸⁷ TOKGÖZ, Erdinç:a.g.e., s. 80

¹⁸⁸ SHGM: Ülkemizde İlk Havacılık Faaliyetlerin Başlangıcı (www.ubak.gov.tr.)

¹⁸⁹ Ulaştırma Bakanlığı: Tarihçe (www.ubak.gov.tr.)

karayollarının geliştirilmesi Atatürk tarafından öngörülmüştü. Dönem içerisinde «Şose ve Köprüler» kanunu çıkarılmış ama programı tam uygulanamamıştır. “Buna rağmen bu zor koşullar altında 1923-1933 yılları arasında yaklaşık 2200 km uzunluğunda yeni üst yapılı yol (kıрма taş) inşa edilmiştir. Bunun dışında 1934 yılında «Nüfus Vekaleti, Teşkilatı ve Vazifelerine Dair Kanun» çıkartılarak Türkiye’de bayındırlık örgütü yeniden düzenleniyordu. Ayrıca 1935 ve 1936 yıllarında kanuna bazı ilaveler yapıldı. Geçen dönemde demiryoluna ağırlık verilmişti, şimdi ise bu demiryolları besleyecek karayolları yapılmalıydı. ATATÜRK bu durumu büyük bir uzak görürlükle 1937 yılında şöyle ifade ediyordu:

“Demiryolu hatlarımızı iç sahalara bağlayacak ve bu hatların azami hizmetini temin edebilecek olan karayolu inşaatı önümüzdeki devrelerde teksif ve bir plan dahilinde tevsi edilmek lazımdır”¹⁹⁰

Atatürk; görüldüğü gibi demiryollarının tamamlanmasından sonra karayollarına yönelmeyi öngörmüştür ama Atatürk’ün ölümünden sonra II. Dünya Savaşı’nın çıkmasıyla karayollarının gelişimi daha da ileri yıllara kalmıştır.

2.3.5 Dış Ticaret

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923-1939 Dönemi içerisinde dış ticaretinde 1929 yılının bir dönüm noktası olduğundan bahsedilebilir. 1923-1939 Döneminde ithalatın ve ihracatın TL üzerinden değerleri incelenecek olunursa:

¹⁹⁰ ERGÜN İsmet, Türkiye’nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü, H.Ü.İ.İ.B.F. Yayın No:10, Ankara 1985 s.75

XVII. İHRACAT VE İTHALAT (Milyon TL.)

Yıl	İhracat	İthalat	Açık(-)	İhracatın İthalata
1923	85	145	-60	59
1924	159	194	-35	80
1925	192	242	-49	80
1926	186	235	-48	80
1927	158	211	-53	74
1928	174	224	-50	78
1929	155	256	-101	60
1930	152	148	+4	103
1931	127	127	0	100
1932	101	86	+15	111
1933	96	75	+21	128
1934	92	87	+5	106
1935	96	89	+7	108
1936	118	93	+25	127
1937	138	114	+38	120
1938	145	150	-5	97
1939	127	118	+9	107

Kaynak: AYSAN, M.A: Atatürk'ün ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2000, s. 176

1923'den 1930'a kadar sürekli açık veren dış ticaret hadleri 1930'la birlikte fazla vermeye başlamış ve 1938 hariç 1930-1939 arası sürekli ülke lehine gelişmiştir 1923-1929 arası dış ticaretin aleyhe seyretmesindeki en büyük neden Lozan Anlaşması'na göre yabancılara verilen ticari imtiyazların bir kısmının 5 yıl daha uzatılması, 1930'a kadar Türkiye'nin bağımsız dış ticaret politikası uygulanmaması, gümrük vergileri oranlarını değiştirmede bağımlı olmasıdır. Bunun yanı sıra "1923 yılında ülkenin dış ticareti yabancı bankalar aracılığıyla yürütülüyordu. Bu bankalar eski alışkanlıklarını sürdürerek, ihracat mevsiminde Türk parasının da değerini yükseltiyor, ithalatın yoğunlaştığı dönemde de düşürüyorlardı. Merkez Bankası'nın olmayışından ve bürokrasinin

tecrübesizliğinden yararlanan yabancı sermaye, sinsice uyguladıkları kambiyo oyunlarıyla dış ticaretin gelir artırıcı etkisini yok ediyorlardı.¹⁹¹

1930'da dış ticaretin fazla vermesindeki önemli uygulama 1929'da Koruyucu Gümrük Tarifesi ile ilgili kanunun çıkarılması olmuş, böylelikle devlet 1929'da patlayan krizin etkilerini de azaltmak için ithalata kısıtlama getirici kararlar almıştır. Dünya koşullarına bağlı olarak ihracat gerilerken devlet ithalatı daha da az seviyeye indirerek dış ticaret açığının oluşmasını engellemiştir. "1948 fiyatlarıyla hesaplanan değerlere göre ithalat hacmi, 1928-1933 arasında %50 oranında daralmıştır. 1929'dan sonra Türkiye'nin dış ticaretindeki daralma özellikle tüketim malları ithalatının kısılması ve tarıma yönelik makine ithalatının sabit tutulması ya da azaltılması pahasına elde edilmiştir."¹⁹² Dış ticaret fazlası elde edilirken hem ithalat, hem de ihracat azaltılarak genelde dış ticaret hacmi azalmıştır. "Bir taraftan hükümetin gümrük saptama yetkisini elde etmesiyle getirdiği düzenlemeler, diğer taraftan da ülkenin dış ekonomi ilişkilerinde önemli yeri olan ülkelerde görülen ekonomik bunalım dış ticaret hacminin giderek daralmasına neden olmuştur."¹⁹³

Dış ticaretin hacminin daralması, sınırlandırılması, ülkenin 1929'dan sonra, dış ticaretten döviz üzerinden gelir elde etmesini sağlamıştır. Türkiye'nin daha çok hangi maddeleri ithal ve ihraç ettiği de önemlidir. Aşağıda 1929-1934 alt dönemine ait veriler bulunmaktadır:

¹⁹¹ TOKGÖZ, Erdinç:a.g.e., s. 80

¹⁹² BAŞKAYA, Fikret:a.g.e., s. 81

¹⁹³ KEPENK Y. YENTÜRK N.: Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi 10.Baskı İstanbul 2000. s.49

XVIII. Türkiye'nin İthalatında Başlıca Maddelerin Payı (Yıllık Toplam 1000)

	1929		1930		1931		1932		1933		1934	
	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra
Pamuklu Mensucat	19,61	1	18,44	1	21,91	1	19,02	1	20,77	1	15,44	1
Demir ve Çelik	10,29	2	13,69	2	12,82	2	12,13	2	12,14	2	14,60	3
Makineler (umum)	5,36	3	7,02	3	8,65	3	9,08	3	8,99	3	14,88	2
Yün ve Kıl. Mensucat	5,29	4	5,65	5	5,18	4	3,25	8	3,75	6	2,39	8
Şeker	4,72	5	6,22	4	3,82	5	3,50	6	2,13	11	0,49	18
Pamuk İpliği	3,00	6	2,55	7	3,39	6	4,44	4	4,11	5	4,15	5
Kara Nakil Vasıtaları	2,69	7	2,15	9	2,31	8	3,26	7	2,95	8	5,21	4
Kağıt ve Mamulâtı	2,33	8	3,55	6	2,92	7	3,59	5	4,49	4	3,34	7
Kahve	2,02	9	2,42	8	1,95	9	2,69	10	2,36	9	1,78	10
Keten ve Kendir Mensucat	1,82	10	1,92	10	1,28	12	1,25	13	1,45	12	1,36	11

Kaynak: TEKELİ İ.- İLKİN S., Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Gelişimi, ODTÜ İ.İ.B.F. Yayın No: 59, Ankara 1982, s. 36

İzlendiği üzere 1929-1934 alt döneminde ilk 10'u oluşturan ithal ürünler pamuklu mensucat, demir ve çelik, makineler, yün ve kıl. mensucat, şeker, pamuk ipliği, kara nakil vasıtaları, kağıt ve mamulatı, kahve, keten ve kendir mensucattır. Pamuklu mensucat %18,44-21,91 arası değişmelerle ilk sırayı, demir ve çelik %10,29-14,60 arası değişimlerle ikinci sırayı, makineler ise %5,36-14,88 arası değişimlerle 3.sırayı almıştır. 1934'de makine ithalatı demir ve çelik ithalatında daha yüksek oranda gerçekleşerek ikinci sırada yer almıştır.

Aynı dönemde ihracattaki değişimler izlenecek olunursa:

XIX. Türkiye İhracatında Başlıca Maddelerin Hissesi (Yıllık Toplam 100.0)

	1929		1930		1931		1932		1933		1934	
	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra
Tütün	26,36	1	28,50	1	22,86	1	26,79	1	22,25	1	14,51	1
Pamuk	7,02	2	11,00	2	5,82	6	3,18	9	1,77	14	5,67	5
K. Üzüm	6,40	3	6,58	3	8,46	2	10,44	2	7,18	3	7,90	2
Afyon	5,59	4	2,24	8	2,21	10	1,90	11	3,37	10	0,39	17
Zeytinyağı	5,58	5	1,22	13	4,80	7	0,76	16	3,58	9	2,09	14
Yumurta	4,21	6	5,50	5	8,14	3	7,92	3	5,00	5	2,85	12
İncir	3,45	7	2,75	7	4,21	8	3,57	7	3,87	8	2,03	11
Yün Yapığı	3,37	8	1,10	15	1,49	13	1,28	15	2,05	12	4,22	8
Canlı Hayvanlar	3,14	9	5,00	6	6,30	5	6,29	5	5,55	4	6,32	4
Tiftik	2,80	10	1,91	9	1,26	14	1,61	12	2,48	11	4,10	9
Fındık (iç)	2,78	11	5,54	4	6,83	4	6,46	4	7,37	2	7,56	3
Maden kömürü	1,21	14	1,15	14	1,86	11	3,74	6	3,97	7	3,48	10
Arpa	0,07	18	0,19	19	2,73	9	3,41	8	1,53	16	5,50	6
Buğday	0,03	19	0,38	17	0,67	17	1,54	13	1,14	17	4,43	7

Kaynak: TEKELİ İ.-İLKİN S., :Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Gelişimi, ODTÜ İ.İ.B.F. Yayın No: 59, Ankara 1982, s. 37

1929-1934 alt döneminde ihracı olan ürünlerin yüzdeleri sırasıyla, ithal edilen ürünlere göre daha dalgalı seyretmiş, ilk 10'daki ürünler yıldan yıla değişmiştir. 1929'da en fazla ihrac edilen ürünler sıra ile tütün, pamuk, kuru üzüm, afyon, zeytinyağı, yumurta, incir, yün ve yapağı, canlı hayvanlar, tiftik olurken, 1934'de tütün, kuru üzüm, iç fındık, canlı hayvanlar, pamuk, arpa, buğday, yün ve yapağı, tiftik ve maden kömürü olarak sıralanmıştır. Tütün en fazla ihrac olunan hammadde olmuştur.

1923-1939 Döneminin dış ticaret ilişkilerine bakıldığında özellikle 1930'lardan sonra Almanya'nın dış ticaretimizde en fazla yer alan devlet olduğu görülür. 1930'ların sonunda ihracat ve ithalat miktarımızın yaklaşık yarısı Almanya ile gerçekleştirilmiştir. Dış ticaret ilişkilerinin yarısının tek bir ülke ile gerçekleştirilmesi sakınca olarak görülmüştür. Bu sonucun oluşma nedeni ise Almanya ve Türkiye arasında yapılan kliring anlaşması olmuş, Almanya kliring anlaşması ile Türkiye'nin ithalatını büyük ölçüde kendine bağlamıştır.

1937'de Türkiye dış ticarete Almanya'ya bağımlılığını azaltmak için İngiltere ile ilişkilerini geliştirme yolu denemiştir. İngiltere ile Türkiye arasında dış ticarete ikili anlaşma gerçekleştirilmiş, İngiltere Türkiye'ye 19 milyon Sterlin kredi açarak Türkiye'nin makine, teçhizat ve silah alımını desteklemiş, karşılığını da mal üzerinden almak için anlaşmıştır. "1930'lu yıllarda Türkiye'nin dış ticaretinin ortalama olarak yaklaşık %85'i ikili anlaşmalarla %15'i serbest olarak yapılmıştır"¹⁹⁴

Türkiye'nin söz konusu dönemde Almanya dışında İtalya, Fransa, İngiltere, ABD, Sovyetler Birliği, Belçika, Çekoslovakya, Hindistan gibi ülkelerle de ticari ilişkileri olmuştur.

1937'de Hükümet dış ticaretteki sınırlamalarını azaltıp, serbestleşme yolu izlemiş ancak dış ticaret olumsuz etkilenince serbestleşmeden vazgeçilmiştir.

¹⁹⁴ PARASIZ İlker, a.g.e., s. 45

2.3.6 Milli Gelir (GSMH)

Cumhuriyetin kurulduğunda Türkiye doğaldır ki çok zayıf ekonomiye sahip olmasından dolayı çok az da milli gelire sahipti. 1927-1928'lerde Türkiye'de kişi başına düşen milli gelir 114 TL iken Almanya'da 539 TL, Fransa'da 480 TL; İngiltere'de 748, ABD'de 1557 TL'dir. (Vedat ELDEM'in araştırmalarına göre)

Tablo 18'den izlendiği gibi GSMH yıllar itibarı ile dalgalanmalar göstermektedir ve dalgalanmalar GSMH'da tarımın payının yüksekliği bilindiğinden tarımsal üretimin doğal koşulların tarımsal geliri değiştirmesine bağlanmaktadır. Ayrıca dikkat çeken bir noktada 1927 yılında GSMH'daki bir önceki, yıla göre -9,1'lik bir azalmadır. 1927'den sonra GSMH yeniden yükselişe geçmiştir. Belki 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu beklenen etkisini göstermiş sayılabilir.

Aşağıdaki tabloya göre yatırımlar incelendiğinde toplam yatırımlar, GSMH'nın özellikle 1930'lardan sonra aşağı yukarı %10'u seviyesinde oluşmuştur. 1929'da yaşanan Büyük Buhrana rağmen Türkiye Ekonomisi yatırım yapılarak oluşturulmak, geliştirilmek zorundaydı.

Genel olarak bakıldığında 1938 fiyatlarıyla 1923'de 6331 milyon TL olan GSMH, 1939'da 2054,3 milyon TL'e çıkmış %300'den fazla artmıştır.

Türkiye'nin o dönem de GSMH'sı 1923'den 1932'e sektörler itibarıyla cari fiyatlarla hacim olarak artmasına rağmen, sektörler arası oranlar açısından fazla değişiklik göstermemiştir.

Tablo 17'de de görüldüğü gibi 1923'de %39,8 ile GSMH içerisinde en fazla payı tarım oluştururken hizmetler toplamı %39,2 ile tarımın payına çok yakındır. Sanayi %13,2 ticaret ise %7,8'dir. 1932'de de oranlar aşağı yukarı 1923'deki gibidir ve sıralama aynıdır.

Ancak Türkiye'de sanayi özellikle 1930'lardan sonra 1933 sanayi planı ile şekillenmeye başlamıştır. "1923-1938 döneminde GSMH içinde sanayi kesiminin payı (piyasa fiyatlarıyla) 1924 yılında %10 civarındayken, 1938 yılında bu oran %16,5 civarında gerçekleşmiştir. Sanayi kesimi içinde "İmalat

Sanayi'nin payı 1938 fiyatlarıyla 1924'e göre 1938'de beş misli artmıştır. Bu artışta "Devletçilik" döneminde üretime geçen devlet sınai işletmelerinin katkısı büyük rol oynamıştır"¹⁹⁵ 1923'den 1938'e imalat sanayiinin değerindeki artış tam olarak 291500/63800 oranındadır.

1923-1939 Dönemi'nde GSMH cari fiyatlarla şu şekilde oluşmuştur:

XX. Atatürk Döneminde Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) deki Artışlar, Büyüme Hızlar ve Yatırımlar

	1938 Fiyatlarıyla GSMH (Milyon TL)	Yıllık Artışlar %	Cari Fiyatlarla GSMH (Milyon TL)	Cari Fiyatlarla Yatırımlar (Milyon TL)	Yatırımlar GSMH (%)
1923	633,1	-	952,6	66,4	7,0
1924	758,4	19,8	1203,4	98,6	8,2
1925	846,2	11,6	1525,6	130,0	8,5
1926	981,8	16,0	1650,5	131,6	8,0
1927	892,3	-9,1	1471,2	159,7	10,9
1928	990,9	11,1	1632,5	174,5	10,7
1929	1150,1	16,1	2073,1	211,0	10,2
1930	1198,8	4,2	1580,5	187,2	11,3
1931	1276,2	6,5	1391,6	116,9	8,4
1932	1198,4	-6,1	1171,2	104,8	8,9
1933	1359,4	19,8	1141,4	109,2	9,6
1934	1450,9	6,7	1216,1	143,3	11,8
1935	1414,8	-2,4	1310,0	131,6	10,6
1936	1958,9	19,2	1695,0	153,8	9,1
1937	1742,0	3,3	1806,5	172,1	9,5
1938	1895,7	8,8	1895,7	215,1	11,3
1939	2054,3	8,4	2063,1	215,8	10,5

Kaynak: AYSAN M. A., Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2000, s. 179

¹⁹⁵ TOKGÖZ Erdiñç, a.g.e., s. 77

Kişi başına GSMH'nın ne olduğu incelenecek olduğunda nüfusun değişimini de bilmek gerekmektedir. 1923'de yıl ortası nüfusu 12,475,000 kişi iken 1935'de 16.046.000 kişi olmuştur.

1923'de GSMH, 1938 fiyatları ile 633,100,000 TL iken 1935'de yine 1938 fiyatları ile 1.414.800,000 TL'ye çıkmıştır. Bu verilere göre 1938 fiyatları ile kişi başına GSMH 1923'de yaklaşık 50 lira iken 1935'de yaklaşık 88 liradır. Cari fiyatlar ile ise 1923'de 76 liradan 1935'de 82 liraya çıkmıştır. Yani şu söylenebilir ki dönem içerisinde kişi başına GSMH yükseltilmiştir.

Dönem sonunda GSMH'nın değerlendirilmesi açısından 1 sterlin= 616 kuruş olduğu ve bir cumhuriyet altınının 11 lira 12 kuruşa karşılık geldiği bilinmektedir.

Kişi başına milli gelirin düşük çıkması halkın büyük bölümünün tarımda istihdam etmesi, tarımın ise gelişmemiş olması pazara yönelik olmayıp ancak aile içi tüketimi sağlaması sanayiinin henüz yapılanmaya başlaması ile açıklanabilir. Bunun yanı sıra dönen boyunca nüfusun $\frac{3}{4}$ 'ünden fazlası tarımda çalışan bir ülkenin tarımdan elde edilen gelirinin GSMH'nın sadece %40 ile 50'sini oluşturması milli gelir dağılımındaki dengesizliği de göstermektedir. Ancak çok zor koşullarda yeni oluşturulmaya çalışılan bir ülke ekonomisi olarak çok olumlu gelişmeler kaydedildiği, önemli yollar kat edildiği söylenmelidir.

XXI. Üretim Kollarına Göre GSMH (Cari Fiyatlarla ve Milyon TL)

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
Tarım	379.3 (39.8)	573.3 (47.6)	733.0 (48.6)	820.7 (49.0)	608.5 (41.4)	724.0 (44.3)	752 (51.9)	723.2 (45.8)	632.4 (45.5)	470.9 (40.2)
Sanayi	126.1(3.2)	118.8 (9.9)	147.7 (9.7)	166.3 (10.1)	191.6 (13.0)	118.8 (11.6)	204.5 (9.9)	180.2 (11.4)	175.8 (29)	165.2 (14.1)
Ticaret	73.9 (7.8)	84.9 (7.1)	110.0 (7.2)	115.5 (7.0)	118.3 (8.0)	119.8 (7.3)	1131.2(6.3)	162.9 (65)	95.5 (6.9)	84.8 (7.2)
Diğer Hizmetler	373.3 (39.2)	276.8 (35.4)	534.9 (35.1)	548.0 (33.2)	552.8 (37.6)	5999.9 (36.8)	662.2(31.9)	574.2 (36.3)	487.9 (34.7)	470.2 (38.5)
GSMH (Alıcı Fiyat)	952.6	1023.8	1525.6	1650.5	1471.2	1632.5	2073.1	1580.5	1391.6	1171.2
Zincirleme İndeks	-	126.4	186.7	108.2	89.1	111.0	127	762	88.0	84.2

Kaynak: ACAR Yalçın, Tarihsel Açısından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalar (1923-1963), Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1991

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3 1923-1939'DAN 2000'E TÜRKİYE EKONOMİSİ

Günümüz Türkiye Ekonomisi, Atatürk Dönemi'nde oluşturulan Türkiye Ekonomisi temeli üzerinde yükselen bir ekonomidir. O günlerden bu günlere karma ekonomik sistem içerisinde kimi zaman kamu sektörünün kimi zaman özel sektörün ön plana çıktığı farklı özelliklerde ekonomik dönemler geçirilmiştir. 2000'e değişen dünya ile birlikte, çok büyüyen ancak tam olarak kalkınmasını tamamlayamamış bir ekonomi ile girilmiştir. Geçen zamanda, girmememize rağmen, çok etkilendiğimiz savaşlar, dünya petrol krizi, ülke içi olaylar, siyasi istikrarsızlıklar yanlış ekonomik politikalar Türkiye Ekonomisi'nin istenilen seviyeye gelmesine engel olmuştur. Dönem dönem büyüme, dönem dönem küçülme gösteren ekonominin, koşullar değişmiş olsa da 1923-1939 kuruluş ekonomisinin istikrarlı politikasından alması gerektiği dersler vardır.

Çalışmanın bu bölümü içerisinde Türkiye Ekonomisi'nin 2000'e girerken mevcut durumu ve gelinilen nokta ile ilgili bilgiler verilecektir. Gerçekten Türkiye, o günlere kıyasla çok gelişmiştir. Ancak ekonominin bilinen sorunlarını halen çözememektedir, o dönemde yaşamadığı sorunları bu dönemde yaşamaktadır.

3.1 1939'dan 1995'e Türkiye Ekonomisinin Genel Değerlendirilmesi

1939 yılını Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Türkiye Ekonomisi'nin temelini atan ve başarıyla geliştiren büyük önder Mustafa Kemal Atatürk'ün kaybedildiği yıl olmuştur. Bu yıldan sonra Türkiye Ekonomisi'nin en önemli sayfası kapanmış o dönemdeki kuruluş ve gelişmeyi bir dizi olumlu veya olumsuz iktisadi olay takip etmiştir.

1940 yılında çıkan II. Dünya Savaşı'nın Türkiye Ekonomisine etkisi oldukça sert olmuştur. Ülke içerisinde karaborsa hızlanmış vurgunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Savaşla birlikte ekonomide devletçilik politikaları artırılmış 1942'de devlet ekonomiyeye doğrudan müdahale ederek ekmeği karneye

bağlamıştı. Ekmeğin yanı sıra çay ve şeker gibi gıda ürünlerinde piyasada çok kıt duruma gelmiştir. Bu durum 1944'e kadar devam etmiştir.

Dönemin en çok hatırlanan olaylarından biri de devletin gelirini artırmak, savaş zamanı çok kazananlardan vergi almak şeklinde açıklama getirdiği varlık vergisi olmuştur. Varlık Vergisinin sakıncası kimlerden ne kadar vergi alınacağına Takdir Komisyonunun karar vermesi, yüksek miktarda alınması, ödemeyecek olanların bedenen çalışarak ödeme zorunluluğunun bulunmasıdır. Bu şekilde 465 milyon TL vergi tahakkuk ettirilmişti.

II. Dünya Savaşı yıllarında tarımsal ve sınai üretim yetersiz kalmış GSMH azalmıştır. 1944'de 1.659.000.000 TL olmuştur. "1939-1949 yılları arasında para arzı 5 kat artarken, devletin iç borçları toplamı 14 kat artmıştır."¹⁹⁶ İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Almanya ile olan yüksek oranlı dış ticaret ilişkileri azalmış yerine dış ilişkilerde ABD önem kazanmıştır.

1950-1960 arası döneme ekonomide serbestleşme hareketleriyle başlanmıştır. Ancak dönem ortasından sonra yeniden devlet tedbirleri piyasayı etkisine almıştır. Bu dönemde tarıma bağlı kalkınma hedeflendiği için tarım kesimi çeşitli sübvansiyonlarla desteklenmiştir. Yeni toprakların tarıma açılması, dış yardımların büyük oranının tarımda makinalaşma için kullanılması, buğday için dünya fiyatlarının üzerinde destekleme alımları yapılması düşük faizli kredi verilmesi, vergi oranlarının azaltılması gibi. Bu şekilde 1953 yılı sonuna kadar çiftçinin refahı artırılmıştır. 1950-1953 arası GSMH'da %10 büyüme sağlanmış ama daha sonraki yıllar Kore Savaşı ve olumsuz doğal koşullar nedeniyle üretim düzeyinde düşmeler meydana gelmiştir. Tarımdaki iyi gidişin uzun sürmemesi devletin sanayi sektörüne daha fazla eğilmesine neden olmuş özel sektörü teşvik ederek sanayileşme düşünülmüştür. Bu döneme girmeden Yapı ve Kredi, Garanti, Akbank gibi ekonomide halen önemli yer tutan bankalar kurulmuştur. Ancak özel sektörün tekstil, inşaat, gıda ve metal endüstrileri gibi alanlara yönelmesine, dönem başında kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankasının finanseleri neden olmuştur. Türkiye 1940'lı yıllardan itibaren

¹⁹⁶ TOKGÖZ Erdinç, a.g.e., s. 103

Marshall Yardımları, yeni kurulan IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluş fonlarından çeşitli yardımlar almaya başlamıştı. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nda bu yardımların bir kısmını sanayi sektörüne aktarmıştı.

Dış ilişkiler açısından Türkiye 1948 yılında 15 Avrupa ülkesiyle Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı'nı oluşturmuş 1952 yılında NATO'ya katılmış 1963'de de bugünkü AB, o günkü AET ile Ankara Anlaşması'nı imzalamıştır.

1950-1960 yılları arasında dış ticaret sürekli açık verdi. 1950'li yılların başında serbestlikle birlikte ithalat artınca Türk hükümeti bir dizi ithalatı kısıtlayıcı önlem almaya başladı. 4 Ağustos 1958 tarihinde OECD'nin önerdiği istikrar paketi onaylandı. TL'si devalüe edilerek 1 Dolar 280 kuruştan 900 kuruşa çıkarıldı.

27 Mayıs 1960'da Türkiye, Silahlı Kuvvetlerin yönetimine girdi.

1960 yılı Türkiye ekonomisi açısından günümüze uzanan kalkınma planlarının yapılması isteğinin yoğunlaştığı ve bunu gerçekleştiren DPT'nin kurulduğu yıl olmuştu.

DPT'nin kurulmasını sağlayan 91 sayılı yasa ile teşkilattan beklenenler; ülkenin sosyal, ekonomik kaynaklarının ortaya konması, belirli bakanlıklara danışmanlık yapılması, uzun ve kısa vadede hedefler oluşturulup bu doğrultuda planlar hazırlanması, uygulanması, değerlendirilmesi gibi görevlerdir. DPT bu doğrultuda plan hazırlıklarına girişmiştir.

"DPT örgütlenmesini , çalışma düzenini ve kadrolaşmasını tamamladıktan sonra "Plan hedefleri ve Stratejisi'ni hazırlayıp Haziran 1961'de Yüksek Planlama Kuruluna sundu"¹⁹⁷

1950'li yılların sonlarında dış ticaret açıkları ve enflasyon sorunu gibi ekonomik bunalımlar ortaya çıkması planlı kalkınmaya geçilmesi durumunu doğuruyordu. Planlı dönemlerin oluşturulması tüm kesimler tarafından destekleniyordu. Böylelikle Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı oluşturuluyordu.

¹⁹⁷ TOKGÖZ Erdiñç, a.g.e., s. 138

Birinci Beş yıllık Kalkınma Planı aslında sadece beş yıl hedeflenerek hazırlanmamış, 15 yıllık gelişme sağlanması göz önünde tutularak ilk atılımların yapılması amaçlamıştır.

“Uzun dönemde ulaşılması istenen amaçlar konusunda IKP’de On beş yılda ulaşılacak hedefler Türkiye’nin kalkınması için gerekli olan her sahada yetir sayıda ve üstün nitelikte ilim adamı ve teknik mütehasssın yetiştirilmesi olması, yüzde 7’lik bir gelişme hızının sağlanması, istihdam meselesinin çözülmesi, dış ödeme dengesine ulaşılması ve bu hedeflerin sosyal adalet ilkelerine uygun olarak gerçekleştirilmesi şeklinde özetlenebilir.”¹⁹⁸

XXII. Beş Yıllık Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (Sabit fiyat)	Enflasyon (%)	İthalat (000\$)	İhracat (000\$)
1963	9.7	4.3	687.616	368.087
1964	4.1	1.2	537.229	410.771
1965	3.1	8.1	571.953	463.738
1966	12.0	4.8	718.269	490.508
1967	4.2	7.6	684.669	522.334

Kaynak: TOKGÖZ Erdiñç, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), İmaj Yayınları, Ankara 1997, s. 145

Tablo 22’nin gösterdiği gibi büyüme hızı sabit fiyatlara dayanarak %6,6’dır, enflasyon ise %5,2’dir Dış ticaret dengesi açık vermeye devam etmektedir. Döviz kuru 1\$=9 lira olarak belirlenmiştir.

Dönem bazında GSMH’da tarımın payı %34,6’dan %29,3’e gerilerken sanayiinin payı %16,7’den %20,7’ye çıkmıştır.

Dönem içerisinde GAP projesinin ilk ayağı olan Keban Barajı yapımına başlanırken, özel sektör tarafından ilk otomobil üretimine de geçilmiştir.

¹⁹⁸ KEPENEK Y- YENTÜRK N, a.g.e., s. 145

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı hedefler ve gerçekleştirme açısından başarılı bir plan kabul edilebilir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da sanayileşmeyi hızlandırmayı hedeflemekteydi. Tarım kesimi için büyüme öngörülmekte ama GSMH içerisinde sanayiinin payının yükselmesi istenmekteydi.

XXIII. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plan Döneminin Gerçekleşen Temel Göstergeleri

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	İşçi Dövizleri (Milyon \$)
1968	6,7	3,2	267,2	+107
1969	5,4	7,2	264,4	+141
1970	5,8	6,7	359,1	+273
1971	10,2	15,9	-494,2	+471
1972	7,4	18,0	-677,6	+740

Kaynak: TOKGÖZ Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), İmaj Yayınları, Ankara 1997, s. 154

Tablo 20'den izlendiği üzere dönemin en yüksek büyüme hızı % 10,2 ile 1971'de yaşanırken 1971 ve 1972 yılları enflasyonda hızlı artışın ortaya çıktığı yıllar olmuştur. Dış Ticaret açığı ise her yıl artarak devam etmişti.

"Dönem başında GSMH içinde tarımın payı %27,9, sanayi % 21,5, hizmetlerin %50,6 idi. 1972 sonuna göre tarım %24,6, sanayi %22 ve hizmetler %53,3 olmuştur. Yani tarımda daralma "hizmetlerin" genişlemesine gitmiş sanayi sektörünün payı hemen hemen sabit kalmıştır."¹⁹⁹

O dönemde en çok eleştirilen durumlardan biri olan enflasyonun %15,9-18,0 oranlarına çıkması, günümüz koşulları göz önüne alındığında ve Türkiye'nin o yıllarda büyümeye çalışan bir ülke olduğu düşünüldüğünde bu

¹⁹⁹ TOKGÖZ Erdinç, a.g.e., s. 154

rakamlar oldukça normaldir. Ayrıca görüldüğü gibi işçi dövizleri de gittikçe artmış ve ülke içinde para arzının büyümesine neden olmuştur.

Üçüncü Plan Döneminde GSMH'nin %8'e yakın büyüme kaydetmesi, tarımın %4-4,5, sanayiinin %11-12 büyümesi yeni yatırımların özellikle sanayiye ve hizmetlere yönelik olması, ihracatın artırılması, işsizlik oranının azaltılması hedeflenmiştir.

Ama, bu dönemde beklenenin dışında gelişmeler olmuştur. "1974 Petrol Krizi" dünya ile birlikte Türkiye Ekonomisi'ni de buhrana sokmuştur. Bunun yanı sıra "Kıbrıs Harekati" ekonominin giderlerini artırmıştır.

XXIV. Üçüncü Plan Dönemi ve Gerçekleşmeler

Yıllar	Büyüme Hızı (%)	Enflasyon (%)	Dış Ticaret Açığı (Milyon \$)	İşçi Dövizleri (Milyon \$)
1973	5,4	20,5	-769	1183
1974	7,4	19,9	-2245	1426
1975	8,0	10,1	-3338	1312
1976	7,9	15,6	-3168	983
1977	3,9	24,1	-4043	982

Kaynak: TOKGÖZ Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), İmaj Yayınları, Ankara 1997, s. 161

Tablo 22'de göstermektedir ki büyüme hızı dalgalanmalar kaydetmiş enflasyon dönem boyu yüksek seyretmiş dış ticaret açığı ise dönem başına göre dönem sonu itibariyle 5 kat artmıştır. Diğer olumsuzluk ise işçi dövizlerindeki azalmadır.

Üçüncü BYKP Dönemi de GSMH ortalama %6,5 artarken, bahsedilen olumsuz gelişmeler Türkiye'nin 1977 yılı itibariyle dış borçlarının 11,439 milyon dolara yükselmesine neden olmuştur. Ülkeye olan dış ilişkilerdeki güven azalmıştır. Dördüncü Plan Dönemine siyasi karışıklıklar içerisinde girilmiştir.

Dördüncü Planın başlangıç yılının 1978 olması gerekliken, bir takım siyasi nedenlerden 1979'a sarkmıştır. 1978-1979 arasında bir geçiş programı hazırlanmıştır. Dördüncü plan dönemi siyasi istikrarsızlıklarla başlamış ve

Türkiye Ekonomisi için de bir dönem kapanmış başka bir dönem açılmıştır. Bu geçişe neden olan 1980'de Silahlı Kuvvetler'in Müdahalesidir. Ülke iki yıl Silahlı Kuvvetler tarafından yönetilmiştir.

XXV. Dördüncü Plan Döneminin Temel Göstergeleri

Yıllar	Enflasyon (Toptan Eşya Fiyatı)	Büyüme Hızı	Dış Açık (Milyon \$)	İşçi Dövizleri (milyon \$)	Turizm (milyon \$)
1978	57,6	2,9	-2311	923	127
1979	63,9	-0,4	-2808	1694	185
1980	107,2	-1,1	-4999	2071	212
1981	36,8	4,1	-4291	2490	277
1982	27,0	4,5	-3097	2187	261
1983	30,5	3,3	-3508	1554	283

Kaynak TOKGÖZ Erdiç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), İmaj Yayınları, Ankara 1997, s. 169

1980'de enflasyon o yıla kadar olan en yüksek değeri göstermiş %107,2 olmuştur. 1981'de %36,8, 1982'de %27,0, 1983'de %30,5 olarak gerçekleşirken, büyüme hızı da 1980'den sonra yeniden (+) değerlere geçmiştir. Dış açık dönem boyunca devam etmiştir. Dönem içerisinde dış açığın en fazla olduğu yıl 1980'dir, 4999 milyon \$'dır.

1980-1983 yılları arasında IMF ile Türkiye arasında "stand-by" anlaşması hazırlanarak, bir dizi ekonomik tedbir kapsayan paket uygulamaya konulmuştur.

"IV. Plan dönemi kapanırken ülke yeniden çoğulcu demokrasiye dönmüştü. Enflasyon aşağı çekilmiş, ihracat GSMH'nin %11'i düzeyine çıkmış, ihracat içinde sınai malların payı %64 olmuştu. Fakat temel çarpıklıklar, işsizlik, gelir dağılımında kişi ve bölgelere göre dengesizlikler, sınai mallar piyasalarında tekelleşmeler önlenememişti. Toplam dış borç miktarı 17 milyar dolar iken ihracat 5,7 milyar dolarda kalmıştı."²⁰⁰

²⁰⁰ TOKGÖZ Erdiç, a.g.e., s. 173

Dördüncü Plan Dönemi, oldukça kompleks bir özellik göstermiştir. 1980'e kadar ülke siyasi ve ekonomik ciddi olumsuzluklar yaşarken 1980'den sonra kısmen kararsızlık ve karmaşa ortamı yerini, istikrarlı uygulamalara bırakmıştır.

Döneme bir dizi ekonomik hedefler ve politikalar ile girilmiştir. Sanayiinin gelişmesi özel sektörü teşvik ederek sağlanmaya çalışılırken, kamu sektörü alt yapının gelişimine yönelmiştir. Dönemin iktisat politikası seçimi, serbest piyasa ekonomisinden yana yapılmıştır.

XXVI. Beşinci Plan Dönemi Sonunda Ekonomik Durum (Milyon \$)

Yıllar	Enflasyon (%)	Büyüme Hızı	Dış Ticaret Açığı	İşçi Döviz
1984	50,3	5,9	-3623	1807
1985	43,2	5,1	-3385	1714
1986	29,6	8,1	-3648	1634
1987	32,0	7,4	-3697	2021
1988	68,3	3,7	-2673	1755
1989	69,6	1,9	-4167	3040

Kaynak: TOKGÖZ Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), İmaj Yayınları, Ankara 1997, s. 173

Plan hazırlanırken en önemli, hedeflerden biri de enflasyonu düşürmektir. Tablo 23'e göre 1984'de %50,3 olan enflasyon oranı dönem başında küçülse de 1989'da %69,6 gibi büyük bir oranda oluşmuştur. Yine hedef gerisi kalınan ekonomik bir gösterge de 1989'da büyüme hızının %1,9 gibi çok düşük oranda kaydedilmesidir.

Milli para değer kaybetmeye devam etmiştir. 1984'de 1\$=375 TL iken 1989'da 1\$=2142 TL olmuştur. Ayrıca bu dönemde ithalat serbestliği, üretimin azalma sebeplerindedir. Dış ticaret açığı 4.167 milyon \$'a çıkmıştır.

Bütün bunların yanı sıra en büyük ekonomik olumsuzlukların başında borçların çok kabarmış olması gelmektedir. 1984'de 4,2 trilyon TL olan iç borç 1989'da 45,5 trilyon TL'ye yükselirken, 1984'deki 20 milyar \$'lık toplam dış borç 41 milyar \$'a artmıştır.

1990-1994 Dönemi, dünyanın globalleşme akımına yakalandığı dönemdir. Teknolojik gelişme, İnternet bağlantısı ile bilgisayar üzerinden iletişimin gelişmesi para piyasalarını çok yakınlaştırmış, sermaye akınları artmıştır. Dünya ekonomisi parasal küreselleşme içerisine girmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye Ekonomisini çok etkileyen diğer bir dış olay 1990-1991 yıllarında gerçekleşen Körfez Krizi'dir. Irak ve ABD arasındaki bu savaş, dış ticaret ve etkilediği üretim hacmi açısından Türk ekonomisine yara açmıştır.

1991'de büyüme hızı 0,3 olarak enflasyon ise %55 dolayında gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı 7,3 milyar \$, dış borç 50 milyar \$'dır. 1\$-5049 TL, 1 cumhuriyet altını= 392000 TL değerindedir.

1992'de siyasi açıdan yeni bir döneme girilmesi, ekonomi içinde de değişiklikler anlamına gelmiştir. 1992'den sonra ülke içinde bir dizi olumsuz sosyal olaylar yaşanmıştır ve dönem öncesi gelişen terör olayları hızlanmaya başlayınca, teröre karşı mücadeleye yapılan kaynak aktarımı ekonominin gelişimini sınırlamıştır. 1994'e gelindiğinde ülkede cazip faiz oranları hem dışarıdan gelen sıcak para akımına hem de üretimde azalmaya neden olmaktadır. İthalatın artışının hızlanması, ihracatın yavaşlaması dış dengeyi de bozmuştur. Bu durum, ekonomideki ağır krizlerden birini oluşturmuş. 5 Nisan Kararları'nın alınmasına neden olmuştur. İstikrar Tedbirlerini oluşturan kadro içinde bulunan Devlet Bakanı Aykon Doğan, bu kararların felsefesini şöyle açıklamıştır:

"5 Nisan tarihinde uygulamaya konulan ekonomik önlemler uygulama planının kısa vadede temel amacı, enflasyonu hızla düşürmek, Türk Lira'sına istikrar kazandırmak, ihracat artışını hızlandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınmayı sosyal dengeleri de gözetken sürdürülebilir bir temele oturtmaktır."²⁰¹

Amaç bu şekilde açıklanmaktaydı, ancak, halkın refah düzeyi düşmüştü. 1993 Nisan'ında 1\$=9567 lira iken 1994 Nisan'ında 1\$= 31681 liraya çıkarılıyordu.

²⁰¹ Ekonomik forum, Devlet Bakanı Aykon Doğan'dan 5 Nisan kararları. TOBB Dergisi, 15 Nisan 1995. Ankara, s. 10

VI. Kalkınma Dönemi Türkiye, siyasi ve ekonomik karışık bir dönem geçirmiştir. Bu dönemde siyasetin ve ekonominin en etkin ismi 50. Hükümeti kuran Tansu Çiller olmuştur. 1993'de Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümüyle yerine Cumhurbaşkanı olarak dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in seçilmesiyle, boşalan parti başkanlığına gelen Tansu Çiller ülkenin Başbakanı ve ekonominin patronu olmuştur. Ancak karışıklıklar dünyada ve Türkiye'de devam edince ekonomide istenilen hedefler gerçekleştirilememiştir. Bu dönemde ekonomik gelişme Türkiye AB ilişkilerinde meydana gelmiş, Türkiye'nin 10 Ocak 1995'de AT'a tam üye olmadan gümrük birliğine katılabileceği kararlaştırılmıştır.

"Ticari tavizler Türkiye'nin ihracatını geliştirmeye ve ödemeler dengesini düzeltmeye yetmemektedir. Bu nedenle, Topluluk ve Türkiye, özellikle:

- Mali protokollerle finanse edilen yatırım projelerini hazırlamak ve tamamlamak,
- Sanayi, enerji, tarım ve sosyal eğitim sektörlerini geliştirmek amacıyla, yeni bir ekonomik ve teknik işbirliği; kurmaya karar vermişlerdir."²⁰²

Bu dönemde ekonominin en önemli sorunlarından olan istihdam sorunu devam etmiştir. "Genel işsizlik oranı 1993'te kentlerde yüzde 10,9 iken, eğitilmiş gençler arasında yüzde 30,2 düzeyinde bulunmaktadır. Kırsal kesimde işsizlik oranı yüzde 4,1'dir. Eksik istihdam olgusu, istihdam yetersizliği açısından işsizlik kadar önemli olup, 1993 Nisan itibarıyla yüzde 6,6'dır."²⁰³

Türkiye 20. yy'ın son beş yılına büyük ekonomik sorunlar ile girmiştir.

²⁰² TURAN Zübeyir, 2000'li Yıllarda Avrupa Birliği Türkiye Entegrasyonu, Ayyıldız Yayınları, Ankara 2000, s. 42

²⁰³ DPT, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) Yılı Programı Destekleme Çalışmaları T.C. Başbakanlık, s. 148

XXVII. VI. Plan Döneminde Ekonomik Durum (Milyar \$)

Yıllar	Enflasyon (Top %)	Büyüme Hızı (%)	Dış Ticaret açığı	Cari İşlemler Açığı	Dış Borç Toplam
1990	48,6	9,4	-9,3	-2,6	49,0
1991	59,2	0,3	-7,5	0,3	50,5
1992	61,4	6,4	-8,2	-0,9	55,6
1993	60,3	8,1	14,1	-6,4	67,4
1994	149,6	-6,1	5,2	2,0	65,6
1995	65,9	8,0	14,1	-2,3	73,2

Kaynak: TOKGÖZ Erdiñç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), İmaj Yayınları, Ankara 1997, s. 230

Toptan Eşya Fiyatlarına göre enflasyon 1994'de yaklaşık %150'yi görmüştür. Aynı yıl 6,1'lik bir ekonomik daralma meydana gelmiştir. 5 Nisan Kararları'nın da etkisiyle, 1995'de enflasyon yaklaşık %65 olurken, %8'lik bir büyüme kaydedilmiştir. Dış borçlara bakıldığında ise dönem başında yaklaşık 50 milyar \$ olan borç, 1995'de 73 milyar \$'ı bulmuştur.

3.2 Son Dönem Türkiye Ekonomisi

3.2.1 Tarım

Cumhuriyetten bugüne tarım yapılanma, makineleşme, eğitim, üretim alanlarında çok büyük gelişmeler kaydetmiştir. Tarımsal üretim açısından halen belirli ürünler üretimde hakimiyetlerini sürdürmektedirler.

Cumhuriyet'in ilk yılında 821.231 ton olan buğday üretimi, Atatürk dönemi sonunda 3.158.000 tona ulaşmıştır. Dönem boyunca yaklaşık 4 kat artması mümkün olmuştur. Bir ülkenin buğday gibi temel gıda maddesi üretiminde kendi kendine yeterli düzeyde olması gerekmektedir. Tarımın yüksek oranda doğal koşullara bağlı olması istenilen hedefe gidişi güçleştirmektedir. Ancak tarımsal yapıda gerçekleştirilen iyileştirmeler, aşar vergisi gibi çiftçi üzerindeki bir yükün kaldırılması, dönem boyunca kırsal kesimin ülke için önemi üzerinde durulması, Yüksek Ziraat enstitüsünün kurulması, yurt dışından eğitimciler getirilmesi,

mevcut zirai okulların artırılması tarımsal kesimin bilinçlendirilme çalışmaları, ıslah çalışmaları, makineleşme çabaları üretim artışında önemli etkenlerdir. Bunların yanında Ziraat Bankası'nın sağladığı krediler ve topraksız ailelere toprak dağıtımı dönemin tarım politikasının başarılı olmasını sağlamıştır. Dönemin tarımını değerlendirirken göz önünde bulundurulması gereken çok önemli bir gelişme de 1929 Dünya Krizinin tarım kesimine olumsuz etkisinin birkaç yıl içinde bertaraf edilebilmesidir.

XXVIII. Seçilmiş Tarım Ürünleri Üretimi

Seçilmiş Tarım Ürünleri Üretim: (Bin Ton)	1997	1998	1999
Buğday	18-650	21-000	18-000
Tütün	302	259	259
Pamuk (lif)	838	882	899
Ayçiçeği	900	860	950
Fındık (Kabuklu)	480	580	485
Zeytinyağı	40	180	54
Çekirdeksiz Kuru Üzüm	233	250	214
Kuru İncir	45	51	55

Kaynak: Türkiye İş Bankası (www.ceterisparibus.net)

Tablo 28'in gösterdiği gibi 1999 buğday üretimi 18 milyon tona çıkmıştır. 1939'da ise 3 milyon ton civarındaydı Nüfusun o dönemde 13 milyon dolaylarında olduğu tahmin edilmektedir. 2000'e girerken ise nüfus 65 milyon civarındadır. Nüfusa yeterlilik açısından buğday üretiminin fazla değiştiği söylenemez. Tütün üretimi de 1939'da yaklaşık 65500 ton iken 1999'da 259000 tona çıkmıştır.

Tarımsal gelişim açısından sadece bir, iki ürünün gelişimi ölçüt olamaz. Ancak o günlerden bu günlere önemli diğer tarımsal ürünlerin artış oranı da bunlardan çok farklı değildir.

Dönem sonlarına doğru TMO'nun kurulması yapılanma ve işlerlik açısından çok önemlidir. TMO hâla günümüzde tarımı destekleme de araç olan bir kuruluştur. Ziraat Bankası da özellikle kredi verme görevini yerine getiren

tarımsal ilerleme için o dönemde değişikliklere uğrayan bir banka olarak faaliyetine devam etmektedir.

İncelenen dönemde GSMH içerisinde tarımın payı %50'lerde seyretmiştir. Günümüzde ise GSMH içerisinde tarım %14'lük paya sahiptir. Aslında gelişmeye çalışan bir ülke olarak cumhuriyet boyunca GSMH içerisinde tarımın payı azaltılmaya sanayi ve hizmetlerinki artırılmaya çalışılmıştır. Bu açıdan GSMH içinde tarımın payının küçülmesi olumsuz değerlendirilemez ama bu küçülme tarımsal gelirin artışı ve diğer sektörlere aktarımı ile paralel olmalıdır.

Günümüz Türkiye'sinde tarımda mevcut teknolojiden yeterli olarak yararlanılmaktadır ama bu teknolojiyi daha bilinçli olarak kullanmak gerekmektedir. Tarımsal eğitime daha etkin olarak devam etmeli ve tarımsal yayım hızlandırılmalıdır. Atatürk döneminde olduğu gibi çiftçinin istekleri ve mevcut durum bir kongre çerçevesinde ele alınmalı, üretimi teşvik edici politikalar sağlam çalışan kurumlar aracılığı ile hayata geçirilmelidir. Cumhuriyet döneminde üzerinde durulan çok önemli bir durum da ulaşımdır. Demiryolları geliştirilerek bu sorun çözülmüştür. 2000'lerin tarımı için 1923-1939 arası dönemdeki yapılanma ve uygulama temel teşkil etmektedir.

3.2.2 Sanayi

İncelendiği üzere Cumhuriyet kurulduğunda sanayiden ciddi bir üretim, yapılanma, girişimci, vasıflı işgücü açısından bahsedilemez. Atatürk ve arkadaşları dünya ekonomisini yakalamak için sanayiinin geliştirilmesi üzerinde önemle durmuşlardır. 1923-1929 arası serbest ekonomi politikası ile özel kesim teşvik edilmiş, 1929 Dünya Krizinin çıkması ve sanayiinin istenildiği yere getirilememesi ile devlet büyük ölçüde sanayie el atmıştır. Birinci Sanayi Planı içeriği ve uygulanışı ile bu günkü sanayiinin gelişimine yön vermiştir Ülkede düne kadar dışarıdan ithal edilen ürünlerin üretimine geçilmiş bu ürünler seçilirken de hammadde kaynaklarının yerlerine dikkat edilmiştir. O dönemde alınan dış borçlar sınai üretimin yapılanması için kullanılmıştır.

İmalat sanayiinin gelişimi için Sümerbank kurulmuş, Cumhuriyetin ilk milli bankası olan İş Bankası'ndan yararlanmış, madencilik Etibank ile desteklenmiştir.

1999'a gelindiğinde cumhuriyetin ilk yıllarında düzgün karayolu bile olmayan ülke, otomotiv sektöründe ülke önemli miktarda otomobil, otobüs, minibüs, kamyon, traktör üretimine geçilmiştir. Tekstilde 115 bin ton yün ipliği, 74 milyon metre yünlü dokuma, 1403 milyon metre pamuklu dokuma üretimi sağlanmıştır.

XXIX. Seçilmiş Sınai Ürünlerin Üretimi

	1997	1998	1999
Tekstil			
Pamuk ipliği (Bin Ton)	758	796	788
Pamuklu Dokuma (Milyon Metre)	1386	1487	1403
Yün İpliği (Bin Ton)	122	123	115
Yünlü Dokuma (Milyon Metre)	68	70	74
Kara Ulaşım araçları (Adet)			
Otomobil	242,780	239,937	222,041
Otobüs	3499	3040	2327
Minibüs	12935	13910	12894
Midübüs	9,069	10,275	9,953
Kamyon	43,045	31,205	12,785
Traktör	55,565	60,500	27,435
Dayanıklı Tüketim Malları (Adet)			
Buzdolabı	1,849,513	1,878,089	2,319,259
Çamaşır makinesi	1,454,006	1,375,163	1,219,338
Bulaşık Makinesi	447,348	318,320	325,499
Taş ve Toprağa Dayalı Ürünler (Bin Ton)			
Çimento	36,035	37,488	34,818
Düz Cam	629	672	619
Cam Sınai Kapı	448	470	433

Kaynak: Türkiye İş Bankası (www.ceterisparibus.net)

XXX. Bazı Temel Ürünlerin Yıllık Üretimleri

	2000	2001
Buzdolabı (1000 Adet)	2,451	2,375
Çamaşır Makinesi (1000 adet)	1,391	1,022
Televizyon (1000 adet)	8,788	8,025
Elektrik Süpürgesi (1000 adet)	1,173	590
Otomobil (1000 adet)	305	227
Traktör (1000 adet)	36	15
Elektrik (Milyon KWS)	124,922	123,001
Çimento Üretimi (Bin ton)	36,327	30,125

Kaynak: D.İ.E., (www.ceterisparibus.net)

2000 ve 2001 yıllarında sırasıyla 305.000, 227.000 adet otomobil, 36.000, 15.000 adet traktör, 2,541,000, 2,373,000 adet buzdolabı üretilmiştir. Türkiye yılda yaklaşık 125,922,000,000 KWS'lik elektrik üretebilecek duruma gelmiştir.

Türkiye'de sanayi artık, gıda sanayii, içki sanayii, tütün ve tütün mamulleri sanayii, dokuma ve giyim sanayii, orman sanayii, kağıt sanayii, basım sanayii, deri ve deri mamulleri sanayii, lastik sanayii, kimya sanayii, petrol ürünleri sanayii, gübre sanayii, pişmiş kil ve çimentodan gereçler sanayii, cam sanayii, seramik sanayii, demir ve çelik sanayii, madeni eşya sanayii, elektriksiz makineler imalat sanayii, elektrikli makineler imalat sanayii, elektronik sanayii, karayolu taşıtları imalat sanayii, demiryolu taşıtları imalat sanayii, gemi inşa sanayii, uçak imalat sanayii, gibi ara başlıkları içeren çeşitliliğe sahiptir. Bunlar da kendi bünyeleri içerisinde ayrı çeşitlilik içeren ürünler üretmektedirler.

Sanayi sektörü 1999 yılında GSYİH'nin (1987 Üretici Fiyatlarına göre) %28,8'ini oluşturmuştur. Bu oran, imalat sanayii de %24,1, madencilik ve taş ocaklarında %1,5, elektrik gaz ve suda %3,2 olmak üzere bu alt sanayii kolları toplamından meydana gelmiştir.

1998'de 1994 yılı fiyatlarıyla imalat sanayiinde yaklaşık 3,400,000 milyar TL'lik üretim değeri elde edilmiştir. 1994 yılı ortalama dolar kuru, 1\$=3.000 TL dolaylarındadır. Buna göre 1998'deki imalat sanayi üretim değeri 113,3 milyar \$ olmuştur.

1999 yılında meydana gelen Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı en büyük deprem olan Marmara Depremi, özellikle ülkenin büyük sanayii bölgesi olan Kocaeli ve Adapazarı'na vermiş olduğu zarar ile tüm Türkiye Ekonomisi'nin olumsuz etkilemiştir. Sanayi sektörü 1999'daki yıkımın ardından 2000 yılının son çeyreği hariç, yıl içinde sürekli büyüme kaydetmiştir.

XXXI. Sanayi Üretimi 2000 Yılı Yüzde Değişimleri

	Devlet	Özel	Toplam	Pay (%)
TOPLAM SANAYİİ	-4,3	10,5	6,1	100
Madencilik Sektörü	-7,2	16,1	-2,5	4,9
İmalat sanayi Sektörü	-6,3	9,8	6,5	86,9
Elektrik, Gaz ve Su Sektörü	1,6	30,4	7,5	8,2

Kaynak: D.İ.E., (www.ceterisparibus.net)

2000 Yılı Sanayi üretiminde devlet üretimini bir önceki yıla göre %14,3 oranında azaltırken, özel sektör %10,5 oranında artırmıştır. 2000 yılının sonunda meydana gelen kriz 2001 yılında IMF ile yapılan anlaşma çerçevesinde bir dizi uygulamaya neden olmuştur. Milli para, yabancı paralar karşısında ani değer kaybına uğramış 2000 yılı sonunda 1\$=671.765 TL iken 2001 içerisinde 1\$=1.550.000 TL'ye kadar yükselmiş dövizin değer kazanması girdi maliyetlerini artırmış ve ülkede maliyet enflasyonu meydana gelerek fiyatlar hızla tırmanmaya başlamıştır. Maliyetlerin ani yükselişi sanayide daralma meydana getirmiştir. Böylelikle sanayii sektörü, Türkiye Ekonomisi tarihindeki büyük krizlerden birinin daha olumsuz etkisine maruz kalmıştır.

Bilindiği gibi 1923-1939 Dönemi arasında 1929 Dünya Buhranı yaşanmış bir çok ülkenin sanayisi bu krizden fazlaca etkilenmesine rağmen Türk Sanayisi bu olumsuz etkiyi diğer ülkeler kadar hissetmemiştir. Şüphesiz bunda,

Türkiye’de sanayiinin henüz çok dar kapsamlı oluşunun etkisi vardır. Ancak bunun yanı sıra yeni oluşturulmaya çalışılan sanayiye ilk etapta üretime ithal ikameci bir sistem izletilmesi çok yerinde bir karardır.

Türkiye Sanayisi ilk döneme göre çok büyük yol katetmiştir. Çeşitlilik açısından kıyaslanmayacak seviyededir. Ama burada önemli olan bu seviyeye ulaşırken Atatürk döneminde yapılan başlangıç ve gelişmedir. Atatürk ve iktisatçı arkadaşları 15 yıl gibi kısa dönemde sanayii yoktan var etmişlerdir. Uzun dönemi göz önünde bulundurarak süreklilik arz eden yapılanmalar meydana getirmişlerdir. Aslında sanayi her 15 yılda ilk dönemki kadar büyük gelişmeler kaydetseydi bu günkü seviye çok daha yüksek olurdu. Örneğin; Çimento üretimi 1924’de 24,500 ton iken 1939’da 294.000 tona yükseltilmiştir. Yani 100 katından fazla artmıştır. 2001’de ise çimento üretimi 30.125.000 tondur. 1939’dan 2001’e yine 100 kat artış sağlanmıştır ama bu kez 15 yılda değil 62 yılda gerçekleşmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu sadece bir örnektir genelleme değildir o gün üretimi 0 olan yüzlerce mamulün bugün üretim seviyesi çok yüksektir. Bu açıdan 1923-1939 Dönemi sanayiinin yapılanması, günün koşullarına uygun politika izlenmesi, 1939’dan sonra da sanayiye geliştirici uygulamaların gerçekleştirilmesi yönleriyle değerlendirilmelidir. Bu uygulamalar;

- Teşvik-i Sanayi Kanunu: Bu kanun makineleşme için başlangıç teşkil etmiştir. 1932’de makineli işletme başına düşen makine sayısı 4,55 iken 1938’de 12,82 olmuştur. Temel maddelerin üretimi teşvik edilmiş, şeker gibi ürünlerde çeşitli sübvansiyonlar söz konusu olmuştur. 1923’de teşvik belgesi olan işletme sayısı 342 iken, kanun kabulünden sonra 1929’da 1589 işletme kanundan yararlanmıştır. Bu kanunla sanayi cazip hale getirilmiş, üretim artırılmıştır.

- Milli Girişimci Oluşturma: Cumhuriyet’in kurulduğunda Türkiye’de imalat sermayenin sadece %15’inin sahip Türk vardı. Atatürk, Türkiye Sanayii’nin Türk girişimciler tarafından şekillendirilmesini istemiş, Teşvik-i Sanayi Kanunu içerisindeki bazı maddelerle Türk Sanayicilerinin ülke sanayisinde büyük rol

almasını sağlamıştır. Bugünkü Türk Sanayicilerinin sahip olduğu gücün kaynağı, 1923-1939 Dönemindeki teşviklerdir.

I. Sanayi Planı: Türkiye Sanayi Tarihi içerisindeki en önemli plandır. Hammaddesi iç piyasada temin edilebilecek ve yine iç piyasada talep edilecek malların üretimi hedeflenmiştir. Kimya sanayii, toprak sanayii, demir sanayii, kağıt ve selüloz sanayii, pamuk mensucat sanayii, sünger üretimi, kendir sanayii plan dahiline alınmış 40 yeni fabrika kurulmuştur. Bu plan başarı ile uygulanmıştır. İç kaynaklar finansman görevini yerine getirirlerse de, İngiltere ve Sovyet Rusya'dan kredi alınması gerekmiştir. Krediler amaca uygun kullanılmıştır.

Günümüzde de sanayiinin gelişimi için mevcut durumun iyi araştırılması, uygulanılabilecek planlar yapılması gerekmektedir. Planlar yapılırken finansı da güçlü kaynaklara bağlanmalı, alınan krediler % 100 üretim için kullanılmalıdır. Para politikaları uzun vadede başarı sağlayacak şekilde yürütülmelidir. Sanayiinin ilerleyebilmesi için ekonomik ve mali istikrar şarttır.

Dönemin sanayisinin, yetersizlikler ve buhran koşulları içerisinde olunmasına rağmen ilerlemesi, siyasi istikrarın getirdiği ekonomik istikrara, TL'nin değerinin korunabilmesine, devletin titizlikle çalışmasına, uygun finanssal alt yapıyı oluşturma çabalarına bağlı olarak sağlanmıştır.

Sanayi sektörü içerisinde madencilğe 1923-1939 Döneminde ayrıca önem verilmiştir. Maden kömürü üretimi dönem içerisinde %150'den fazla artış gösterirken, borasit ve tuz üretimine devam edilmiş, kükürt, krom, linyit, demir cevheri üretimi ise madencilğe kazandırılmıştır. 1948=100 endeksine göre 1923'de 19,7 olan endeks 1939'da 75'e çıkarılmıştır. Dönemin en akıllı ekonomi politikaları arasında madencilik politikası bulunur. Araştırma, inceleme, uygulamayı sağlamak için Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'nün kurulması, Etibank'ın finansman banka olarak göreve başlatılması, taşımacılık için demiryolları yapımlarının hızlandırılması maden politikasına bütünlük getirmiştir.

2000'li yıllarda ise dünyanın en büyük maden rezervlerine sahip olunmasına rağmen madencilik gerileme kaydetmektedir. Üretim 1999 yılında %9,9, 2000 yılında %2,8 oranında azalmıştır.

3.2.3 Mali Yapı

3.2.3.1 Bankacılık

Türkiye’de Bankacılık sistemi özellikle 1980’lerden sonra değişim geçirmeye başlamıştır. 2000 arifesinde bir bankacılık krizi yaşanmıştır.

“1980 öncesi büyük ölçüde TCMB ve bankalardan oluşan Türk finansal sistemi, 1980’lerde özel finans kurumları ve leasing vb şirketlerin sisteme girmesiyle gelişmeye başlamıştır. Özellikle 1980’lerin ikinci yarısında sermaye piyasası kuruluşları ve araçlarındaki gelişmeler piyasayı daha da geliştirmiştir. Ancak diğer kuruluşlardaki bu gelişmeye rağmen, bankacılık sektörü hala finansal sistem içindeki belirleyici rolünü sürdürmektedir.”²⁰⁴

Günümüzde bankalar ticaret bankaları ile kalkınma ve yatırım bankaları olarak görevlerini sürdürmektedirler. Para piyasaları üzerinde ki etkin rolleri de sorumluluklarını artırmaktadır. Mevcut kanunlara ne derece uydukları, faaliyetleri ve varlıkları, 2000 yılında çalışmaya başlayan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından denetlenmeye başlamıştır. Ayrıca kamu bankaları bu kurulun yanısıra Yüksek Denetleme Kurulu tarafından da denetlenmektedir.

XXXII. Kredi Hacmi (Milyar TL)

	1999
Bankacılık Sistemi Kredi Hacmi	19,343,309
Mali Olmayan kesime verilen Krediler	18,288,534
TCMB Kredileri	712,923
Mevduat Bankaları Kredileri	15,882,534
Kalkınma ve Yatırım Bankaları Kredileri	1,632,682
Mali Kesime Verilen Krediler	115,170
Banka Sayısı (TCMB Hariç)	81

Kaynak: Türkiye İş Bankası, Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri, Para-Mevduat-Kredi (www.ceterisparibus.net)

²⁰⁴ GÜNAL Mehmet, MB'nın Değişen Rolü ve Para Politikası Uygulamaları, IMKB Yayını, Ankara 2001, s. 77

1999'da Bankacılık Kredi Hacmi 19,343,309 Milyar TL'dir. 1999 yılı ortalarında 1\$=420.000 TL olduğu düşünülürse aşağı yukarı 43,650 Milyar \$'dır. Kalkınma ve Yatırım Bankaları Kredileri hacmi ise yaklaşık 4 Milyar \$ tutarındadır. Bu da göstermektedir ki bankalar 1999'da yatırım ve kalkınma görevlerine fazla yönelememişlerdir.

1999'da banka sayısı 81'dir Bahsedildiği üzere Türkiye Cumhuriyeti kurulmadan Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında bankacılık faaliyetleri hız kazanmıştır, ancak Ziraat Bankası dışında ulusal büyük bir banka bulunmamaktadır. Cumhuriyet kurulduktan sonra girilen en önemli faaliyetlerden biri yapılanmayı ve kalkınmayı sağlayacak bankaların kurulmasıdır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu imtiyazlarla oluşturan ve para basma yetkisi verilen yabancı sermaye hakimiyetindeki Osmanlı Bankası faaliyetini sürdürmekteydi. Halk üzerinde güven oluşturacak büyük milli bir banka mevcut değildi. Türkiye İş Bankası bu boşluğu dolduracak, halkın güvenini kazanacak, sanayileşmeye katkı sağlayacak ve Türklerin de bankacılık sektöründe başarılı olacaklarını gösterecek bir banka olarak kurulmuştur ve halen günümüzde de gelişerek işlevlerini sürdüren güçlü ve köklü bankalardandır.

Sümerbank ise sanayiye büyük ölçüde finanse eden ilk fabrikaların kurulmasına destek vermesi amacıyla kurulan kamu bankası olmuştur. I. Sanayi Planının başarıya ulaşmasında etkindir. Yakın geçmişe kadar Türk Sanayisinin gelişmesine büyük katkı sağlamıştır.

Emlak ve Eytam Bankası, inşaat sektörünün ilerlemesine, Halkbank esnafın ve tüccarın kalkınmasına, Etibank madenciliğin gelişmesine, Denizbank denizciliğin desteklenmesine yardım etmek üzere kurulmuş ve çok başarılı olmuş bankalardır.

1923-1939 Dönemi'nde kurulan bu bankalar, Türk Bankacılığını bu güne getiren, Türkiye Ekonomisi'ni her yönden geliştiren, ekonominin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlayan, yabancı sermayenin hakimiyetine son veren bankalar olmuşlardır. Ziraat Bankası'da tarımın gelişmesindeki tek bankadır. Bütün bu bankaların ortak özellikleri dönemin çok ihtiyacı olan yatırım ve

kalkınmayı sağlamaları ve süreklilikleridir. Bu bakımdan bankacılık adına yapılan atılımlar, dönemin ekonomi politikasının ne kadar doğru ve bilinçli geliştiğini gösteren örnek alınması gereken çalışmalardır.

Bu dönemde ayrıca ele alınması gereken bir konu da, T.C. Merkez Bankası'nın kurulmasıdır. Böylelikle Türk Parasının, bir merkez bankası tarafından basılması, Türk Lirasının değerinin ve arzının kontrol altında tutulması, dövizin yönlendirilmesi sağlanmıştır. Bir ekonomi için şart olan merkez bankası uygun zamanda oluşturulmuştur.

3.2.3.2 Kamu Maliyesi

Kamu Maliyesi, son yıllarda denk bütçe oluşturamamaktadır. 1997,1998,1999 bütçe dengesi de bunu göstermektedir.

XXXIII. Kamu Maliyesi

KAMU MALİYESİ (Milyar TL)(1)	1997	1998	1999
Konsolide Bütçe Gelirleri	5,815,099	11,811,065	18,973,291
Genel Bütçe Gelirleri	5,726,932	11,635,611	18,693,413
Katma Bütçe Gelirleri	88,167	175,454	279,878
Konsolide Bütçe Harcamaları	8,050,252	15,614,441	28,017,791
Konsolide Bütçe Dengesi	-2,235,153	-3,803,376	-9,044,500
İç Borç Stoku	6,283,424	11,612,885	22,920,145

(1) 1999 verileri Geçicidir.

Kaynak: Türkiye İş Bankası, (www.ceterisparibus.net)

Günümüz Türkiye Ekonomisi'nde Konsolide bütçe sürekli açık vermektedir. Cari fiyatlarla 1997'de -2,235,153 Milyar TL, 1998'de -3,803,376 Milyar TL, 1999'da -9,044,500 Milyar TL açık vardır. İç Borç Stoku da giderek büyümektedir. 2000 ve 2001 yıllarında da durum değişmemiştir, açık artmaya devam etmiştir.

Oysa 1923-1939 Döneminde en çok üzerinde durulan ve başarı sağlanan konulardan biri denk bütçe olmuştur. 1930, 1936, 1937, 1938 ve 1939'da bütçe fazla vermiştir. Harcamalar kontrol altında tutulabilmiştir.

3.2.3.3 Enflasyon ve TL'nin Değeri

Türkiye'de enflasyon özellikle 1980'den sonra en büyük ekonomik sorunlar arasında yer almaktadır. İlk kez 1941'de iki haneli rakamdan oluşmuştur. "1939'da yüzde 2 olan enflasyon (TÜFE), 1940'da yüzde 9,6, 1941'de 19,7 ve 1942'de 68 oranlarına çıktı"²⁰⁵

Planlı döneme geçildikten sonra 1971'e kadar enflasyon tek haneli rakamlarla ifade edilirken 1971'de 10,2 olarak gerçekleşmiş; 1978'e kadar %25'in altından seyretmiştir. 1978'de enflasyon (TEFE) %25,6 olmuş, 1980'de ise enflasyonda bir ilk daha, 3 haneli rakamlara geçiş olarak yaşanmış, 107,2'i görmüştür. Bundan tam 14 yıl sonra ise 1994'de %149,6'lık bir enflasyon oranı gerçekleşmiştir.

Türkiye son 10 yıldır enflasyon sorununa çare bulamamıştır. 2000'de TEFE %51,4 (ortalama), (TÜFE) %54,9 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılı bir kriz yılı olarak geçirilmiş enflasyon hedeflerine ulaşamamıştır.

1923-1939 Döneminde Türkiye'de enflasyon sorunu yaşanmamıştır. 1939'da %2 oranında devralınan enflasyon artış üzerine artış kaybederek 2000'lerde bu seviyelere gelmiştir. Engellenemeyen enflasyon, dış ticaret açığını azaltma amacıyla yapılan devalüasyonların hedefe ulaşmasını engellemekte, kalkınmaya izin vermemektedir. Halkın refah seviyesinin artırılması, sektörlerin büyümesi, ihracatın artırılması için enflasyonla mücadele edilmelidir. Atatürk Dönemi'nde enflasyon sorunu yaşanmaması, sanayileşmeye geçilebilme nedenleri arasında düşünülebilir.

Atatürk Dönemi'nde çok bilinçli yaklaşımlardan biri de denk bütçe politikasının yanı sıra TL'nin değerini koruma politikasıdır. 1929 yılına kadar milli para yabancı paralar karşısında genel bir değer kaybına uğramamıştır. 1929'da Dünya Buhranı ile çok küçük bir dalgalanma yaşanmış, Dolar 187 kuruştan 196 kuruşa, Sterlin 835 kuruştan 956 kuruşa, Alman Markı 44 kuruştan 46 kuruşa yükselmiştir. Krizin TL üzerinde olumsuz etki yapmaması için 1930'da Türk

²⁰⁵ www.netbul.com, Türkiye Ekonomisinde Depremler, (www.netbul.com Ekonomi\Ekonomideveriler-ÖzelDosyalar)

Parasının Kıymetini Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Kanunla TL sıkı bir koruma altına alınmış, 1930'da Sterlin 1032 kuruştan 616 kuruşa düşmüştür. Bu kanun çerçevesinde toplam para arzının artırılmaması için çaba sarf edilmiştir.

Türkiye Ekonomisi içerisinde yaşanan krizler genellikle TL'sinin değerinin düşürülmesine neden olmuştur. 1952'de yüzde 116'lık devalüasyon TL'nin değerini 131 kuruştan 280'e düşürürken, 1980'de 1\$=47 lira iken 1\$=70 lira yapılmış, 1993 Nisan'da 9,567 lira olan \$, 1994 Nisan'da 31,641 lira olmuştur. TL'sinin en son değer kaybı ise 2001 yılında gerçekleşmiştir. 2000 yılı sonunda 1\$= 623,947 TL iken 2001'de 1\$= 1,500,000 liranın üzerinde değer bulmuştur. Günümüz itibari ile 1\$= 1,400,000 TL, 1 EURO= 1,300,000 seviyelerinde seyretmektedir.

1923-1939 Döneminde sürekli istikrarını koruyan TL daha sonraki dönemlerde ve 2000'lerde sürekli bir değer kaybı içerisindeydi. İki dönem arasındaki en önemli farklardan biri de budur. Ekonomik gelişmenin sağlanabilmesi için milli paranın değerinin korunması gerekmektedir. Bu döviz talebinin azalmasına, içeride ve dışarıda TL'sine olan güvenin artmasına, dolayısıyla üretimin artırılıp büyümenin hızlanmasına, ihracat gelirlerinin de satın alma gücünün artmasına neden olabilecektir.

3.2.3.4 Dış Borçlanmalar

Türkiye Ekonomisi'nde olumsuz gelişen olaylar birbiriyle bağlantılı olarak dış borçlanmayı da olumsuzlaştırmaktadır. Son yıllarda dış borçlar sürekli artış göstermekte hatta dış borç bulma zora girmektedir.

XXXIV. Dış Borç Stoku

	1997	1998	1999
DIŞ BORÇ STOKU (Milyon \$)	91,586	106,052	11,215
Orta ve Uzun Vadeli	68,952	78,816	81,921
Kısa Vadeli	22,634	27,236	29,294

Kaynak: Türkiye İş Bankası: Türkiye'nin Ekonomik Göstergeleri (1998-2000)

Türkiye'nin dış borçları her yıl artmaktadır. 1997'de 91.586 milyon \$ olan dış borç, 1999'da 111,215 milyon \$'a çıkmıştır. 2000 ve 2001 yıllarında da borç stoku artmıştır.

Osmanlı Devleti'nin son dönemi incelendiğinde, yabancı güçlerin devlet maliyesine girmesine ve devletin çöküşünün hızlanmasına dış borçlanmaların neden olduğu açık şekilde görülmektedir. O dönemde dış borçlanmanın sürekli artması, ödemelerin yapılamaması ve alınan borçların yanlış yerlerde kullanılması ülkenin sonunu getirmiştir.

Cumhuriyet kurulduğunda bu gerçek, Atatürk ve arkadaşları tarafından çok net yorumlanmış, özellikle borç yapmamaya dikkat edilmiştir. Bunun yanı sıra Atatürk döneminde, Osmanlı'dan kalan borçların da ödemelerine başlanmıştır.

1923-1939 Döneminde borçlanmaya gitmemeye dikkat edilmiştir. Ancak I. Sanayi Planı'nın uygulanması sırasında Sovyetler Birliği'nden 8 milyon altın-dolar, İngiltere'den 16 milyon Sterlin borç alınmıştır. Bunun öncesinde ise 20 yılda ödenmek üzere ABD'den 10milyon altın dolar alınmıştır. Önemli olan bu borçlanmanın yatırımlarda kullanılmasıdır, sanayileşmeye yardımcı olmuştur.

Dönemin en önemli dış borçlanmaları sonucu 18 milyon altın dolar, 16 milyon sterlin değerinde borç olmuştur. 1999 yılı itibari ile ise dış borç stokumuz 112,000 milyon \$ dır. Türkiye Ekonomisi tarihinde dış borcun, 1984'de 20 milyar \$'dan %100 artışla 1989'da 40 milyar \$'a 5 yıl içerisinde çakması dikkat çekicidir. Bundan sonra faizleriyle birlikte dış borç ödemelerinin içerisinde çıkılamamış, bu % 100'lük artış yeni dış borçların oluşmasına neden olmuştur. Dış borçların artması ve yeni dış borç yardımlarına ihtiyaç duyulması, ülke ekonomisinin idaresine yine dış güçlerin karışmasına neden teşkil etmiştir.

3.2.4 Dış Ticaret

Türkiye'nin dış ticaret hacmi genellikle büyüme göstermiştir. İthalat-ihracat dengesi açısından bakılacak olduğunda 1947 yılından 2002 yılına kadar sürekli açık vermiştir 1999 yılı itibariyle Türkiye'nin dış ticaretini inceleyecek olursak;

1999'da ihracatın 26,587 Milyon \$, ithalatın ise 40,687 Milyon \$ değerinde gerçekleştiği, ithalatın ihracatı karşılama oranının ise %65,3 olduğu gözlenmektedir. 1999 yılı tek yıl olarak örnek verilse de aslında 1947'den sonraki dış ticaret dengesinde ihracat, ithalatın gerisinde kaldığından genel durumu yansıtmaktadır. Bunun yanı sıra dikkat edilmesi gerekli bir nokta da en fazla ihracat gelirini tüketim mallarından sağlarken en fazla ara malları ithalatına ödeme yaptığımızdır.

Dış ticaret gerçekleştirdiğimiz ülkeler arasında Almanya birinci sırayı almaktadır, 5470 milyon \$ değerinde ihracat yapılırken 5881 milyon değerinde ithalat ile açık ara öndedir. İhracat değerimizin önemli kısmını, Almanya'dan sonra ABD, İngiltere, İtalya ve Fransa ile gerçekleştirmekteyiz. Önemli değerlerde ithalat yaptığımız diğer ülkeler ise İtalya, Fransa, ABD olarak sıralanmaktadır.

XXXV. Dış Ticaret

	1999
DIŞ TİCARET (Milyon \$)	
İhracat (fob)	26587
İthalat (cif)	40687
İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	65,3
Ana Mal Gruplarına Göre Dış Ticaret	
İhracat	
Sermaye Malları	1796
Ara Malları	10841
Tüketim Malları	13892
Diğer	58
İthalat	
Sermaye Malları	8729
Ara Mallar	26568
Tüketim Malları	5062
Diğer	327
Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre İhracat	
Almanya	5470

ABD	2437
İngiltere	1830
İtalya	1685
Fransa	1570
Seçilmiş Ülke Gruplarına Göre İthalat	
Almanya	5881
İtalya	3192
Fransa	3128
ABD	3081
Rusya Federasyonu	2372
İngiltere	2190

Kaynak: Türkiye İş Bankası, ([http://\(www.ceterisparibus.net\)](http://www.ceterisparibus.net))

1923-1939 Dönemine dönecek olduğumuzda 1923-1929 arası genelde açık veren dış ticaret dengemizin, 1930'la birlikte fazla vermeye başladığı görülmektedir. Bununda en önemli nedeninin Lozan Anlaşması'nın dış ticaretle ilgili bağlayıcı hükümlerinin 1929'da sona ermesi; Türkiye'nin koruyucu gümrük vergisi uygulamasına 1930'da geçebilmesidir. 1929'da Koruyucu Gümrük Tarifesi ile ilgili kanun çıkarılmış, böylece ithalatın sınırlandırılması ile ülkenin dış ticareti lehine işlemeye başlamıştır. 1930-1939 arası dış ticaretin başarıyla yürütüldüğü bir dönemdir. 1947'den sonra ülkenin ekonomi dengesinin dış ticarete bağlı olarak nasıl bozulduğu gözönüne alınırsa dönemin başarısının önemi daha iyi değerlendirilebilir.

Dış Ticaret açısından 1923-1939 Döneminden, günümüze kadar gelen bir durum dikkat çekicidir. Dönem içerisinde Türkiye'nin dış ticaret ilişkilerinde çok yüksek paya sahip olan Almanya, günümüzde, sözkonusu dönemdeki kadar olmasa da halen en yüksek paya sahip olan ülkedir.

3.2.5 Gayri Safi Milli Hasıla

Gayri safi milli hasıla açısından değerlendirilecek olunursa Türkiye gelişmekte olan ülkeler arasında yer almakta ve son yıllarda kişi başına düşen gayri safi milli hasıla 3000 \$'ın altında kalmaktadır. Bir ülkenin Gayri safi milli

hasılasının cari fiyatlarla yıllara göre gelişiminin doğru değerlendirilebilmesi için ülkenin enflasyon sorununun olmaması, milli parasının istikrarlı olması gerekmektedir. Bu yüzden tablodan gayri safi milli hasılasının cari fiyatlarla gelişimini yorumlandırken enflasyon ve devalüasyon unsurlarını da düşünmek gerekmektedir. Tablo 34'de kişi başına GSMH \$ üzerinden verildiğinde daha reel bir kıyaslama yapmak mümkündür.

XXXVI. Cari Fiyatlarla GSMH ve Kişi Başına GSMH

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
GSMH (trilyon TL)	7,855	14,978	29,393	53,518	78,283	125,971
Kişi Başına GSMH (\$)	2,806	2,928	3,079	3,255	2,879	2,986

Kaynak: (www.ceterisparibus.net/türkiye/göstergeler) Reel Ekonomi

GSMH, Cari Fiyatlarla artış gösterse de TL'nin istikrarlı olmaması, yıldan yıla değer kaybına uğraması nedeni ile bu artışlar reel değildir. Kişi Başına GSMH, \$ üzerinden ifade edildiğinde daha doğru bir değerlendirme yapmak mümkündür. Görüldüğü gibi 1997-1998 yıllarında kişi başına GSMH 3079 \$ ve 3255 \$ olarak yükselebilmişken, 1999 ve 2000 yıllarında yeniden 3000 \$'ın altına düşmüştür.

XXXVII. Gayri Safi Milli Hasıla'nın Durumu

	(Cari Fiyatlarla Trilyon TL)		Yüzde Pay	
	2000	2001	2000	2001
Gayri Safi Milli Hasıla	125.970,5	184.766,7	100	100
Dış Kaynak	8.177,0	1.369,9	6,5	0,7
Toplam Kaynaklar	134.147,5	186.136,6	106,5	100,7
Toplam Yatırımlar	31.037,7	30.315,2	24,6	16,4
Sabit Sermaye Yatırımı	28.414,5	34.024,2	22,6	18,4
Kamu	8.709,0	10.509,2	6,9	5,7
Özel	19.705,5	23.514,9	15,6	12,7
Stok Değişmesi	2.623,3	-3.709,0	2,1	-2,0
Toplam Tüketim	103.109,8	155.821,4	81,9	84,3

Kaynak: DPT (www.ceterisparibus.net/türkiye/göstergeler) Ekonominin Genel Dengesi

2001 yılında GSMH 184.766,7 Trilyon TL olarak gerçekleşeceği tahmin edilmiştir. 2000 yılında %0,7'si kadar dış kaynak bulunması söz konusudur. 2000 yılında toplam yatırımların %24,6'sı sabit sermaye yatırımdır. Toplam yatırımlar ise GSMH'nın %22'sine yakındır. 2001'de ise toplam yatırımların GSMH'nın %16'sı kadar gerçekleştiği tahmin edilmektedir.

Kişi başına GSMH son dönem itibariyle düşüş göstermektedir. 1923-1939 Döneminde ise kişi başına GSMH gittikçe artırılmıştır. O dönemin kişi başına GSMH ile son dönemin kişi başına GSMH arasında son dönem lehine çok büyük ölçüde yükselme vardır. Ancak burada gözönünde bulundurulacak önemli bir husus o dönemde nüfusun büyük çoğunluğunun kırsal kesimde yaşaması ve zorunlu tüketim mallarının genelini halkın kendisinin üretip, tüketmesidir.

SONUÇ

Türkiye Ekonomisi, 1923'den günümüze kadar devam eden tüm ekonomik gelişmeleri kapsamaktadır. 1923-1939 Dönemi Türkiye Ekonomisi ise bu bütün içerisindeki en önemli kesittir. Yeni ülkenin yeni yönetim biçimi beraberinde yeni bir ekonomi anlayışı ve uygulama gerektirmiştir. Ülke, ekonomisine karma ekonomi sistemi uygulayarak başlamıştır, bu sistem ile de yürümeye devam etmektedir. Yeni kurulan Cumhuriyet'in ekonomik sistem yenidir ama eldeki ekonomik mevcutlar sona eren devletten kalanlardır. Çalışmaya konu olan dönemin başarılı veya başarısız olarak düşünülmesi için öncelikle bir önceki dönemin, Osmanlı Devleti'nin son dönem ekonomik mevcutlarının ve hareketlerinin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Osmanlı Devleti gelirlerini genellikle savaş ganimetlerinden ve tarım kesiminden alınan aşar vergisinden sağlamaktadır. Osmanlı'nın son dönemine doğru sürekli kaybedilen savaşlar; ganimetlerin kesilmesine ve toprak kaybından doğan tarımsal gelirin de azalmasına neden olduğu gibi, savaş giderleri şeklinde devlete ayrıca bir mali külfet de yüklemektedir.

Gittikçe azalan gelirlerinin karşısında giderlerini azaltmayan devlet, sürekli artan, bütçe açıklıklarını gözardı ederek tehlikeli biçimde dış borçlanmalara gitmiştir. Sürekli karışıklık içinde bulunan devlet, dış ülkelere alınan borçları kârlı yatırımlarda kullanmak yerine saray harcamaları ile başarısız ordunun finansmanında kullanmıştır. Ödenmeyen dış borçlar, yeni dış borçlar almayı gerektirmiş sonunda dış borçların tahsili için devlet maliyesine karışan, yabancılara idaresine verilen Düyun-u Umumiye İdaresi ortaya çıkmıştır. Bu idare bir anlamda Osmanlı Devleti'nin ekonomiye olan hakimiyetindeki aczin de ifadesi olmuştur.

Osmanlı'nın toplam gelirlerinin yarısını meydana getiren, halkın büyük çoğunluğunun geçim kaynağını oluşturan, ekonominin bel kemiği olan sektör tarımdır; ancak, çok ilkel şartlarda, düşük verim ile gerçekleştirilmekte; bu yüzden bekleneni verememektedir.

Bütün gelişmiş dünya ülkelerinin sanayileşmeye geçtiği dönemde, Osmanlı'da ciddi bir sanayiden bahsetmek mümkün değildir. Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayiinin hareketlendirilmesi düşünülmese de rağmen bu kanun I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla uygulanamamıştır.

Osmanlı'da geç başlanılan ancak son dönemde yoğun olarak yaşanan ekonomik faaliyet, bankacılıktır. Osmanlı'da bankacılık sektörüne çok büyük oranda yabancı sermaye hakimdir. Para basma yetkisi verilen Osmanlı Bankası'nın hisselerinin sadece %4'e yakını Osmanlı Devleti'ne aittir Diğer hisseler İngiliz ve Fransız sermayedarlara aittir. Mevcut bankalar ekonomik sektörleri geliştirici işlevlerden tamamen uzaktır ve tamamen kendi kâr paylarını yükseltme eğilimindedir. Bu dönemde en büyük millî banka Mithat Paşa tarafından kurulan Ziraat Bankası'dır ve aynı zamanda tarımsal gelişim amacı güden tek ciddi bankadır.

Osmanlı'da dış ticaret de, yapılan anlaşmalarla, yabancılara sürekli taviz verilmiş, dış ticaret yabancı, ülkelerin lehine gelişmiştir. Dış ticaret, büyük oranda İngiltere, Fransa, Almanya ve Avusturya ile gerçekleştirilmiştir.

Milli Gelir 1890-1910 yılları arasında ancak %1 artmıştır. 1910'dan sonra ise, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı nedeniyle çok düşmüştür. Milli Gelire en fazla katkıda bulunan bölge Anadolu, sektör ise %50 ile tarımdır.

Cumhuriyet kurulduğunda, yeni bir ekonomiye geçişteki mevcut durum itibarıyla değiştirilmesi ve yapılması gerekli çok şey vardır. Buna bağlı olarak, dönemin lideri Atatürk, Cumhuriyeti kurmadan iktisadî faaliyetlere başlamıştır.

Atatürk'ün ekonomik anlamdaki ilk girişimi İzmir İktisat Kongresi'ni gerçekleştirmek olmuştur. Bu kongre Cumhuriyetin ilanından önce 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştır. Bu nedenle halkın isteklerini ortaya çıkarmak ve gerekli ekonomik mesajları halka iletmek adına çok önemlidir. Kongrede çiftçi, sanayici, işçi ve tüccarların talepleri değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1923-1939 Dönemi uygulanan ekonomik politikalar ve koşullar açısından iki alt dönemden meydana gelmiştir: 1923-1929 döneminde daha

liberal, 1929-1939 döneminde ise daha devletçi ekonomik sistem yaşanmıştır. 1923-1929 Döneminde dünyada hakim olan sistem liberalizmdir; ancak devlet yeni kurulduğu için tüm ekonomik faaliyetleri piyasanın akışına bırakmak pek mümkün değildir. Milli girişimci ruhu oluşturma, sanayileşmede özel sektörü teşvik etme, serbestlik politikası ile devlet destekli olarak gerçekleştirilmeye çalışılan faaliyetlerdir. Bu dönemin en önemli ekonomik uygulamaları arasında Aşar Vergisi'nin kaldırılması, Lozan Anlaşması'nın iktisadi maddelerinin tatbiki, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun ve batının ekonomi düzenine ayak uydurulmasını sağlayacak kanunların çıkarılması, Yüksek İktisat Meclisi oluşturulması yer almaktadır.

Aşar Vergisi'nin kaldırılması yerine tarım dışı sektörlerin de dahil edildiği yeni vergilerin konulması ile tarımsal kesim üzerindeki yük hafifletilmiş ve daha adil bir dağılım gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 1925'de bir kısım topraksız çiftçiye toprak dağıtımı da tarım açısından ve gelir dağılımı açısından küçük bir teşvik olmuştur.

Lozan Anlaşması'nın en olumlu iktisadi hükmü, kapitülasyonların kaldırılması olmuştur. Ancak dış ticaret gelirlerinin artırılması ve üreticinin korunması, istenilen gümrük vergilerinin uygulanması için Lozan Anlaşması'nın öngördüğü 1929 yılını beklemek gerekmiştir. Lozan Anlaşması'nın Türkiye ekonomisine yük getiren maddesi Osmanlı dış borçlarının büyük oranının, Türkiye tarafından üstlenilmiş olmasıdır.

1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabul edilmesiyle sanayileşme açısından harekete geçilmiştir. Sanayisini kurmaya ve geliştirmeye çalışan bir ülke için yapılması gereken bir uygulamadır. Ekonominin büyüme hızının artırılması, üretimin teşvik edilmesi ile mümkün olabilecektir. Bu nedenle bu kanunun kabulü dönemin en yerinde uygulamalarından biridir.

Türk Medeni Kanunu'nun, Türk Borçlar Kanunu'nun, Türk Ceza Kanunu'nun, Ticaret Kanunu'nun, İcra ve İflas Yasası'nın , Kabotaj Kanunu'nun yürürlüğe konması, Harf İnkılâbının kabul edilmesi yeni ekonomik düzenin alt yapısını etkileyen çalışmalar olmuştur. İktisat Bakanlığı'nın kurulması

ekonominin düzenlenmesini, uygulanmasını ve kontrol edilmesini kolaylaştırmıştır.

Ayrıca 1923-1929 Dönemine ait çok önemli çalışmalardan biri de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun desteğiyle milli girişimci sınıfı oluşturulmasıdır. Kısa vadede istenilen seviyeye gelinememiştir. Ancak uzun vadede Türk işadamlarının sanayiye hakim olmaları açısından önemlidir.

Karma sistem içerisinde, devletçi anlayışın ağırlıklı olduğu bir politikaya geçilmesinin nedeni 1929 Dünya Ekonomi Krizi olmuştur. Bu olay Atatürk Dönemi'nde yeni bir alt döneme geçilmesini gerektirmiştir. Bütün dünyayı etkileyen, üretim fazlalığından dolayı fiyatların birden düşmesine, ardından üretimin kısıtlanmasına ve dünya ticaret hacminin çok daralmasına neden olan 1929 Dünya Ekonomi Krizi, bütün ülkelerde devletin ön plana çıkmasına sebep olmuştur.

1929 Krizi üzerine devlet, gereken tedbirleri almış, denk bütçe+sağlam para politikası izlemiştir. T.C. Merkez Bankası'nın kurulması, Türk Lirasını Koruma Kanunu'nun çıkarılması ile milli para istikrarını kaybetmemiştir. Krizden çok etkilenen, tarım sektörü olurken, tüccarda olumsuzluktan payını almıştır. Türk Sanayisi henüz tam gelişim göstermediği için sanayi sektörü fazla olumsuzluk hissetmemiştir.

1929-1939 alt döneminde devlet eliyle sanayiinin geliştirilmesi düşünülmüştür. I. Sanayi Planı hazırlanmış, hammaddenin ülke içinden sağlanacağı, 20 fabrika kurulması hedeflenmiştir. Mevcut dünya koşulları göz önünde bulundurularak ithal ikâmecî bir üretim politikasına gidilmiştir. Finansman sağlayacak kurumlar devlet tarafından oluşturulmuştur. Üretimde kullanılmak üzere dış borç alınması gerekmiş plan hedeflerine ulaşmada bu dış kaynaklar etkili olmuştur.

Madencilik geliştirilmesi için Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü kurulmuştur. Bu şekilde maden rezervlerinin belirlenmesi ve daha kârlı biçimde değerlendirilmesi sağlanmıştır.

1923-1939 Döneminde sektörlerin gelişimi incelendiğinde tarımda bitkisel üretim açısından genelde artış kaydedildiği gözlenmektedir. İstenilen seviyeye ulaşılamasa da aşar'ın kaldırılması, topraksız çiftçinin bir kısmına toprak sağlanması, Ziraat Bankası'nın ve TMO'nun tarımı teşvik etmesi, tarımsal eğitimin artırılması, tarımsal gelişme ve yapılanma adına ciddi uygulamalar olmuştur. Tarımın günümüz seviyesine gelmesinde de o dönemde oluşturulan kamu kuruluşları etken olmuşlardır ve halen olmaktadır.

Bütün dönem zarfında sanayi adına büyük atılımlar yapılmıştır. Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması, milli girişimci sınıfının meydana getirilmesi, I. Sanayi Planı'nın yapılması ve uygulanması, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulması, Türkiye'de ciddi bir sanayi sektörü oluşumunun temelidir. Sınai üretim, dönem boyu artış göstermiş, makineleşme az ölçüde de olsa gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Sanayi sektörü, 2000'e girerken GSYİH'nin % 30'una yakını oluşturmuştur. Ciddi anlamda sınai üretimden bahsetmek pek mümkün değil iken, sanayiinin payının bu derece yükselmesinin nedenlerinden biri de o dönemde oluşturulan altyapı çalışmalarıdır.

Hizmetler kapsamında Bankacılık alanında da büyük köklü değişimler meydana getirilmiştir. Bankacılık Türk Devleti'nin ve Türk sermayedarların hakim olduğu bir sektör haline gelmiştir. Cumhuriyet Tarihi boyunca sektörel gelişmelerde oldukça etkili birçok banka 1923-1939 Dönemi içerisinde kurulmuştur. Tarım sektörünün dayanağı olarak etkinliklerini devam ettiren Ziraat Bankası, Osmanlı Döneminde kurulmasına rağmen bir takım değişikliklerle o dönemde ve sonrasında faydalı olmuştur. Sanayiinin gelişimi için Sümerbank, madenciliğin gelişimi için Etibank, denizciliğin gelişimi için Denizbank, inşaat sektörünün gelişimi için Emlak ve Eytam Bankası kurularak dönem sonrasında da çok uzun yıllar Türkiye Ekonomisi'ne hizmet vermeleri sağlanmıştır.

Bir ekonomi için şart olan merkez bankası ihtiyacı da çok iyi tahlil edilmiş T.C. Merkez Bankası 1931'de kurularak 1932'de faaliyete geçirilmiştir. Böylece Türk lirasının arzı tam anlamıyla kontrol altına alınmıştır. Diğer bir gelişme de

dönem başında kurulan Türkiye İş Bankası'nın alışılan yabancı bankaların yerine alternatif oluşturması ve Türkler'in iyi bankacı olacağını göstermesidir.

Çalışmaya konu olan dönemde, dış ticarete müdahale ile dış ticaret açıklarının kapatıldığı ve bazı yıllar fazlaya geçildiği görülmüştür. Dış ticaret açığının giderek büyüdüğü son yılların Türkiye Ekonomisi için, sözkonusu dönem örnek teşkil etmelidir.

Ayrıca ele alınması ve önemle üzerinde durulması gereken bir durumda dış borçlardır. Atatürk, Osmanlı'da dış borçların yabancılara ülke ekonomisine hakimiyet nedeni olduğunu tespit etmiştir. Bundan dolayı sadece yatırım gerçekleştirmek için borç alınmış, borç miktarı sınırlı tutulmuş ve yerinde kullanılmıştır. Ayrıca bu periyotda Osmanlı'nın dış borçlarının önemli kısmı geri ödenmiştir. Günümüz itibari ile dış borçlarımızın tehlikeli boyutlara ulaşmıştır. Bu durum yeni alınan borç paranın kullanım alanlarının çok iyi tespit edilmesini, üretim yoluyla gelire dönüştürülmesini şart kılmaktadır.

Türkiye Ekonomisi'ni tehdit eden durumlardan biri de milli paranın değer kaybıdır. Cumhuriyet Ekonomisi'nin ilk 15 yılında TL'nin istikrarı özellikle korunmaya çalışılmış, para arzı kontrol altında tutulmuştur. Paranın devalüe edilmesindeki dış ticaret açığının azaltılma amacının yerine getirilebilmesi için enflasyon sorununun olmaması gereklidir. Oysa enflasyon da günümüz ekonomisinin en önemli sorunlarından biridir.

Çalışma göstermiştir ki 1923-1939 Dönemi, öncesi ve sonrası göz önüne alındığında 15 yıl gibi kısa bir sürede çok büyük gelişmelerin yaşandığı ve bir ülke ekonomisinin oluşturulduğu örnek bir dönemdir. Mevcut sorunlar istikrarlı siyaset ortamında özverili çalışmalar ve bilinçli bir kadro ile uygun çözümler üretilerek aşılmıştır. Ekonomik faaliyetler uzun vadelere yönelik gerçekleştirilmiş, koşullara uygun sistem izlenmiş, geçmişten ders alınarak gelecek yönlendirilmiştir.

FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- ACAR Yalçın**, Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalar (1923-1963) Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1991
- AÇBA Sait**, Osmanlı Devleti'nin Dış Borçlanması (1854-1914), Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Yayınları No:1 Afyon 1995
- AHMAD Feroz**, İttihatçılıktan Kemalizm'e, İstanbul 1999
- AHMAD Feroz**, Modern Türkiye'nin Oluşumu, Kaynak Yayınları, İstanbul 1999
- AKBANK**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978), Akbank Kültür Yayını, İstanbul 1980
- AKDIŞ Muhammet**, Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerindeki Etkinliği ve Türkiye, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları No: 2, Afyon 1996
- ALKIN Erdoğan**, Turkey's International Economic Relations-University of İst. Public, No: 2780, İstanbul 1982
- AUROBA Çelik, ALPAR Cem**, Türkiye Ekonomisi "Sektörel Gelişmeler", Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara 1992
- AYSAN M. A.**, Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 6. Baskı, İstanbul 2000
- AYSAN Mustafa**, 100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası, Ekonomik ve Sosyal Yayınlar, İstanbul 1980
- BAŞKAYA Fikret**, Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına, Birlik Yayınları, Ankara 1986
- BAŞOL Koray**, Türkiye Ekonomisi, Anadolu Matbaası, İzmir 1994
- BORATAV Korkut**, Türkiye İktisat Tarihi (1908-1985), Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988
- BORATAV, Korkut**: 1923-1929 Yıllarının İktisat Politikası Açısından Değerlendirilmesi, İTİA Mezunları Derneği, İstanbul Şubesi 1977 (www.merih.com)
- BEYARSLAN Ahmet**, Atatürk Döneminde Planlı Ekonomi, Atatürk Döneminin Sosyal Ekonomik Sorunları Seminerinde Sunulan Tebliğler, 30 Haziran-1 Temmuz 1981, Kayseri Üniversitesi Atatürk Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No: 1
- CEBECİ Dilaver**, Tanzimat ve Türk Ailesi, Ötüken Yayınları, İstanbul 1993
- CİLLOV Halûk**, Türkiye Ekonomisi, İstanbul 1965

- DİE**, Türkiye de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık
- DPT**, Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) Yılı Programı Destekleme Çalışmaları, T.C. Başbakanlık
- DURA Cihan ve ALTIPARMAK Aytakin**, 1838 "Osmanlı İngiliz Ticaret Anlaşması Nedenleri ve Sonuçları", Erciyes Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi s.16 yıl 2000
- Dünya Gazetesi**, Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2000
- DPT**, Ekonomi Genel Dengesi,(<http://www.cetrisparibus.net/türkiye/göstergeler>)
- ECZACIBAŞI Nejat**, Yeni Bir Türkiye, Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul 1998
- ELDEM Vedat**, Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994
- EREZ Mesut**, "Atatürk ve İktisadi Kalkınma", Maliye Yazıları, 14-15 Eylül-Aralık 1988
- ERGÜN, İsmet**: Türkiye'nin Ekonomik Kalkınmasında Ulaştırma Sektörü, H.Ü.İ.İ.B.F Yayın No:10, Ankara 1985
- Ekonomik forum**, Devlet Bakanı Aykon Doğan'dan 5 Nisan Kararları, TOBB Dergisi, 15 Nisan 1995, Ankara
- Eti Holding**, Eti Holding Tarihçesi (www.etibank.com.tr)
- FERTEKLİGİL Azmi**, Türkiye'de Borsa'nın Tarihçesi, İ.M.K.B., İstanbul 2000
- GÜÇERİ Şinasi**, Türkiye Ekonomisinin Yapısal Meseleleri ve Bir Çözüm Modeli, İş Dünyası Vakfı, İstanbul 1993
- GÜNAL Mehmet**, MB'nın Değişen Rolü ve Para Politikası Uygulamaları, IMKB Yayını, Ankara 2001
- GÜRÜN Kâmuran**, Savaşın Dünya ve Türkiye, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997
- HALE William**, The Political and Economic Development of Modern Turkey, St. Mortin's Press New York
- HANÇERLİOĞLU Orhan**, Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul 1997
- HERSLAG, Z. Y.**, Turkey The Challenge of Growth, E.J. Brill, Leiden/Netherlands, 1968
- HİÇ Mükerrerem**, Turkey's and Other Countries Experience With The Mixed Economy, İstanbul University Economics Fakulty

ISSAWI Charles, The Economic History of Turkey (1800-1914), The University of Chicago Press/Chicago and London

İLKİN Selim- TEKEL İlhan, Uygulamaya Giderken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No: 3 ODTÜ İ.İ.B. F. Yayın No: 39, Ankara 1982

İLKİN Selim- TEKELİ İlhan, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları

İNAN Afet, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı 1933, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1972

İNAN Afet, İktisat Kongresi, Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi Ankara 1982

İNAN Afet, Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1973

KARABEKİR Kazım, İktisat Esaslarımız, Hatıra ve Zabıtlarıyla 1923 İzmir İktisat Kongresi, Emre Yayınları İstanbul 2001

KAZGAN Gülten, Tanzimat'tan XX. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi , Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 199

——— Kemal Atatürk, İstanbul Üniversitesi Yay. No: 3233, İstanbul 1984

KEPENEK Y. YENTÜRK N.: Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi 10.Baskı İstanbul 2000

KEYDER Çağlar, "1923-1929 Döneminde Para ve Kredi", Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar ODTÜ Gelişme Dergisi 1978 Özel Sayısı, Ankara 1978

KEYDER Çağlar, Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929), Yurt Yayınları 3, Ankara 1982

KİLİ Suna, Atatürk'ün Doğumunun 100. Yıl Dizisi: 1, Atatürk Devrimi: Bir Çağdaşlaşma Modeli, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1981

KİLİ Suna, Türk Devrim Tarihi III, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul 2000

KURUÇ Bilsay, Belgelerle Türkiye İktisat Politikası I. Cilt (1929-1932), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 56, Ankara 1988

KUYUCUKLU Nazif, İktisadi Olaylar Tarihi, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3329, İstanbul 1985

KUYUCUKLU Nazif, Türkiye İktisadı, İstanbul 1986

- LANDAU, Jacop**, Türkçe'si Meral Karakuş, Atatürk'ün Devletçiliği Atatürk ve Türkiye'nin Modernleşmesi, Sarmal Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul 1999
- ONULDURAN Ersin**, Political Development and Political Parties in, Turkey, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. Yayınları, Ankara 1974
- ORTAÇ Y. Ziya**, İsmet İnönü
- OKTAY Necdet**, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi", Maliye Yazıları, Eylül-Aralık 1988
- ÖKÇÜN Gündüz**, 1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayın No. 324, Ankara 1971
- ÖNER Erdoğan**, Mali Olaylar ve Düzenlemeler Işığında Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet Döneminde Mali İdare, T.C. Maliye Bakanlığı, Ankara 2001
- PAMUK Şevket- TOPRAK Zafer**, Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000), Yurt Yayınları, Ankara 1988
- PARASIZ İlker**, Türkiye Ekonomisi 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1998
- PERKA A.Ş.**, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, 1. İletişim Yayınları
- SANDER Oral**, Anka'nın Yükselişi ve Düşüşü, Osmanlı Diplomasi Tarihi Üzerine Bir Deneme, Ankara 1987
- SEYİDOĞLU Halil**, Uluslararası İktisat, 13. Baskı
- SHAW Stanford, SHAW Ezel Kural**, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İkinci Cilt 3. Baskı, E Yayınları, İstanbul 2000
- SEVİMAY Hayri**, "Kemalizm ve Doğuşu", Maliye Yazıları, 4 Temmuz-Eylül 1994
- SHGM**: Ülkemizde ilk Havacılık Faaliyetlerin Başlangıcı (www.ubak.gov.tr.)
- ŞAHİN Hüseyin**; Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa 1998
- T.C. Maliye Bakanlığı**: "Maliye Teşkilatı Tarihçesi ve Mevzuatı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü", Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Sayı 1994/3, Ankara 1994
- TARLAN Selim**, "1923-1938 Çağdaşlaşma Dönemi", Maliye Yazıları, 5 Nisan-Haziran 1992

TARLAN Selim, Tarihte Bankacılık, Maliye Gümrük Bakanlığı Araştırma, Plânlama ve Koordinasyon Kurulu Yayını No: 1986:281, Ankara 1986

TEKELİ İlhan-İLKİN Selim, 1929 Dünya Buhranı'nda Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, ODTÜ İdari Bilimler Fakültesi Yayın No 30, Ankara-1977

TEKİNALP, Kemalizm, Toplumsal Dönüş Yayınları, İstanbul 1998

TEZEL Yahya, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950), Yurt Yayınevi, Ankara 1982

TİĞEN Kamil, "Dış Borçlarımız ve Etkileri", Maliye Yazıları (29 Mart-Nisan 1991), 1991

TOKGÖZ Erdinç, "Prof. Dr. Tuğrul ÇUBUKÇU'nun Anısına", Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Ankara 2000

TOKGÖZ Erdinç, Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1997), İmaj Yayınları 4. Baskı, Ankara 1997

TOKİN İsmail H., Türkiye Köy İktisadiyatı, İletişim Yayınları, 2. Baskı İstanbul 1990

TUNCAY, M., C. KOÇAK, H. ÖZDEMİR, K. BORATAV, S. HİLAV, M. KATOĞLU, A. ÖDEKAN, Çağdaş Türkiye 1908-1980, Cem Yayınevi, İstanbul 1995

TURAN Zübeyir, 2000'li Yıllarda Avrupa Birliği Türkiye Entegrasyonu, Ayyıldız Yayınları, Ankara 2000

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, (www.mfa.gov.tr)

T.C.M.B., T.C.M.B. Cumhuriyet Dönemi (www.tcbm.gov.tr)

TCDD: Kuruluşunda Bugüne Devlet Demiryolları (www.tcdd.gov.tr/tarihçe)

Türkiye Ekonomi Kurumu, Türkiye Ekonomi Kurumu (www.netbul.com/ekonomi/ekonomideveriler)

Türkiye Emlak Bankası A.Ş., Tarihçe (www.emlakbank.com.tr)

Türkiye Halk Bankası, Tarihçe (www.halkbank.com.tr/tarihçe)

Türkiye İş Bankası, a.g.e., (www.isbank.com.tr)

Türkiye İş Bankası, Türkiye İş Bankası Tarihi (www.isbank.com.tr)

Ulaştırma Bakanlığı: Tarihçe (www.ubak.gov.tr.)

ÜLKEN Yüksel, 1923'den 1993'e Cumhuriyet Ekonomisi, Filiz Kitabevi, İstanbul 1994

ÜSTÜNEL Besim, Ekonominin Temelleri, Ofset Beşinci Bası, 1988

YEĞİN Abdullah, Osmanlıca-Türkçe Yeni Lugat, İstanbul 1983

YILDIRIM Turan, "Türkiye'de Devletin ekonomiye Müdahalesi", Maliye Yazıları, 28 Ocak-Şubat 1991

ZARAKOLU Avni, Cumhuriyetin 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık, Türkiye Bankalar Birliği Yayınları No: 61, Ankara 1974

ZEYTİNLİOĞLU Erol, Türkiye Ekonomisi, Nihat Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul 1978

<http://www.forsnet.com.tr>, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti: Atatürk'ün Kurduğu Kurum ve Kuruluşlar, Sümerbank (www.ATATÜRK.net.FORSNET) 1999 Yılı Verileri Gerçekleşme Tahminidir.

<http://www.netbul.com>, Türkiye Ekonomisinde Depremler, (www.netbul.com/Ekonomi/Ekonomideveriler-ÖzelDosyalar)

<http://www.netbul.com>: Galata'dan İstinye'ye, (www.netbul.com/ekofinans/özeldosyalar)